

V. SZVETLOV—T. OJZERMAN

**A MARXIZMUS —
FORRADALMI VÁLTOZÁS
A FILOZÓFIÁBAN**

SZIKRA

BUDAPEST 1950

Az orosz eredeti címe:

ВОЗНИКНОВЕНИЕ МАРКСИЗМА —
РЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПЕРЕВОРОТ В ФИЛОСОФИИ
ГОСПОЛИТИЗДАТ, Moszkva 1948

Fordította

MATOLCSY GYÖRGY

A MARXIZMUS-LENINIZMUS

A MUNKÁSOSZTÁLY SZELLEMI FEGYVERE

A marxizmus elmélete a proletariátus hatékony fegyvere abban a harcban, amit a kapitalista rend megsemmisítéséért és a kommunizmus győzelméért vív. Lenin és Sztálin zseniálisan alkalmazták, gazdagították és fejlesztették a marxizmust. Ebben a munkájukban azokra az új tapasztalatokra támaszkodtak, amelyeket a proletariátus szerzett felszabadulásáért vívott harcában és a szocializmus építésében. A szocializmus diadala, a Szovjetunióban, fényes tanúbizonyság a marxizmus-leninizmus elméleti ereje és gyakorlati jelentősége mellett.

Lenin az alábbi szavakkal jellemezte Marx és Engels nagyszerű tudományos munkásságát, tudományos alkotásuk örök jelentőségét:

„Marxnak és Engelsnek világtörténelmi érdeme az, hogy tudományos elemzés útján bebizonyították, hogy a kapitalizmus elkerülhetetlenül összeomlik és átmegy a kommunizmusba, ahol ember embert kizsákmányolni már nem fog.

Marxnak és Engelsnek világtörténelmi érdeme az, hogy megmutatták a világ proletárjainak szerepüket, feladatukat, hivatásukat; elsőeknek emelkedni forradalmi harcra a tőke ellen és e harcban maguk

körül egyesíteni az összes dolgozókat és kizsákmányoltakat.”¹

A marxizmus a proletariátus felszabadító harcának az elmélete — a felszabadulás feltételeinek, útjainak, eszközeinek, a kommunista társadalom felépítésének az elmélete. A marxizmus vezető gondolata — a proletariátus diktatúrája. Az osztályharc — amint Marx kimutatta — történelmi törvényszerűség, amely elkerülhetetlenül a proletár forradalomhoz vezet és legfőbb tartalma a munkásosztály diktatúrája. Ennek a diktatúrának a célja az, hogy biztosítsa a társadalom további fejlődésének politikai feltételeit és folytassa a harcot egészen a kommunizmus felépítéséig.

Sztálin elvtárs megállapította, hogy a marxista-leninista elmélet tartalma alapvetően új és gyökeresen különbözik minden előbbi társadalmi irányzattól. Úgy határozta meg ezt az elméletet, hogy ez „az összes országok munkásmozgalmának általánosított tapasztalata”.² A marxizmust megelőző társadalom-politikai elméletek — még az utópisztikus szocializmus is — a proletariátus helyzetét a kapitalista fejlődés korai szakasza szerint ítélték meg. Nem vették figyelembe az elnyomott osztályok harci tapasztalatait. Egyedül a marxizmus — amely elméleti alapot adott a munkásmozgalomnak és megmutatta a proletariátus harcának végső célját — „a munkásosztály életbevágó érdekeinek tudományos kifejezése”.³

A marxizmus létrejötte azt jelentette, hogy megszületett a tudományos filozófia és politikai gazdaságtan, azt jelentette, hogy a szocializmus utópiá-

¹ Lenin: Marx, Engels, marxizmus. Szikra 1949. 59. old.

² Sztálin: A leninizmus kérdései. Szikra 1950. 24. old.

³ U. o. 575. old.

ból tudomány lett. Ez a nagyszerű alkotás lehetővé tette, hogy tudományosan megmagyarázzuk: hogyan és hova fejlődnek az események a jelenben és hogyan alakulnak a jövőben.

A szocializmus utópiából tudománnyá vált és ez annak köszönhető, hogy létrejött a történelem materialista szemlélete, a marxista politikai gazdaságtan, az értéktöbblet-elmélet.

A materialista történelemfelfogás a tudományos szocializmus elméleti alapja. Azt tanítja, hogy a társadalom szellemi életét és politikai berendezését anyagi okok, az anyagi javak termelési módja határozza meg. Ha a burzsoá társadalmat a materialista történelemfelfogás szellemében vizsgáljuk, úgy elkerülhetetlenül el kell jutnunk a forradalmi következtetéshez, a szocializmushoz.

„Ha az emberek tudatát, erkölceiket és szokásaikat a külső viszonyok határozzák meg, ha a jogi és politikai formák alkalmatlansága gazdasági tartalomra alapul, világos, hogy elő kell mozdítanunk a gazdasági viszonyok gyökeres átalakulását, hogy azokkal együtt gyökeresen megváltozzanak a nép erkölcei, szokásai és politikai rendje.”⁴

Engels rámutatott arra, hogy a marxista politikai gazdaságtan lényegében a „*materialista történelemfelfogáson* alapszik...” A marxista politikai gazdaságtan azoknak a törvényszerűségeknek dialektikus-materialista tudománya, amelyek a termelést és a létfenntartáshoz szükséges anyagi javak kicserélődését szabják meg. Ez a tudomány azokat a feltételeket és körülményeket tárja fel, amelyek között a termelés és az árucseré a különböző társadalmi és gazdasági rendszerekben folyik. Marx —

⁴ Engels: Anti-Dühring. Szikra 1950. 29. old.

amikor felfedi a kapitalista termelés kialakulásának és fejlődésének törvényeit — kétségbevonhatatlanul bebizonyítja, hogy a kapitalista termelési mód fejlődésének egy bizonyos fokán, éles ellentétbe kerül a termelőerőkkel, a termelőerők magas színvonalával, amelyet ő maga hozott létre és ez elkerülhetetlenné teszi, hogy a kapitalista termelési módot felváltsa a szocialista termelési mód.

Az értéktöbbletelmélet Marx politikai gazdaságtanának sarkköve. Ez az elmélet feltárja a kapitalista termelési mód lényegét. Kimutatja, hogy a kapitalizmus által létrehozott anyagi javak a munkásosztály meg nem fizetett munkájának eredményeként jönnek létre.

„Bebizonyították, hogy a megfizetetlen munka kisajátítása a tőkés termelési módnak és a munkás általa véghezvitt kizsákmányolásának alapformája, hogy a kapitalista, még akkor is, ha munkása munkáerejét teljes értékéért vásárolja meg, amellyel, mint áru az árupiacon bír, több értéket sajtol ki belőle, mint amennyit fizetett érte; s hogy végső fokon ez az értéktöbblet az az értékösszeg, amelyből az állandóan növekvő tőketömeg a birtokos osztályok kezeiben felhalmozódik.”⁵

E két nagyszerű vívmány — a materialista történelemfelfogás és az értéktöbbletelmélet — alapján be lehetett bizonyítani, hogy a kommunizmusnak, a társadalmi fejlődés legmagasabb fejlettségi fokának, feltétlenül el kell érkeznie. Be lehetett bizonyítani, hogy a korábbi gazdasági fejlődés készíti elő a talajt a szocializmus számára, amit a proletariátus vív ki az osztályharc eszközeivel. Azzal az eszközzel, amely a forradalmi átalakulás felé, a pro-

⁵ Engels: Anti-Dühring. Szikra 1950. 29. old.

letárdiktatúra felé, a kommunizmus építése felé vezet a társadalmat.

Sztálin elvtárs rámutatott arra az elszakíthatatlan kapcsolatra, ami a munkásmozgalom és a marxista-leninista történelemfelfogás között van. A marxista-leninista elmélet — tanítja Sztálin elvtárs — mindenekelőtt a „társadalom fejlődéséről szóló tudomány, a munkásmozgalomról, a proletárforradalomról, a kommunista társadalom felépítéséről szóló tudomány”.⁶

A materialista történelemfelfogás megteremtése ugyanúgy, mint az igazi tudományos, a marxista politikai gazdaságtan megteremtése lehetetlen lett volna a proletariátus felszabadító harcának elméleti általánosítása nélkül. De ez az elméleti általánosítás csak azért válhatott tudományos általánosítássá, mert a Marx és Engels által létrehozott tudományos dialektikus módszer, a tudományos materialista filozófia segítségével valósult meg. A történelmi materializmus — Sztálin elvtárs meghatározása szerint — a dialektikus materializmus tételeinek alkalmazása a társadalmi jelenségekre. A marxista-leninista elmélet tehát — a tudományos szocializmus, a politikai gazdaságtan, a dialektikus és történelmi materializmus — egyetlen megbontathatatlan egésznek alkot, akár az egy tömbben kiöntött acél. A marxi-lenini filozófia a marxista-leninista tudomány hatalmas épületének elméleti alapja. Lenin és Sztálin hangsúlyozták, hogy a materialista dialektika a marxizmus módszertani alapja, — a marxizmus lelke.

„A marxizmus nemcsak a szocializmus elmé-

---

⁶ A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Rövid tanfolyam. Szikra 1949. 373. old.

lete, hanem egész világnézet, filozófiai rendszer, amelyből logikusan következik Marx proletár szocializmusa. Ezt a filozófiai rendszert dialektikus materializmusnak nevezik.”⁷

A marxista dialektikai módszer élesen ellentmond Hegel idealista dialektikájának. A marxista filozófiai materializmus gyökeresen különbözik a Marx előtti metafizikai materializmustól. Létrejötté annak volt köszönhető, hogy Marx és Engels a proletariátus szemszögéből nézve, a proletariátus harci tapasztalatainak alapján, forradalmi-kritikai szellemben használta fel az átvett szellemi örökséget.

Zsdanov elvtárs rámutatott arra, hogy Marx és Engels új filozófiát alapított meg; olyan filozófiát, amely gyökeresen különbözik minden előbbtől, még a haladó bölcséleti rendszerektől is. „A marxizmus keletkezése — mondta — óriási jelentőségű felfedezés, forradalom volt a filozófiában.”⁸

Képtelenek vagyunk a marxista-leninista tudomány lényegét felfogni, képtelenek vagyunk jelentőségét a proletariátus felszabadító harca és a kommunizmus építése szempontjából megítélni, ha nem értjük meg, hogy Marx, Engels, Lenin és Sztálin nagyszerű tanai nem egyszerű folytatásai az előző korok filozófiai és társadalmi eszméinek. Meg kell érteni, hogy ez a tanítás az előző filozófiai és társadalmi irányzatokkal való szakítást és más osztályalapokon nyugvó új világfelfogást jelent. Olyan világfelfogást, ami semmi előbbihez nem hasonlítható.

Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a marxizmus megalapítóinak nem voltak szellemi elődei;

⁷ Sztálin Művei. 1. köt. Id. kiad. 313. old.

⁸ Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Szikra 1949. 9—10. old.

nem jelenti azt, hogy a marxizmusnak nincsenek elméleti forrásai. Ez csak annyit jelent, hogy a marxizmus gyökereit elsősorban a társadalom gazdasági és politikai létében kell keresni és csak másodsorban a társadalom szellemi életében.

A marxizmus-leninizmus azt tanítja, hogy az új eszmék, az új elméletek a társadalom anyagi létének új követelményeit tükrözik vissza. Olyan követelményeket, amelyeket egy új, forradalmi osztály állított fel. Az áltudományos és tudománytalan elképzelésekről Marx és Engels igazi, tudományos filozófiájára való áttérést nem magyarázhatjuk úgy, mint az eszmék pusztja öröklését.

Zsdanov elvtárs abban a könyvében, amelyben megvitatta G. F. Alexandrov „A nyugateurópai filozófia története” című könyvét, rámutatott a könyv szerzőjének egyik legkomolyabb hibájára. Ez a hiba abban áll, hogy a szerző „nem arra összpontosítja figyelmét, ami az előző filozófiai rendszerekkel szemben új és forradalmi a marxizmusban, hanem arra, ami összekapcsolja a marxizmust a Marx előtti filozófia fejlődésével”.⁹

A marxizmus keletkezésének Zsdanov elvtárs által megbírált ilyenfajta értelmezése elsikkasztja a marxista tudomány egyik legfőbb sajátságát, elsikkasztja azt a tényt, hogy a marxizmus forradalmi változást jelent a filozófiában. Az ilyen szemlélet valami langyos evolúciónak képzei a marxizmust, mintha az az előbbi elméletek pusztja folytatása volna. Az ilyenfajta értelmezés szerint — amint erre Zsdanov elvtárs rámutatott — „...a marxizmus csupán abban különbözik a marxizmus előtti filozófiai

---

⁹ Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Id. kiad. 10. old.

rendszerektől, hogy a marxizmus összes végkövetkeztetéseiben, mindvégig következetes és tudományos tan. Vagyis a marxizmus a marxizmus előtti filozófiai tanoktól csupán abban különbözik, hogy a marxizmus előtti filozófiák nem voltak mindvégig következetesek és tudományosak, és hogy a régi filozófusok csak «tévedtek».¹⁰

A Marx előtti filozófiából a marxista filozófiába való átmenetet — a bölcseletnek ezt a nagyszerű, forradalmi változását — nem lehet úgy értelmezni, mint a régebbi bölcselek „következetlenségeinek és tévedéseinek” egyszerű kiigazítását, mint tisztán mennyiségi változást. A Zsdanov elvtárs által megbírált felfogás eltávolodást jelent a marxista dialektikus módszer egyik alapvető követelményétől, a történelmi materializmus alapelvétől, amely szerint az új elvek, az új tanok mindenekelőtt a társadalom anyagi alapjából és nem a már korábban felállított elméletekből erednek; de eltávolodást jelent a marxi-lenini filozófia pártszerű voltától is, amely a marxizmus-leninizmus és a burzsoá tanok között kiengesztelhetetlen osztályellentétet hirdet. A marxizmus — amint Lenin tanítja — „egységes világnézetet nyújt, olyat, mely semilyen babonával, semilyen reakcióval, a burzsoá elnyomás semilyen védelmével nem egyeztethető össze”.¹¹

A marxizmus feladata az volt, hogy választ adjon azokra a kérdésekre, amelyek a proletariátus felszabadító harca folyamán merültek fel. Ezeknek a kérdéseknek ragyogó megoldása forradalmi változás volt a filozófia és a társadalmi eszmék történetében. A marxizmus alapvető vonása, fő sajátos-

¹⁰ Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Id. kiad. 9. old.

¹¹ Lenin: Marx, Engels, marxizmus. Id. kiad. 61. old.

sága — a proletárforradalomról és a proletariátus diktatúrájáról szóló tanítás. Érthető tehát, hogy a marxizmusnak ez a sajátossága nem meríthetett azokból az elméletekből, amelyek keletkezése előtt fennállottak. A marxizmus forradalmi voltát mindenké előtt a kor történelmi, társadalmi és gazdasági körülményeivel magyarázhatjuk.

Az emberek társadalmi tudatának változásait a társadalom anyagi életében végbemenő változások hozzák létre.

Miféle változások, a társadalom milyen szociális és gazdasági átalakulása tette lehetővé a filozófiában azt a forradalmi fordulatot, amelyet a marxizmus megalapítói hajtottak végre?

A MARXIZMUS KELETKEZÉSÉNEK TÁRSADALMI, GAZDASÁGI ÉS ELMÉLETI ELŐFELTÉTELEI

A marxizmus a XIX. század első felének végén keletkezett, abban az időben, amikor a kapitalizmus már megvetette lábát. Ez az akkor még fiatal termelési mód a XVII. és XVIII. század polgári forradalmi által elsöpört feudális rendszer helyét foglalta el. Anglia, Franciaország és a többi országok burzsoáziája, amely a forradalmakat megelőző időszakban nem volt uralkodó osztály, a XIX. század közepén magához ragadta a hatalmat és átváltozott ellenforradalmi osztállyá. A burzsoázia politikai győzelmével a munka és a tőke közötti ellentmondás, a proletariátus és a burzsoázia közti osztályharc előtérbe került. A proletariátus a XVIII. században és még a XIX. század elején is segítette a burzsoáziát a feudalizmus ellen vívott harcában. Nem ismerte fel az ellentétet saját érdekei és a polgárság érde-

kei között. A proletariátus most lépett elsőízben önálló politikai erőként a történelem küzdőterére. Engels így írt erről a korszakról:

„A proletariátus és a burzsoázia közti osztályharc abban a mértékben lépett Európa leghaladottabb országai történelmének előterébe, amily mértékben ott egyrésről a nagyipar, másrésről a burzsoázia újonnan kivívott politikai uralma kifejlődött.”¹ 1831-ben Lyon munkásai felkeltek munkáltatóik és a városi hatalom ellen. Ez az első felkelés azt eredményezte, hogy a munkások magukhoz ragadták a város fölötti hatalmat. Néhány nap múlva azonban a felkelést a kormány csapatai vadállati kegyetlenséggel elfojtották. Louis Philippe burzsoá monarchiája az első lyoni felkelés (a második 1834-ben tört ki) nyomán ízelítőt kapott abból, hogy mi csoda félelmetes veszélyt jelent a munkásosztály a tőkés társadalom számára. Az akkori idők egyik burzsoá-monarchista lapja így írt erről az időszakról (1831-ben):

„A lyoni felkelés nagy titkot fedett fel. Fényt derített arra a belső harcra, amely a társadalomban dúl a vagyonosok és a nincstelenek között... Kereskedő és ipari társadalmunknak megvan a maga fekélye, mint ahogy megvan minden egyéb társadalomnak. Ez a fekély: a munkások. Nincsen gyár munkások nélkül. És a mindinkább sokasodó, folytonosan szűkölködő munkások nem hagynak nyugtot a társadalomnak... Íme, itt rejtőzik a veszély, amely korunk társadalmát fenyegeti, innen törhetnek rá a barbárok, akik elpusztíthatják ezt a társadalmat.”

A burzsoázia természetesen saját osztályérde-

---

¹ Marx—Engels: Válogatott művek. II. köt. Szikra 1949. 130. old.

keinek szemszögéből nézte a helyzetet. Miután képtelen volt tárgyilagosan megítélni ezt a munkásfelkelést, ebben a történelmi jelentőségű megmozdulásban csupán zendülést, törvénysértést és a (burzsoá) társadalom rendjének veszélyeztetését látta.

Angliában — amely klasszikus példáját adta a kapitalizmus fejlődésének — a proletariátusnak a burzsoázia ellen vívott harca a kiterjedt chartista mozgalomban öltött formát.

„... Anglia — írta Lenin — az első, széles, valóban tömegméretű, politikai jelleget öltött, proletárforradalmi mozgalmat, a chartizmust adta a világnak...”²

A proletariátus és a burzsoázia között dúló és egyre élesebbé váló harc gazdasági alapja az volt, hogy mind nyilvánvalóbbá váltak és mindinkább kiélesedtek a kapitalista társadalom belső ellentmondásai. Éppen Anglia volt az az ország, ahol mindez a legkifejezettebben nyilvánult meg. 1825-től kezdve Angliát időszakonként megismétlődő válságok rázták meg. Túltermelés, növekvő munkanélküliség, éhínség, a dolgozó tömegek nyomora — ezek voltak a válságok tünetei. És a válságok Angliából áttértek az Angliával kapcsolatban álló kontinentális országokra is. Így — bár a kapitalizmus ebben az időszakban még csak kialakulófélben volt — máris megmutatkoztak az ellentétek a termelőerők és a tőkés termelési viszonyok között. Marx és Engels már a negyvenes években rámutatott ezekre a tünetekre. Tanulmányozták a burzsoá társadalom ellentmondásait és azt a jelenséget, amit ezek az ellentmondások hoztak létre: az osztályharcot. Eljutottak ahhoz a következtetéshez, hogy a kapitalista terme-

² Lenin: Válogatott művek. II. köt. Szikra 1949. 558. old.

lési rend nem örökérvényű, hogy azt — forradalmi úton — elkerülhetetlenül fel kell váltania a termelés szocialista rendszerének. Megállapították, hogy ennek előfeltételeit maga a kapitalista rendszer teremti meg.

A XIX. századbeli Németország Angliához és Franciaországhoz viszonyítva elmaradott ország volt. „A minden politikai szervezet alapját képező különböző osztályok összetétele Németországban sokkal bonyolultabb volt, mint bármely más országban. Angliában és Franciaországban a nagyvárosokban és főleg a fővárosban tömörült erős és gazdag burzsoázia teljesen megsemmisítette a feudalizmust, vagy — mint Angliában — csak elenyésző, jelentéktelen maradékát hagyta meg. Ugyanakkor Németországban a feudális nemesség megtartotta régi kiváltságainak jelentős részét.”³

A német burzsoázia ekkor még nem volt a politikai hatalom birtokosa, de már jelentős gazdasági erőt képviselt az országban. A dolgozó tömegek kétszeres iga alatt nyögtek: a földesurak és a kapitalisták igája alatt. Ez a tény kiélezte az osztályellentéteket. Az országon végigsöpört a polgári forradalom előszele. Marx és Engels észrevette a forradalom közeledtét és felismerte történelmi sajátosságát: a német forradalomnak újszerű nemzetközi feltételek, újszerű belső körülmények között kell lezajlania. Az angliai és franciaországi forradalom akkor tört ki, amikor még a feudalizmus volt az uralkodó rendszer, a munkásosztály tehát még fejletlen volt és képtelen arra, hogy önálló tényezőként lépjen fel a burzsoázia harcában a feudalizmus ellen. Ezekben a küzdelmekben a munkások a

³ Marx—Engels: *Revolution und Konterrevolution in Deutschland*. Dietz Berlin 1949. 21—22. old.

burzsoáziával vállvetve és a burzsoázia vezetése alatt szálltak síkra. A németországi polgári forradalom azonban, akkor vált esedékessé, amikor Nyugat-Európában már a kapitalizmus volt az uralkodó forma. Ennek a Németországnak sokkal fejlettebb proletariátusa volt, mint a XVII. századbeli Angliának vagy a XVIII. századbeli Franciaországnak. Ez a proletariátus már kinyilvánította osztályának igényeit, többek között az 1844-ben kitört sziléziai felkelés alkalmával. Már létrejöttek tehát azok a feltételek, amelyek mellett a proletariátus kibonthatta az osztályharc zászlaját, a burzsoázia pedig megindíthatta a polgári forradalmat. Ehhez hasonló feltételek természetesen nem lehettek a korai polgári forradalmak korszakában. Németország társadalmi és gazdasági fejlődésének ez a sajátságos volta azt is eredményezte, hogy éppen Németország lett a marxizmus szülőhazája. A marxizmus létrejöttének történelmi előfeltételeit a kapitalizmus fejlődése és az európai országok proletariátusának osztályharca adta meg. Sztálin elvtárs így beszélt erről a korszakról:

„Németország akkoriban, éppen, mint Oroszország a XX. század elején, polgári forradalommal volt terhes. Marx a «Kommunista kiáltvány»-ban akkoriban ezt írta:

«Németországra azért irányítják a kommunisták legnagyobb figyelmüket, mert Németország a polgári forradalom küszöbén áll és mert ezt a forradalmat általában az európai civilizáció fejlettebb feltételei között és sokkal fejlettebb proletariátussal hajtja végre, mint Anglia a XVII. és Franciaország a XVIII. században. A német polgári forradalom tehát csak

közvetlen előjátéka lehet egy proletárforradalomnak.»

Másként szólva: a forradalmi mozgalom központja Németországba helyeződött át.

Aligha kételkedhetünk abban, hogy éppen az a körülmény, amelyet Marx a fenti idézetben megjelöl, volt a valószínű oka annak, hogy éppen Németország lett a tudományos szocializmus hazája és hogy éppen a német proletariátus vezérei: Marx és Engels lettek annak megalkotói.⁴

A munkásmozgalom, amelyet Marx és Engels tanulmányozott és amelynek szempontjából a kapitalizmust és a korábbi társadalmi tanításokat bíralták, még korántsem volt tudatos és szocialista jellegű. A munkástömegek, akik arra kényszerültek, hogy létfenntartásuk gazdasági feltételeiért harcoljanak, még nem látták felszabadulásuk útját és eszközeit. Csupán napi szükségleteikért küzdöttek. Szemük előtt nem nyíltak meg távlatok, harcuk végső célja még nem ébredt fel bennük. Marx és Engels ismerte fel, hogy a munkásmozgalomnak ezt az egyhelybentopogását, ezt a korlátozottságát akkor lehet megszüntetni, ha kidolgozzák a tudományos szocializmus elméletét és azt egyesítik a munkásmozgalommal.

Marx és Engels meg is alkotta ezt az elméletet, amelyet Sztálin elvtárs találóan nevezett a „munkásmozgalom iránytűjének”.

Ilyenképpen az a forradalmi változás, amelyet Marx és Engels véghezvitt a filozófiában, tudományos kifejezője volt annak a társadalmi és gazda-

⁴ Sztálin: A leninizmus kérdései. Id. kiad. 15—16. old.

sági fejlődésnek, amely Európát a XIX. század első felének végén jellemezte.

A marxizmus korszakalkotó tudományos eredmény, ragyogó filozófiai alkotás volt. Fegyver volt a forradalmi proletariátus kezében, amelyet a burzsoá társadalom gazdasági és politikai ellentétei szültek. A munkásmozgalom, amely azelőtt sötét-ségben tapogatózott, a marxizmusban megtalálta alapvető követeléseinek kifejezőjét. A marxizmus-leninizmus tökéletesen megfelelt a proletariátus felszabadító harca követelményeinek. Nagyszerű szocialista tanítással ajándékozta meg a munkásmozgalmat, rámutatott a felszabadulás útjára és eszközeire, lefektette a társadalom fejlődésének törvényeit és megmutatta, hogy ez a fejlődés az egész világon elkerülhetetlenül a kommunizmus győzelméhez vezet.

A filozófiának Marx és Engels által végrehajtott forradalma számára — mint minden ugrásszerű dialektikus változás számára — az előbbi társadalmi eszmék összessége készítette elő a talajt. Lenin és Sztálin több ízben rámutattak arra a gigászi munkára, amit Marx és Engels végzett, amikor kritikailag feldolgozta az átvett szellemi örökséget. A marxizmus ellenségei, mint ismeretes, megkísérelték elkülöníteni Marx és Engels tanait a tudomány fejlődésétől. Úgy akarták feltüntetni a marxizmust, mint valami szektát, amely távolesik a civilizáció fejlődésének útjaitól. Az ilyesfajta szemlélet ellen következetesen felléptek a marxizmus megalapítói és tanításuk lángeszű továbbfejlesztői — Lenin és Sztálin.

Lenin ezt mondta:

„Annak, hogy az emberi ismeretek összeségé-

ből hogyan született meg a kommunizmus, mintaszerű példája a marxizmus.”

És a továbbiakban:

„S ha önök felvetik a kérdést: miért tudta Marx tanítása meghódítani a legforradalmibb osztály millióinak és tízmillióinak szívét? — erre csak egy feleletet kaphatnak: ez azért történt, mert Marx azoknak az ismereteknek szilárd alapjára támaszkodott, melyeket az emberiség a kapitalizmus alatt szerzett meg; . . .

Marx kritikailag átdolgozta mindazt, amit az emberi társadalom alkotott, egyetlen pontot sem hagyott figyelmen kívül. Átdolgozta, bírálata alá vette, a munkásmozgalom szempontjából ellenőrizte mindazt, amit az emberi gondolat alkotott, és olyan következtetéseket vont le, amelyeket polgári keretek korlátozta, vagy polgári előítéletek által lenyűgözött emberek nem tudtak levonni.”⁵

Lenin a Komszomol III. Összoroszországi Kongresszusán mondta el ezeket a szavakat. Szavai azt hirdetik, hogy a forradalmat, amelyet Marx és Engels idézett elő a filozófiában, elszakíthatatlan kapocs fűzi ahhoz a munkához, amelynek folyamán forradalmi-kritikai bírálata vetették alá a korábbi tanokat. Sztálin elvtárs ragyogóan jellemzi azt a nehéz és tövises utat, amelyen keresztül a marxista-leninista tudomány történelmi előkészítése vezetett:

„Az emberi gondolkodásnak sok viszontagságot, gyötrelmet és változást kellett elszenvednie, amíg a tudományosan kidolgozott és megalapozott szocializmusig eljutott. A nyugateurópai szocialistáknak nagyon sokáig kellett vakon botorkálniok

---

⁵ Lenin: Válogatott művek. II. köt. Id. kiad. 794—795. old.

az utópikus (megvalósíthatatlan, elérhetetlen) szocializmus sivatagában, amíg utat törtek maguknak, kikutatták és megokolták a társadalmi élet törvényeit és ezekből azt, hogy a szocializmus az emberiség számára szükségszerűség. Európa a múlt század elejétől sok bátor, önfeláldozó és becsületes tudóst adott, akik igyekeztek megmagyarázni és megoldani azt a kérdést, mi mentheti meg az emberiséget attól a kórtól, amely a kereskedelem és ipar fejlődésével együtt egyre jobban erősödik és egyre élesebb formát ölt. Sok vihar, sok vérözön söpört végig Nyugat-Európán azért, hogy végetvessenek a többség elnyomásának a kisebbség által, de a bánat mégsem oszlott el, a sebek ugyanolyan fájdalmasak maradtak és a kínok napról-napra egyre elviselhetetlenebbek.”⁶

Ezek a gyönyörű sztálini szavak azt bizonyítják, hogy egyedül Marx és Engels adtak választ azokra a kérdésekre, amelyeket az emberiség legnagyobb gondolkodói tettek fel a történelem folyamán. Egyedül a proletariátus nagy vezérei tudták megoldani a társadalmi fejlődés bonyolult problémáit, egyedül ők tudtak új és még nagyobb feladatokat megjelölni és végrehajtani. Ezek a nagy vezérek a munkásmozgalom tapasztalataira támaszkodtak, de ugyanakkor birtokában voltak az emberi elme minden korábbi termékének. A marxizmus megalapítói elsősorban azért tudták létrehozni ezt a nagyszerű történelmi alkotást, mert forradalmi változást hajtottak végre a filozófiában; megalkották a tudományos dialektikus módszert és a tudományos materialista elméletet. Szüntelenül hangsúlyozták, hogy a marxizmus az egész világ munkás-

---

⁶ Sztálin Művei. 1. köt. Id. kiad. 11. old.

mozgalmában gyökeredzik; a munkásmozgalomban, amelynek elméleti szószólója lett. De ugyanakkor nem szabad elfelejteni, hogy a marxizmusnak, mint tudományos elméletnek, az addig elért tudományos eredményekből kellett kiindulnia.

Lenin rámutatott a marxizmus három kútforrására, amely egyben a marxizmus három alkotórésze is: a klasszikus politikai gazdaságtanra, az utópista szocializmusra, és a klasszikus német filozófiára. Vizsgálat alá vette, milyen viszony fűzi a marxizmust egyes forrásaihoz — az angol klasszikus politikai gazdaságtanhoz, a francia utópisztikus szocializmushoz, valamint a XVIII. századvégi és a XIX. századeleji német filozófiához. És vizsgálatainak eredményeképpen megállapította, hogy Marx és Engels a proletariátus szemszögéből nézve bírálta el ezeket a tanításokat. Tartalmukat összehasonlították a történelmi események alakulásával és a munkásmozgalommal. Kiválasztották ezekből az elméletekből azt, ami bennük észszerű és új s ténybeli, történelmi és természettudományi alapokból kiindulva kidolgozták a maguk tanítását.

Adam Smith és David Ricardo elméletének történelmi jelentősége az, hogy — eltérőleg a korábbi közgazdászoktól (merkantilisták, fiziokraták) — az akkori burzsoázia gazdagságának nem a pénzt (aranyat, ezüstöt, stb.) nem is a mezőgazdasági terményeket tartották (amint azt a fiziokraták hirdették), hanem mindazt az árumennyiséget, amely önmagában munkát testesít meg, tehát munka által jött létre.

A merkantilisták azt állították, hogy az anyagi javak forrása az áruforgalom, az áru eladása, a vételár és az eladási ár közötti különbség, a belkereskedelem. A fiziokraták azt vallják, hogy a jólét for-

rása a természet (földművelés, állattenyésztés) termékeinek felhalmozódása. Ezzel szemben az angol politikai gazdaságtan klasszikusai kimutatták, hogy sem a természet, sem a kereskedelem nem teremti meg és nem sokszorozza meg a jólétet. A jólét megalapozója a munka teljes egésze, nem pedig kizárólag a termelvényeket létrehozó mezőgazdasági munka. Ez az állítás már viszontükrözte a kapitalizmus fejlődésének azt a viszonylagosan magas fokát, amelyet Anglia ért el a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Adam Smith és David Ricardo — amint ezt Lenin kimutatta — „megvetették a *munkaértékelmélet* alapját”.⁷ A munkaértékelmélet szerint az áru értékét (és ennek folytán piaci árát) nem a kereslet és kínálat, nem a forgalomban levő pénz mennyisége, még csak nem is egyik-másik áru hasznossága szabja meg, amint azt a korábbi közgazdászok feltételezték. Az értéket kizárólag az a munkamennyiség határozza meg, amely az áru előállításához szükséges.

Ez az első pillantásra egyszerű elmélet magábanfoglalta azt a fontos megállapítást, amely szerint minden társadalmi gazdagodásban a munkaerő játssza a főszerepet. Ez a gazdagodás azonban a kapitalizmusban nem a dolgozóknak, nem a proletariátusnak jut osztályrészül, hanem éppen annak, aki nem dolgozik meg érte. Marx „Elméletek az értéktöbbletről” című művében egy névtelen szerző szavait idézi, aki 1832-ben élesen felszólalt a munkaértékelmélet ellen. Ez a szerző így írt:

„Az a vélemény, amely szerint a munka volna a javak egyedüli forrása, semmivel sem kevésbé veszélyes, mint amennyire téves. Veszélyessége ab-

⁷ Lenin: Válogatott művek. I. köt. Szikra 1948. 67. old.

ban áll, hogy lovat adott azok alá, akik azt állítják, hogy minden tulajdon a dolgozó osztályokat illeti, azt a részt pedig, amit mégis mások kapnak meg, ellopták, elrabolták a dolgozóktól." (Marx: Elméletek az értéktöbbletről. III. köt.)

Smith és Ricardo természetesen távol álltak attól, hogy elméleteikből ezeket a burzsoázia ellen irányuló következtetéseket vonják le. Éppen ellenkezőleg, rendületlen hívei voltak a kapitalista termelési rendszernek. Nem vették észre, hogy ez a rendszer nem örökérvényű. Nem ismerték fel a rendszer mélységes ellentmondásait. Úgy magyarázták az értéktörvényt, mint a kapitalista rend észszerű és igazságos voltának megnyilvánulását: minden eladásra kerül és mindent megvesznek bármilyenű csálás és ámitás nélkül. A klasszikus politikai gazdaságtan teljes egészében arra irányult, hogy megörökítse és halhatatlanná tegye a burzsoá társadalmi rendet és úgy tüntesse fel a kapitalista gazdálkodást, mint a termelés legtokéletesebb rendszerét, mint a természet örök rendjét, amely legjobban megfelel az ember „természetének” és józan eszének.

Jellegzetes példa erre az a meghatározás, amellyel Ricardo a tőkét jellemezte. „A tőke egy ország vagyonának az a része, amely a termelésben szerepel és élelemből, ruházatból, szerszámokból, nyersanyagokból, gépekből stb. áll, amelyek a munka hatékonnyá tételéhez szükségesek.”⁸

Ebből a meghatározásból kitűnik, hogy Ricardo a tőkét nem tekintette a társadalmi fejlődés olyan tényezőjének, amely csakis a termelési eszközökkel nem rendelkező bér munkások segítségével marad-

⁸ Ricardo: A közgazdaság és adózás alapelvei. Közgazd. Társ. 1940. 62—63. old.

hat fenn. Ricardo szemében a tőke pusztán tárgy volt. Örökkévalónak tartotta és azonosította a munka, a termelés állandó anyagi feltételeivel.

Marx megcáfolta ezt a polgári, metafizikai felfogást:

„A tőke felhalmozott munka, amely új termelés eszköze.

Ezt mondják a közgazdászok.

Mi egy néger rabszolga? Fekete fajú ember. Az egyik magyarázat annyit ér, mint a másik.

A néger — néger. Csak bizonyos viszonyok között lesz *rabszolgává*. Egy gyapotfonógép — gép, amellyel gyapotot fonnak. Csak bizonyos viszonyok között lesz *tőkévé*. Ha ezekből a viszonyokból ki-
ragadjuk, éppoly kevésbé tőke, mint ahogy az arany önmagában véve nem *pénz*, vagy a cukor nem a cukor ára.”⁹

De Marx tovább megy a tőke igazi mivoltának feltárásában. Megállapítja, hogy a tőke a tőkéstermelés elengedhetetlen feltétele. Bizonyos mennyiségű áru, a csereértékek összessége — írja — úgy válik tőkévé, hogy „a közvetlen, élő munkaerővel való csere útján fenntartja magát és szaporodik, mint önálló társadalmi *hatalom*, mint a *társadalom egyik részének a hatalma*. A tőke szükséges előfeltétele oly osztály létezése, melynek nincs egyebe, mint munkaképessége”.¹⁰

Az angol politikai gazdaságtan osztályjellege és ennek következtében létrejött metafizikus volta lehetetlenné teszi számára azt, hogy történelmi távlatból kritikai szemmel vizsgálja a kapitalista ter-

⁹ Marx—Engels: Válogatott művek. I. köt. Szikra 1949. 66. old.

¹⁰ U. o. 68. old.

melést. A politikai gazdaságtan klasszikusai ennek folytán nem tudták felfogni az értéktöbblet eredetét, noha megértették, hogy a profit, a járadék, a kamat — az érték egyes részei. Megvilágítani az értéktöbblet lényegét — annyi, mint kritikának alávetni a kapitalista rendszert; kimutatni a burzsoá termelés antagonistát, átmeneti jellegét; bebizonyítani, hogy az érték, amit a munkás termel, sokkal több a munkaerő értékénél (a munkabérnél). A kapitalista tehát nem fizeti meg a munkás munkaidejének bizonyos részét, kisajátítja a munkás által termelt meg nem fizetett terméket és csak a munkaerő értékét fizeti meg. Mindezt nem látták, nem tudták és nem akarták meglátni a burzsoá politikai gazdaságtan klasszikusai. Osztályérdekük — amint azt Marx kimutatta — nem engedte meg, hogy elmélyedjenek az értéktöbblet eredetének kérdésében. Ezért Marx úgy jellemezte Ricardót, mint „a burzsoázia érdekeinek klasszikus képviselőjét (kifejezőjét) és a proletariátus legsztoikusabb ellenfelét”.

Talán csodálatosnak tűnik, hogy ezek a burzsoá tudósok, a kapitalizmusnak ezek a lelkes védelmezői, olyan elméletet hoztak létre, amelyből már fiatal kortársaik is a kapitalizmus ellen irányuló következtetéseket vonhattak le. Így például Ricardót — teljesen érdemtelenül — néhány ellenfele a „kommunizmus atyjá”-nak nevezte. A dolog nyitja az, hogy az angol politikai gazdaságtan klasszikusai abban az időben léptek fel, amikor a proletariátus és a burzsoázia között még nem alakultak ki, még nem váltak nyilvánvalóvá az ellentétek. A munkások abban az időben még nem voltak erősek, még nem fenyegették létében a kapitalizmust. Éppen ellenkezőleg, résztvettek a burzsoázia harcában a

földbirtokos arisztokrácia ellen. Gazdáikban nem kizsákmányolót, hanem munkaadót láttak. A burzsoá politikai gazdaságtan klasszikusai megalkották a munkaértékelméletet és a földbirtokos arisztokrácia ellen szegezték. Azt hirdették, hogy csak a kapitalisták által megszervezett termelés hoz létre értéket, anyagi javakat, a földbirtokos arisztokrácia parazita osztály, amely csak követel, de semmit sem termel.

Abban az időszakban, amikor a burzsoá társadalom osztályellentétei még nem éleződtek ki, a polgári politikai gazdaságtan — miközben a burzsoázia érdekeit képviselte — létre tudott hozni egy-két jelentős tudományos tételt is. Amint azonban a proletariátus és a burzsoázia között kezdett kibontakozni az osztályharc, elveszítette ezt a képességét és fokozatosan átalakult az ú. n. vulgáris politikai gazdaságtanná, amely elvetette az értékelméletet és elvetett minden tudományosságot. Egyedüli hivatásának azt tekintette, hogy igazolja és felmagasztalja a kapitalizmust s elkenje annak ellentmondásait.

Ricardo iskolája a múlt század huszas-harmincas éveiben züllésnek indult. Követői elvetették legfontosabb tételeit, félremagyarázták az érték-törvényt, majd teljes egészében lemondtak erről az elméletről és Malthus tudománytalan, ízig-vérig reakciós elmélete felé fordultak. Ez az elmélet a munkásosztály elnyomódását a „szertelen” szaporodással, az „önmegtartóztatás” hiányával magyarázta. Ezzel a felfogásával elkente azokat az okokat, amelyek a kapitalizmusban a dolgozók nyomorát előidézik. Ricardo követői Jean-Baptiste Say francia közgazdász vulgáris politikai gazdaságtanából is merítettek. Ez az elmélet azt állította, hogy

a profit forrása a tőke, a munkás munkája csupán a munkabér ellenértékét adja. Ilyenképpen a burzsoá politikai gazdaságtan útja elkerülhetetlenül oda vezetett, hogy elveszítette tudományos tartalmának azokat az elemeit, amelyeket megalapítói hoztak létre.

„A polgári gazdaságtannak a tőke és a munka érdekeinek azonosságát, a szabad verseny következményekép létrejövő általános harmóniát és általános népjólétet hirdető tanításait egyre csattanósabban hazudtolták meg a tények.”¹¹

A burzsoá politikai gazdaságtan ennek következtében nem adta és nem adhatta a gazdasági viszonyok tudományos elemzését. Még virágkorában, Smith és Ricardo idején is képtelen volt arra, hogy a burzsoá termelési rend társadalmi és szociális következményeit (és ennek kapcsán távlatait) csak valamelyest is megmagyarázza. Engels így írt ezzel kapcsolatban:

„A burzsoázia társadalomtudománya, a klaszikus közgazdaságtan, túlnyomóan csak a termelésre és cserére irányuló emberi cselekvések közvetlenül szándékolt társadalmi hatásával foglalkozik. Ez egészen megfelel annak a társadalmi szervezetnek, amelynek ez a tudomány elméleti kifejezése. Ahol egyes kapitalisták a közvetlen profit kedvéért termelnek és cserélnek ki, elsősorban csak a legközelebbi, legközvetlenebb eredmények jönnek számba.”¹²

A burzsoá közgazdaságtan sohasem mert a jövőbe nézni. Az osztályától kapott közvetlen feladatok mindig korlátokat szabtak számára. Egyedüli

¹¹ Engels: Anti-Dühring. Id. kiad. 27. old.

¹² Engels: A természet dialektikája. Szikra 1950. 59. old.

témája: hogyan lehet minél nagyobb hasznot elérni. A burzsoá politikai gazdaságtant csak a kapitalizmust szétzúzni — és a kommunizmust felépíteni akaró proletariátus szemszögéből lehetett helyesen megbírálni. Csakis ezen az alapon lehet megalapítani az igazi közgazdasági tudományt — a marxista politikai gazdaságtant.

Saint-Simon és Fourier érdeme az, hogy felvetették a kérdést: hogyan lehetne a társadalom rendjét átalakítani, felvetették a szocializmus eszméjét.

Nem Saint-Simon, Fourier és az angol Owen voltak az első utópista szocialisták. Az utópisztikus szocializmus a feudális társadalom idejében, a tőkés fejlődés hajnalán keletkezett, mint az elnyomott dolgozó tömegek érdekeinek és reménységeinek megtestesülése. A XVI. században Morus Tamás angol gondolkodó felemelte szavát a brit földbirtokos-arisztokraták kegyetlensége és önkénye ellen, amikor azok elűzték földjeikről a parasztokat, leromboltatták lakóházaikat, és az ilyenformán „megtisztított” földeken birkatenyészeteket létesítettek, hogy több nyersanyaggal láthassák el a gyorsan fejlődő posztóipart. Morus Tamás megírta „Utópia” (nem létező, elképzelt sziget-állam) című könyvét, melyben a világ kegyetlenségével szembeállítja azt az eszmei társadalmi rendszert, ahol nincs magántulajdon, nincsenek szegények és gazdagok, nincsenek iga alatt görnyedők és semmittevők.

A korai utópista szocializmus másik ismert képviselője Campanella olasz filozófus (1568—1639) volt. A „Nap-állam” című könyvében olyan társadalmi rendszert írt le, amelynek alapja a társadalmi tulajdon. Ebben a rendszerben ismeretlen a nyomor, a tudatlanság és az erkölcstelenség. Hasonlóak vol-

tak a XVIII. század korai francia utópistáinak művei is: Morelly: „A természet kódexe” és Meslier: „Hagyaték” című írásai.

A XIX. századeleji francia utópista szocializmus, Saint-Simon és Fourier alkotása, a Marx előtti utópista szocializmus legtökéletesebb és legfejlettebb vívmánya. Akkor született meg, amikor a kapitalista társadalom fejlődése már magas fokot ért el. Bár Saint-Simon és Fourier átvették elődeik minden tévedését, mégis volt valami, amiben újat alkottak: minden addiginál élesebb és mélyenjáróbb bírálatnak vetették alá a kapitalizmust — azt a rendszert, amelynek ellentmondásai abban az időben már egyre nyilvánvalóbbakká váltak.

Ez a bírálat azonban tudománytalan, utópisztikus volt.

Saint-Simon és Fourier utópisztikus szocializmusa elméleti visszatükröződése volt annak a csatlódottságnak, amit a dolgozó tömegek az 1789-es francia forradalom után éreztek. Ez a forradalom az „egyenlőség, testvériség, szabadság” jelszavát írta zászlajára. Ideológusai és azok elődei, a felvilágosodás franciaországi hirdetői, azt bizonygatták, hogy a társadalom szociális átformálása megteremti majd az „ész uralmát”, ahol az örök igazságosság érvényesül, megszűnnek a társadalmi különbségek, a nyomor és a tudatlanság, megszűnik az emberi gyarlóság. A polgári forradalom után azonban, szertefoszlott ez az illúzió. A szabadságból a magántulajdon uralma és szabad verseny lett. Az egyenlőség papírforma volt, amit a burzsoá alkotmány csak szavakban hirdetett. A „testvériség” pedig a dolgozók féktelen kizsákmányolásában testesült meg. Az ilyenfajta társadalmi átalakulás tökéletesen kielégítette a burzsoáziát, különösen a burzsoázia

közgazdászait, akik készek voltak arra, hogy ebben az átalakulásban az észszerű és szabad társadalmi rend megszületését lássák. A dolgozók között azonban mélységes felháborodást váltott ki az új rend.

Az utópisztikus szocializmus a dolgozó tömegek várakozásának megnyilatkozása volt. Fourier — mint Engels kimutatta — „Könyörtelenül feltárja a polgári világ anyagi és erkölcsi nyomorát, szembeállítja ezzel... a korábbi felvilágosítók kecsegtető ígéreteit arról a társadalomról, amelyben csak az ész uralkodik majd, a mindeneket boldogító civilizációról...”¹³ A XIX. század proletariátusa azonban nem volt még politikailag önálló osztály. A kapitalista viszonyok és a fejlettség hiánya miatt még nem lehetett megjelölni a társadalom szocialista átalakításának útját. A proletariátus abban az időben még nem emelkedett ki a nincstelenek tömegéből. Csupán egy elnyomott, szenvedő tömeg volt, amely valamilyen külső erőtlől várta felszabadulását.

„Ez a történelmi helyzet határozta meg a szocializmus megalapítóinak nézeteit is. A kapitalista termelési mód éretlen állapotának, az éretlen osztályhelyzetnek éretlen elméletek feleltek meg. A még kifejletlen gazdasági viszonyokban rejtve lapangó társadalmi feladatok megoldását fejből akarták létrehozni. A társadalom csak visszásságokat nyújtott; megszüntetésük a gondolkodó ész feladata volt. A feladat abban állott, hogy a társadalmi rend új, tökéletesebb rendszerét találják fel és ezt kívülről, propaganda útján, lehetőleg mintakísérletek példája segítségével a társadalomra erőszakolják.

---

¹³ Marx—Engels: Válogatott művek. II. köt. Id. kiad. 119. old.

Ezek az új szociális rendszerek eleve arra voltak kárhóztatva, hogy utópiák legyenek; minél aprólékosabban dolgozták ki őket, annál inkább kellett a merő képzelet világába beleveszniök.¹⁴ Az utópista-szocialisták megvetették a kapitalizmust, rámutattak annak mélységes ellentmondásaira, elítélték a magántulajdont, de az egyeduralkodóhoz, a burzsoáziához fordultak (a Rotschildokhoz). Felszólították őket, hogy váltsák fel az észszerőtlen kapitalista rendszert (amely az utópisták szerint a burzsoázia számára sem volt megfelelő) a szocializmussal. A szocializmust az utópisták úgy fogták fel, mint saját lángelméjük alkotását, nem pedig, mint a gazdasági fejlődés elkerülhetetlen, szükségszerű következményét.

Az utópista szocialisták nem a burzsoázia ideológusai voltak. Ők valóban a dolgozók érdekeit hirdették, de nem látták meg a proletariátus és a burzsoázia közötti ellentéteket. A kapitalistákat úgy tekintették, mint „a munkások természetes képviselőit”. Bizonygatták, mennyire kedvező volna a szocialista átalakulás minden osztály számára, felszólították a burzsoá kormányzatot, hogy fogjon hozzá ennek az átalakításnak a végrehajtásához. Nem vetették észre a proletariátus társadalmi helyzetét, eszméikkel sohasem a proletárokhoz fordultak. Az utópista szocialisták elleneztek az osztályharcot. Elvetették a társadalom forradalmi, szocialista átalakításának tervét. A reformok, a társadalmi megbékélés hívei voltak. Rendszerükben — amint arra Engels rámutatott — a burzsoá törekvések békésen megfértek a proletariátus törekvéseivel. Miközben a jövő szocialista társadalmáról álmodoztak, annak

¹⁴ Engels: Anti-Dühring. Id. kiad. 265. old.

megszületését nem a már-már fellángoló osztályharctól várták, hanem éppen ennek a harcnak a megszűnésétől, a fejlődés megszűnésétől. „Magára a munkásmozgalomra nem fordítottak különösebb figyelmet, sőt gyakran tagadták jelentőségét. Elméleteik ennek következtében csak elméletek maradtak, elkerülték a munkástömegeket, amelyekben ezektől az elméletektől teljesen függetlenül érlelődött a zseniális Marx Károly által a múlt század közepén kihirdetett nagy gondolat: *«A munkásosztály felszabadítása csak magának a munkásosztálynak műve lehet... Világ proletárjai, egyesüljetek!»*”¹⁵

A marxizmus megalapítói nem egyszer rámutattak arra, hogy az utópista szocializmus fejlődése fordított viszonyban állt a társadalom fejlődésével. Mennél jobban fejlődött a kapitalista társadalom, annál több reakciós eszmét hirdettek az osztályharc utópista tagadói. A „felsőkhöz appelláltak”, reformokat és megbékélést prédikáltak. A proletariátus és a burzsoázia élesedő osztályharca közepette az utópista szocializmus a munkásmozgalom fékezőjévé vált. Reakciós utópista elméletté fejlődött, amely el akarta vonni a proletariátust közvetlen feladataitól és el akarta ködösíteni az osztályharc folyamán kialakult társadalmi tudatát. Saint-Simon, Fourier és Owen minden tudománytalanságuk mellett is kiváló gondolkodók voltak. Követőik azonban — Infantin, Bazard, Considérant és mások — akik új történelmi feltételek mellett élesztették föl ezeket az utópista eszméket — már nem hasznos, hanem kárt jelentettek a proletariátus felszabadulása ügyének. Ők már átléptek a burzsoá reformátorok soraiba. Saint-Simon és Fourier tanai szána-

¹⁵ Sztálin Művei: 1. köt. Id. kiad. 12. old.

lomraméltó szektákká váltak, amelyek dogmatikusan, doktriner módon szembehelyezkedtek a dolgozók forradalmi harcával. „... elméleteik — írta Lenin — távol álltak az élettől, programjaik távol álltak a nép politikai mozgalmaitól”...¹⁶

Sztálin elvtárs úgy jellemzi Considérant-t, Fourier tanítványát, Marx és Engels kortársát, mint olyan gondolkodót, aki „... javíthatatlan *utópista* maradt, aki «Franciaország menekvését» az osztályok *kibékítésében* látta”.¹⁷ Sztálin elvtárs rámutatott arra, milyen óriási különbség áll fenn Marx, Engels elmélete és Considérant nézetei között, megállapította, hogy közöttük semmi közös vonás nincs.

Az utópista szocializmus tehát nem a marxizmus irányában fejlődött. Kizárólag a proletariátus oldaláról nézve lehetett megalapítani a tudományos szocializmust és csak alapos bírálattal lehetett az utópisták némely feltevését felhasználni.

A marxizmus harmadik elméleti forrása a XVIII. századvégi és a XIX. századeleji német filozófia volt. A német idealista filozófia Kanttól Hegelig — osztályeredetének és rendeltetésének megfelelően — következetesen azt az irányzatot képviselte, amelyet az 1789-es francia forradalommal és a francia materializmussal szembehelyezkedő arisztokrata reakció hozott létre.

A hegeli idealizmus — XVIII. század francia materialistáinak elméleteihez viszonyítva — egy hátrafelé tett lépést jelentett. Hegel dialektikája viszont a társadalmi fejlődésnek jóval magasabb fokát tükrözte vissza. Ez már egy előretett lépés volt

¹⁶ Lenin: Válogatott művek. I. köt. Id. kiad. 138. old.

¹⁷ Sztálin Művei: 1. köt. Id. kiad. 368. old.

a francia materialisták metafizikus gondolkodásmódjához képest.

A francia materialisták a Marx előtti materialista filozófia legfontosabb képviselői voltak. Filozófiájuk — amely a francia polgári forradalom előkészítője volt — határozottan kiállt az akkor uralkodó vallásos ideológia (és az ezzel kapcsolatos idealizmus) ellen. Az ateista világnézetet vallotta az egyedüli tudományos világnézetnek. Lamettrie, Holbach, Helvétius, Diderot és ennek az irányzatnak többi képviselői azt hirdették, hogy a természet egysége valóság, amelyet senki sem teremtett meg, öröktől fogva van. Az időnek és a térnek nincs kezdete és nincs vége. A francia materialisták — amikor az anyag örök és elpusztíthatatlan voltát hirdették — a mozgás örök és elpusztíthatatlan voltáról beszéltek, amit az anyag állandó sajátosságának tartottak. A gondolatot is úgy tekintették, mint az anyag termékét, mint annak egyik sajátosságát.

A francia materializmust azonban korlátok közé szorította az akkori idők egyetlen fejlett tudománya — a mechanika, amelynek alapján a mozgást úgy értelmezték, mint a testek tisztán mechanikus, térbeli helyváltoztatását. A testek anyagi változásait teljesen figyelmen kívül hagyták. A metafizikai korlátozottság a francia materialisták jellegzetes sajátossága volt. Fogalmaik szerint az anyag, a természet változatlan valami, amely mindvégig megmarad egy és ugyanazon állapotban. A gondolkodást sem úgy tekintették, mint az anyag *fejlődésének* a termékét, mint olyan sajátosságot, amelyet az anyag fejlettségének, tökéletesedésének magas fokán ér el. Általában hajlamosak voltak arra, hogy minden anyagot élőnek tartsanak, a gondolkodást pedig az élő anyag örök tulajdonságának. A fran-

cia materializmus metafizikus volta többek között azzal magyarázható, hogy osztályjellege, burzsoá mivolta korlátok közé szorította és bizonytalan, ingadozó jelleggel ruházta fel. A társadalmi jelenségek tekintetében a francia materialisták idealisták maradtak.

Hegel — a német filozófia legnagyobb képviselője — a franciák materializmusával az idealizmust, metafizikájukkal pedig az idealista dialektikát állította szembe. Hegel történelmi érdeme az, hogy — amint arra Sztálin elvtárs rámutatott — megvetette a dialektika alapjait. A dialektika alapelveit azonban úgy tekintette, mint valami abszolút eszmének, istennek, a gondolatnak időtől független, logikus törvényét. Szerinte e törvények mögött a világ valamely emberfölötti, anyagiatlan alkotórészét kell keresni. Hegel dialektikája idealista volt. Nem volt valódi tudományos módszer és csupán feltevéseket nyújtott az igazi fejlődésről, vagyis a természet fejlődéséről, amelyet — mint tudjuk — határozottan elutasított.

Hegel jobboldalról támadta a francia polgári forradalmat és a francia materializmust. Erre nemcsak az idealizmust, hanem az idealista dialektikát is felhasználta. Azzal a társadalmi és gazdasági átalakulással, amely Franciaországban a népi tömegek részvételével ment végbe, Hegel az emberek tudatának átalakítását és a lelki tökéletesedést állította szembe. A burzsoá átalakulás forradalmi útjával Hegel (a dialektika ellenére) szembeállította a reformokat, amelyeknek a feudális állam kezdeményezéséből, felülről kellene kiindulniuk. Forradalom helyett megbékélést, a régi és az új között fennálló ellentétek elsimítását hirdette. Elvetette a dialektika legfőbb sajátosságát — az ellentétek en-

gesztelhetetlen harcát. Ezért nem volt forradalmi Hegel dialektikája; éppen ellenkezőleg, a fennálló renddel való megbékélést és az ellene folytatott harcról való lemondást hirdette.

Minthogy Hegel dialektikája idealista alapokon nyugodott, nem vált és nem válhatott a tudományos megismerésnek, az események előre meglátásának és a gyakorlati forradalmi tevékenységnek eszközévé. Ellenkezőleg, tanítása azt szolgálta, hogy még a burzsoá társadalom addig feltárt ellentéteit is eltemesse.

Marx és Engels elfogadták a francia materializmus materialista és ateista eszméit, de tudományos bírálat alá vonták annak metafizikus, szemlélődő voltát és idealista történelemfelfogását. „De Marx nem állt meg a XVIII. század materializmusánál, hanem továbbfejlesztette a filozófiát. Gazdagította a német klasszikus filozófia, különösen Hegel rendszerének vívmányaival, amely a maga részéről Feuerbach materializmusához vezetett. E vívmányok legfőbbje a *dialektika*, vagyis a fejlődésről szóló tanítás, annak legteljesebb, legmélyebb és minden egyoldalúságtól mentes formájában, az örök fejlődésben levő anyag tükröződését adó emberi tudás viszonylagosságáról szóló tanítás.”¹⁸

Engels kimutatta, hogy a társadalomtudomány, különösképpen a politikai gazdaságtan számára „... a hegeli módszer *meglevő* formájában semmiképpen sem volt használható. Ez a módszer lényegében idealista volt, itt pedig olyan világnézet kifejtéséről volt szó, amely minden előzőnél materiálisabb volt. A hegeli módszer a tiszta gondolkodást tette kiindulópontjává, itt pedig a legmaka-

¹⁸ Lenin: Válogatott művek. I. köt. Id. kiad. 66. old.

csabb tényekből kellett kiindulni. Oly módszer, mely saját bevallása szerint « a semmiből, semmin keresztül, a semmihez ért el», ebben az alakjában itt semmikép sem volt helyén.”¹⁹

A marxizmus megalapítói leleplezték a hegeli dialektika osztályjellegét és önállótlanágát, de ugyanakkor kihámozták annak „racionális magvát”, amely feltételezés formájában benne foglaltatott és ellentétben állt Hegel filozófiájának egész tartalmával és következtetéseivel. Feuerbach filozófiája példa arra, hogy burzsoá részről nem tudták Hegel filozófiájának ezt a „racionális magvát” felhasználni.

Feuerbach kezdetben Hegel tanítványa volt. Később materialista bírálat alá vette a hegeli idealizmust és visszaállította jogaiba a materializmust. Idegen maradt azonban számára a dialektika és a materialista történelemfelfogás.

Marx és Engels nagyrabecsülte Feuerbachnak, mint gondolkodónak történelmi érdemeit. Feuerbach elsőként tárta fel Hegel filozófiájának idealista, egyházas voltát. Marx és Engels ugyanakkor élesen megbírálták Feuerbach metafizikus, szemlélődő materializmusát, elítélték nála azt, hogy nem ismerte fel a társadalmi gyakorlat jelentőségét, s a történelem terén idealista maradt.

„Marx és Engels saját materializmusukat jellemezve, rendszerint Feuerbachra hivatkoznak, mint arra a filozófusra, aki a materializmust jogaiba visszaállította. Ez azonban nem jelenti azt, hogy Marx és Engels materializmusa azonos Feuerbach materializmusával. A valóságban Marx és Engels Feuer-

---

¹⁹ Marx—Engels: Válogatott művek. I. kot. Id. kiad. 348—49. old.

bach materializmusából csak annak «fő magvát» vették át és továbbfejlesztették a materializmus tudományos filozófiai elméletévé, félredobva idealisztikus és valláserkölcsi kinövéseit.”²⁰

Marx és Engels dialektikus módszere éles ellentétben áll Hegel dialektikus módszerével. Hegel dialektikája a múlt felé fordult és a multat kiforgatva, mint az abszolút eszme önfejlődését tüntette fel. A marxizmus — amint Lenin megjegyezte — a kérdéseket „történeti alapra helyezi... nemcsak abban az értelemben, hogy megmagyarázza a multat, de a jövő merész előrelátása és a megvalósítására irányuló merész gyakorlati tevékenység értelmében is”.²¹

És más helyen:

„A mozgást nemcsak a mult szempontjából, de a jövő szempontjából is szemügyre kell venni.”²² És ezen a ponton mutatkozik meg igazán a proletariátus világnézete és a kizsákmányolók világnézete közötti különbség. A multhoz való szolgai ragaszkodás nyilvánvalóvá teszi a burzsoá tanok osztály-természetét. A multhoz fordulnak, hogy eltereljék a figyelmet a jelenkor ellentmondásairól.

Hegel filozófiája fejlődése folyamán, mint ismeretes, nemcsak, hogy nem jutott közelebb a világ tudományos magyarázatához, hanem éppen ellenkezőleg eltávolodott tőle. Röviddel Hegel halála után az elmúlt század harmincas éveiben a hegeli iskola feloszlott az úgynevezett ó-hegeliánusokra és új-hegeliánusokra. Mindkét irányzat tovább folytatta Hegel filozófiájának egyes részleteit. Mindkét irányzat a németországi kizsákmányoló osztályok kü-

²⁰ Sztálin: A leninizmus kérdései. Id. kiad. 633. old.

²¹ Lenin: Marx, Engels, marxizmus. Id. kiad. 34. old.

²² U. o. 37. old.

lönböző csoportjainak érdekeit képviselte. Hegel alkotásának határait nem tudták átlépni. Marx és Engels megjegyezte, hogy Hegel filozófiája utódai kezén végkép elfajult és elvesztette minden történelmi jelentőségét...

Ilyenképpen tehát azoknak a gondolkodóknak, akik a marxizmus elméleti forrásait szolgáltatták, az a történelmi érdeke, hogy a filozófiában, a politikai gazdaságtanban és a társadalomtudományban új kérdéseket vetettek fel. Marx és Engels elődei azonban teljességgel képtelenek voltak arra, hogy ezekre a kérdésekre válaszoljanak. Azok a válaszok, amiket mégis adtak, politikai konzervatizmusról tanúskodtak, tudománytalanok, sőt reakciósak voltak. Világos tehát, hogy bár elismerjük közöttük és a marxizmus között az összefüggést, elvetünk minden olyan felfogást, amely szerint valamilyen közeledés volna tapasztalható a marxizmus alapvető tartalma és a Marx előtti irányzatok tartalma között. Az ilyenfajta beállítás meghamisítaná a marxizmus keletkezésének igazi történetét.

MARX ÉS ENGELS NÉZETEINEK KIALAKULÁSA

Marx és Engels nézeteinek kialakulási folyamata határozott fordulat az idealizmus és a forradalmi demokratizmus oldaláról a dialektikus materializmus és a tudományos szocializmus oldalára. Ennek a bonyolult és sokoldalú folyamatnak legfőbb mozgatóereje az a szenvedélyes küzdelem, amit Marx és Engels a dolgozók érdekeiért vívott a kapitalista kizsákmányolás és elnyomás minden nyílt és burkolt követőjével szemben.

A marxizmus az idealista irányzat képviselői

ellen vívott kíméletlen harcban keletkezett és fejlődött ki, s győztesként került ki ebből a harcból. Marx 1818 május 5-én született Trier városában. Apja ügyvéd volt. Gimnáziumi tanulmányai befejeztével kezdetben a bonni, majd a berlini egyetem jogi karának hallgatója lett. Egyetemi jogi tanulmányaival párhuzamosan történelmet és filozófiát is tanult.

1841-ben, egyetemi tanulmányai végeztével, megírta és sikeresen megvédte doktori értekezését, amelynek címe: „A démokritoszi és epikureuszi természetfilozófia különbségéről.”

Marx — amint Lenin is megállapította — ebben az időben még idealista-hegeliánus elveket vallott. Az emberi öntudat fejlődésében látja a történelem alapját. De doktori értekezése tárgykörének megválasztása már ebben az időben megmutatta, hogy van eltérés Marx és Hegel felfogása között. Hegel lekicsinylően nyilatkozott az ó-görög materialistákról. Lenézte őket, tagadta tételeiket és Platont dicsőítette. Marx más felfogást vallott. Doktori disszertációja témáját nem az idealista, hanem a materialista filozófia birodalmából merítette. Szükségnek tartotta, hogy külön munkát szenteljen az ókori Görögország legnagyobb materialistáinak, Démokritosznak és Epikurosznak. Már ez is bizonyítja Marx önálló, határozottan kialakult felfogását. Nem kevésbé jelentős az a tény sem, hogy ebben az értekezésében — amelynek megírása idején Marx még idealista alapokon állt — nem egy esetben leért az idealizmus útjáról. Ezzel voltaképpen már fel is fedte dialektikus-materialista világnézetének csíráját.

Marx hangsúlyozta, hogy Epikurosz mennyire fontos szerepet játszott a filozófia történetében. Az

az Epikurosz, akit Hegel annyira gyűlölt materializmusa miatt. Marx arról beszél, hogy a tudománynak és a vallásnak semmiféle közös vonása sem lehet, hogy vallásos csak az az ember lehet, aki számára a világ észszerűtlen és aki maga is észszerűtlen.

Marxnak ez az első nagy alkotása — speciális akadémiai tárgya és átható idealizmusa ellenére is — szenvedélyes tiltakozás volt a kapitalista rend elnyomó tevékenysége ellen. Ezt az elnyomást, amely különösen visszataszító módon nyilvánult meg a junkerek Németországában, a fiatal Marx szembeállította azzal a filozófiával, amelynek harcolnia kellene minden földi és égi isten ellen, hasonlóan a legendák Prométheuszához, aki nem hajtotta meg fejét előttük, hanem a tudás és a szabadság világosságát adta az emberiségnek.

„Prométheusz — írja disszertációjában Marx — a legnemesebb szent és vértanú a filozófia nap-tárában.”¹

A filozófia szellemének és feladatainak ilyesfajta értelmezése tökéletesen idegen volt a korábbi filozófusok számára. Ők azt tartották a filozófia fő erősségének, hogy az „magasabban” áll, mint az emberi szenvedélyek, távol áll az általános emberi érdekektől és — amint mondani szokták — az élet viharos tengere fölé emelkedik. Ez ellen az évszázados filozófiai hagyomány ellen — amely az uralkodó kizsákmányoló osztályokat támogatta — lépett fel az ifjú Marx. Már első műveiben is határozottan, forradalmi szellemben szállt szembe a korábbi filozófiával, de amint eljutott minden régebbi

---

¹ Marx—Engels — Gesamtausgabe. (MEGA) 1. rész. 1. köt. 1. félköt. 10. old.

filozófiai irányzat forradalmi tagadásához, máris követelte az átmenetet a filozófiából a gyakorlatba. Kimondja, hogy „az önmagában szabaddá vált elméleti szellem gyakorlati energiává válik, amely *akaratként* tör elő Amenthes árnyékbirodalmából és a nélküle fennálló földi valóság ellen fordul”.² A filozófia ilyenképpen átalakul a társadalmi viszonyok kritikájává. „A világ filozófiaivá válása egyben a filozófia világivá válása is... a filozófia megvalósulása egyben elvesztése is.”³

Míg Hegel és követői fejet hajtottak a német valóság előtt, addig Marx kíméletlen harcot hirdetett ellene. Nem tesz eleget a meghívásnak, hogy a bonni egyetemen előadásokat tartson. Közvetlenül bekapcsolódik a politikai mozgalmakba. 1842-ben a liberális „Rheinische Zeitung” szerkesztője lesz. Ez a lap az ő irányítása alatt forradalmi demokrata orgánummá válik. A publicisztikai munkára és a nyílt politikai tevékenységre való áttérést Marx úgy tekinti, mint annak a folyamatnak törvényszerű következményét, amelyet ő a „filozófia világivá válásának” nevezett. A filozófia nem lebeghet a világ fölött, hanem „talajt kell képeznie lábunk alatt”. Nem maradhat az elvont elmélkedések világában. Fel kell cserélnie az aszkétikus papi reverendát könnyű és divatos hirlap-ruhával. Mint lap-munkatárs, Marx „felszakította a rendszer hieroglifa burkát”; ellenségeinek hangos tiltakozásától kísérve beleszólt a világ folyásába. A filozófia nemcsak formáját cserélte föl, lényegében is megváltozott. A kiöregedett, elvont problémák helyébe a jelen élő, gyakorlati kérdéseit tűzi napi-

² MEGA. 1. rész. 1. köt. 1. félköt. 64. old.

³ U. o.

rendre. A „Rheinische Zeitung”-ban megjelent filozófiai cikkeiben Marx kezdettől fogva, a dolgozó nép politikai és gazdasági érdekeinek tántoríthatatlan védelmezőjeként lépett fel. Bírálat alá vette a tűzifalopásról szóló jobbágytörvényt, amelynek éle a parasztság ellen irányult. Felfedte ennek a törvénynek osztály-jellegét és védelmébe vette a moseli szőlőműveseket, akiket tönkretettek a porosz földbirtokosok. Sajtószabadságot és a cenzúra eltörlését követeli.

A dolgozók gazdasági és politikai érdekeiért vívott harc letérítette Marxot az idealizmus útjáról. 1842-ben a „Rheinische Zeitung”-ban írt cikkei már arról tanúskodnak, hogy Marx átlépett a materializmus és a szocializmus táborába. Leleplezi a porosz államrendet, amelyben a földbirtokosok érdekeinek védelmezőjét látja. Elveti azt a felfogást, amely szerint a reakciós, idealista hegeli államfelfogás a szabadság megtestesülése volna. A szabadságért vívott harcot Marx összekapcsolja a porosz földbirtokos-állammal szemben vívott harccal.

A forradalmi eszmék, amelyeket Marx a „Rheinische Zeitung”-ban lefektetett, a reakciós sajtó dühödt kitöréseit hívták ki. Az „Allgemeine Zeitung” azzal kezdte vádolni a „Rheinische Zeitung”-ot, hogy a kommunizmus szószólója lett. Marx, hogy megőrizhesse a lapot, mint a tömegek nevelésére szolgáló eszközt, „A kommunizmus és az Allgemeine Zeitung” című válaszcikkében azt írta, hogy a „Rheinische Zeitung” nem a kommunizmus szószólója, sőt, tagadó álláspontot foglal el a kommunizmussal szemben.

De Marx azt is kinyilvánította itt, hogy a kommunista eszméket (az utópista kommunizmusról van szó) nem lehet sem leküzdeni, sem annak

szívét kiszakítani; „démonok ezek, amelyeket az ember csak akkor tud legyőzni, ha aláveti magát nekik. Üldözni lehet a kommunizmust — mondja Marx, amikor támadóinak válaszol — de megfojtani a kommunista eszmét nem lehet. A kommunizmus kérdése európai kérdés lett. Nincs jogunk ahhoz, hogy figyelmen kívül hagyjuk csupán azért, mert piszkos fehérneműt visel és nem árasztja magából az illatszerek szagát.”

Marx ebben a cikkében voltaképpen már a kommunizmushoz közeledett, jóllehet ekkor még nem ismerte fel, hogy a proletariátus a kommunista átalakulás legfőbb mozgatóereje.

1843 tavaszán a porosz kormány betiltotta a „Rheinische Zeitung”-ot forradalmi propagandisztikus ténykedése miatt. Marx számára elviselhetetlenül nehéz volt abban a porosz politikai rendszerben tovább dolgozni, amely megfojtotta a szabad gondolat legcsekélyebb megnyilvánulását is. Idegen országba szakadt, ahol többé-kevésbé nyíltan fejthette ki politikai és filozófiai nézeteit. Rugehoz írott levelében Marx ezt írja: „Németországban semmit sem tudnék kezdeni, itt még hitét is elveszti az ember.”

1843 őszén Marx Párizsba utazott, hogy Arnold Rugeval közösen kiadja a „Deutsch—Französische Jahrbücher”-t. Itt már nem kellett tartania a porosz cenzúra korlátozásaitól. Lehetségessé vált számára, hogy viszonylag szabadon fejthesse ki nézeteit. Miután lázas politikai élet középpontjába került, alkalma volt tevékenyen bekapcsolódni a politikai küzdelmekbe, tanulmányozni a munkásmozgalmakat, a francia és angol utópista szocializmust, a francia polgári forradalom történetét, a XVIII. szá-

zadbeli és az azt megelőző francia materialisták filozófiáját.

Még ugyanabban az évben hozzáfogott az angol politikai gazdaságtan kritikai tanulmányozásához. Munkája első vázolatain dolgozik, amikor már észreveszi e tanítás tárgyának burzsoá korlátoltságát. Ezeket a vázlatokat közzé is teszi „Előkészítő munkák a «Szent Család»-hoz” címen.

Marx már ebben az időszakban felismeri Feuerbach filozófiájának szemlélődő voltát. Észreveszi, hogy az egyedül a természet megismerésére irányul, idegenek maradnak számára a társadalmi élet, a politika problémái. Az élvonalbeli filozófia pedig elképzelhetetlen anélkül — jegyzi meg Marx — hogy kapcsolatban ne állna ezekkel a problémákkal. Feuerbach — Marx szavai szerint — a természet rajongója. Onmagát Marx úgy említi, mint a nép szabadságáért vívott politikai harc rajongóját.

„Feuerbach aforizmáinak hibája, véleményem szerint csak az — írja Marx — hogy túlságosan sokat hivatkozik a természetre és túl keveset a politikára. Pedig ez az egyetlen kapocs, amely által korunk filozófiája igazsággá lehet.”⁴

Marx Rugéhoz írott leveleiben kifakad a társadalmi elméletek doktrinér, dogmatikus értelmezése ellen. Tiltakozik az olyan filozófiai irányzat ellen, amelynek képviselői, ahelyett, hogy tanulnának a harcoló tömegektől, ahelyett, hogy fölfednék az osztályharcok igazi célját és törvényszerűségeit, recepteket eszelnek ki és magukkészítette gyógyszerekkel traktálják a történelmi mozgalmakat. Amikor leleplezi a régi filozófiát, mely arra tart igényt, hogy megadja a világ egyetemes magyarázatát,

⁴ MEGA. 1. rész. 1. köt. 2. félköt. 308. old.

Marx gúnyos hangon így ír: „Eddig a filozófusok fiókjukban tartották minden talány megoldását s a tudatlan külső világnak csak a száját kellett kitátnia, hogy az abszolút tudomány sült galambja belerepüljön.”⁵

Marx elveti azt a filozófiát, amely magát abszolút tudománynak tartja, amely szembefordul a gyakorlati élettel és a harccal. Megállapítja: a filozófia feladata nem az, hogy megformálja a jövőt, hogy sémákat dolgozzon ki, amelyeket a jövő végtelenjében lehet alkalmazni. A filozófia feladata az, hogy *„kíméletlen bírálatnak vessen alá minden meglévőt.* Kíméletlenül két értelemben — egyrészt, hogy ez a bírálat ne féljen saját eredményeitől, másrészt, hogy ne rettenjen vissza a fennálló hatalmakkal való összeütközéstől.”⁶

Marx tehát már 1843-ban a leghatározottabban szembeállítja saját filozófiai nézeteit minden korábbi filozófiával. A régebbi filozófiai irányzatok pártállásuk-szabta feladatukat abban látták, hogy „megbékítsék” a tomboló emberi szenvedélyeket, hogy eltérítsék az embert a harctól és átvezessék a hidegvérű és higgadt filozófiai elmélkedések világába. Marx határozottan leszögezi a filozófiának a korábbi felfogástól merőben eltérő feladatait: „Tehát — írja — semmi sem akadályoz meg bennünket abban, hogy bírálatunkat összekössük a politika bírálatával, a politikai állásfoglalással, tehát a valódi harccal és azonosítsuk azzal. Mi nem úgy állunk a világ elé, mint kész új elvvel felszerelt szobatudósok: íme az igazság, boruljatok le előtte!... Mi nem azt mondjuk a világnak: szüntesd be a har-

⁵ MEGA. 1. rész. 1. kót. 1. félköt. 573. old.

⁶ U. o.

cot — a harc ostobaság; mi igazi harci jelszót adunk neki.”⁷

Íme az osztályharc logikája elvezeti Marxot a filozófia tökéletesen új értelmezéséhez. Tudatára ébred annak, hogy a filozófiát gyökeresen át kell alakítani.

A „Deutsch—Französische Jahrbücher” első két egyesített példányának 1844 elején való megjelenése az akkori idők egyik legnagyobb eseménye volt. Ebben a gyűjteményben két cikk jelent meg Marxtól és kettő Engelstől. És itt megnyilvánult, mennyire egybevágunk nézeteik. Marx „A hegeli jogbölcsélet bírálatához” című munkájában Hegel reakciós idealista eszméinek ragyogó bírálatát adta és egyben szembeállította velük a történelemelmélet materialista alapelveit. Ennek alapján megállapítható — mutatott rá Lenin — hogy Marx ebben az időben már felismerte a proletariátus döntő szerepét.

Amikor Marx a proletariátus mellé állt, amikor megértette a proletariátus világtörténelmi szerepét a társadalom gyökeres, szocialista átalakításában, véglegesen szakított minden előbbi filozófiai irányzattal.

A régi filozófia reakciós ábrándokat táplált arról, hogy elméleti megfontolások segítségével, a bölcsélet, a felvilágosodás terjesztésével békésen meg lehet oldani a társadalmi problémákat. Marx elveti azt az álláspontot, amely a reakciós társadalmi renddel való megbékélést hirdeti. Így ír erről a kérdésről:

„A kritika fegyvere természetesen nem pótolhatja a fegyverek kritikáját, az anyagi erőt anyagi

⁷ MEGA. 1. rész. 1. kót. 1. félköt. 574—575. old.

erővel kell megdönteni, de az elmélet is, mihelyt a tömegekbe behatol, anyagi erővé válik.”⁸

A proletariátus az az anyagi, társadalmi erő, amely képes arra, hogy megsemmisítse az antagónista társadalmat és az embernek ember által való kizsákmányolását. És az új filozófia — a dialektikus és történelmi materializmus — az az elmélet, amely alkalmas arra, hogy a tömegek sajátjává legyen és anyagi erővé váljék, hogy egységbe kovácsolja és megszervezze a dolgozó tömegeket. Ez az elmélet forradalmi tagadása minden kiöregedett filozófiai felfogásnak.

„Mikép a filozófia — mondta Marx — a proletariátusban találja meg *anyagi* fegyverét, úgy találja meg a proletariátus a filozófiában a maga *szellemi* fegyverét.”⁹

Egyetlen „új” burzsoá eszme sem tud túlnőni a régi filozófia határain, nem tud kiutat találni abból a zsákutcából, amelybe egyszersmindenkorra belekerült. Egyedül a proletariátus filozófiájának megszületése jelenti, hogy eljött az új korszak a filozófia történetében és létrejöttek a társadalom gyökeres, kommunista átalakításának feltételei.

A „Deutsch—Französische Jahrbücher”-ben megjelent másik cikkében, amelynek címe: „A zsidókérdéshez”, Marx harcbaszáll az új-hegeliánusokkal, különösképpen Bruno Bauerral; annak burzsoá-liberális illúzióival, amelyek szerint a „politikai emancipáció” (polgári demokratikus átalakítás) volna a társadalmi kérdések igazi megoldása. A politikai emancipációt Marx részleges és tökéletlen megoldásnak tekinti, amely képtelen arra, hogy

⁸ MEGA. 1. rész. 1. kot. 1. félkot. 614. old.

⁹ U. o. 620. old.

megsemmisítse a magántulajdont, ellenkezőleg, a burzsoázia fejlődésének kedvez. Marx nem tagadja ugyan a politikai emancipáció viszonylagos jelentőségét, de szembeállítja vele a társadalmi emancipációt, a szocialista forradalmat, amely megsemmisíti a termelőeszközök magántulajdonát.

Ugyanezekben az években, Marx hatásától függetlenül kialakul Engels Frigyes világfelfogása.

Engels 1820 november 28-án született a rajnai tartománybeli Barmen városában (apja textilgyáros volt). Az elberfeldi gimnázium tanulója volt, tanulmányait azonban nem fejezte be, hanem dolgozni kezdett apja vállalatában. Apja később Brémába küldte, ahol egy nagy kereskedelmi vállalat szolgálatába lépett. Engels itt kezdett tudománnyal, politikai kérdésekkel, főképpen pedig filozófiával foglalkozni. Leplezetlen híve lett a forradalmi demokratizmusnak. Gyűlölettel fordult a porosz monarchia ellen. Előre látta, hogy az 1830-as júliusi forradalom megismétlődik Németországban. 1840, február 1-én Gräberhez írott levelében ezt mondja: „Halálomig gyűlölni fogom őt (III. Frigyes Vilmos porosz királyt. — *A szerző*); és ha nem kellene annyira megvetnem ezt a szemét fickót, akkor még jobban gyűlölném. Napoleon angyal volt hozzá képest. Ha a mi királyunk ember, akkor a hannoveri király isten. Nincs még egy kor, amelyben annyi királyi gaztett történt volna, mint az 1816 és 1830 közötti korszakban. Az akkor trónon levő fejedelmek csaknem mindegyike rászolgált a halálbüntetésre. A jámbor X. Károly; az álnok spanyol VII. Ferdinánd; az osztrák Ferenc — ez a gép, amely csak arra volt alkalmas, hogy halálos ítéleteket írjon alá és karbonárikról álmodjon. Don Miguel, aki nagyobb gazember, mint a francia forra-

dalom korszakának gazemberei együttvéve és akit mégis olyan örömmel ismert el Poroszország, Oroszország és Ausztria, amikor megfürdött a legjobb portugálok vérében; az apagyilkos orosz Sándor és méltó testvére, Miklós, akiknek szörnyű gáztetteire felesleges szót vesztegetnem — óh, sok érdekes történetet tudnék neked mesélni arról, ahogy ezek a fejedelmek alattvalóikat «szerették». Némi jót csak attól az uralkodótól várok, akinek arcán alattvalói pofonjai csattannak, és palotái ablakait beverték a forradalmárok.”¹⁰

1841-ben Engels Berlinbe utazik, hogy eleget tegyen katonai kötelezettségének. Itt összeakad az új-hegeliánusok köreivel (Strauss-szal és Bruno Bauerral). Az új-hegeliánusok élesen bíralták a keresztény vallást és így volt némi szerepük az igazi filozófia kialakításában. A keresztény ortodoxiával szembeni magatartásuk felfigyelt a porosz kormányzatot. Ezért Schellinget, az ismert reakciós filozófust jelölték ki arra, hogy előadásokat tartson a berlini egyetemen. Ezekről az előadásokról remélték a kereszténység megvédését. Engels rendszeresen látogatta ezeket az előadásokat és ennek eredményeként jöttek létre azok a művei, amelyek Schelling misztikus filozófiája ellen irányultak. („Schelling Hegelről”, „Schelling és a kinyilatkoztatás”, „Schelling — a Krisztusban való filozófus”).¹¹

Amikor Engels ezeket a leveleket írta, még maga is idealista alapon állt. De miközben Schellinget bírálja, megnyilvánul saját világnézete. Azal vádolja Schellinget, hogy letér az ész és a tudomány vonaláról, hogy antiintellektualizmust,

¹⁰ MEGA. 1. rész. 2. kot. 558—559. old.

¹¹ U. o. 173—252. old.

miszticizmust, az istenhitet és a monarchisztikus állam előtti szolgálai meghajlást hirdeti. Engels úgy tekint Schellinget, mint a szabadság árulóját, mint olyan embert, aki azt akarja, hogy a filozófia és az ész alávesse magát a vallásnak. Rendkívül jelentős tény, hogy Engels már Schelling ellen írt munkáiban fölfedi a hegeli filozófiának azokat az ellentmondásait, amelyek annak dialektikus módszere és konzervatív-dogmatikus rendszere között fennállnak. Hegel elvei — írta Engels — „mindig függetlenek és szabadszelleműek, következtetései azonban — ezt senki sem tagadja — itt-ott túlmérsékeltek, sőt konzervatívak”.¹²

Íme, Engels már ebben az időben felfedi Hegel filozófiájának legfőbb hiányosságait. Jellemző tünet, hogy Engels nagyrabecsüli Hegel dialektikus elveit, de elutasítja konzervatív rendszerét.

1842 elején Engels Manchesterbe utazott, ahol egy pamutfonó vállalat szolgálatába lépett, amelynek apja egyik részvényese volt.

Erre az időszakra esik (majdnem egyidejűleg Marxszal) Engels áttérése a forradalmi demokratizmusról a kommunizmusra, az idealizmusról a materializmusra. Ebben a fordulatban döntő szerepet játszott az, hogy Engels résztvett az angol munkások osztályharcában, hogy tanulmányozta helyzetüket és segítette a chartisták balszárnyának vezetőit. Engels ezen felül elolvasott minden Angliában található irodalmat, amely az angol munkások helyzetével foglalkozott. Nem ült annyit a gyári irodában, mint amennyit Manchester piszkos munkásnegyedeiben járkált. Később így írt erről az időszakról: „Manchesterben szinte orrommal ütköztem

¹² MEGA. 1. rész. 2. köt. 184. old

bele abba, hogy a gazdasági tények, amelyek az eddigi történetírásban semilyen vagy csak nagyon lenézett szerepet játszanak, legalább is a modern világban döntő történelmi erők; alapjai a mai osztályellentétek keletkezésének; viszont ezek az osztályellentétek azokban az országokban, ahol a nagyipar következtében teljesen kifejlődtek — tehát nevezetesen Angliában — a politikai pártképződés, a pártharcok s ezzel az egész politikai történelem alapjai.”¹³

Angliában Engels foglalkozni kezdett a politikai gazdaságtan kérdéseivel. Már Marxszal való találkozása előtt megírta első ilyenirányú munkáját, „Vázlatok a politikai gazdaságtan bírálatához”. Cikke 1844-ben megjelent a „Deutsch—Französische Jahrbücher”-ben. Ebben a munkájában elítéli a burzsoá közgazdászokat, amiért a magántulajdon elvét támogatják. Azt hozza fel ellenük, hogy mindazok az ellentétek, amelyek szétdarabolják a társadalmat: a kereslet és a kínálat, a szegénység és a gazdagság stb. közötti ellentétek — a magántulajdon következményei. Engels megmondja, hogy a magántulajdon szülte ellentétek elkerülhetetlenül szocialista forradalomhoz fognak vezetni.

Engels leleplezi Smith és Ricardo gazdasági tanításának burzsoá jellegét. Helyesen ismeri fel bennük a „magántulajdon fejlődésének törvényeit”. Szocialista bírálatnak veti alá a burzsoázia politikai gazdaságtanát és annak alapzatát a termelési eszközök magántulajdonát. Gondolatai, bírálatai elvezetik Engelst a burzsoá tanítások forradalmi tagadásához.

Így tehát 1844-ig Marx és Engels egymástól

¹³ Marx—Engels: Válogatott művek. II. köt. Id. kiad. 339. old.

függetlenül dolgozott. Különböző társadalmi és gazdasági körülmények között alakultak ki nézeteik, különböző irodalmat tanulmányoztak. És mégis mindketten eljutottak oda, hogy alapjában azonos módon ítélik meg a társadalmi élet törvényeit és a proletariátus feladatait. 1844-ben veszi kezdetét a marxizmus megalapítóinak nagyszerű barátsága. Ettől kezdve vállvetve harcolnak a burzsoá ideológia ellen. Együtt dolgozzák ki a proletariátus tudományos elméletét. A proletariátus vezéreinek és tanítóinak hatalmas forradalmi barátsága megismétlődött a marxizmus zseniális továbbfejlesztőinél, Leninnél és Sztálinnál.

A „Szent Család” és „A német ideológia” című munkában, amelyet Marx és Engels közösen írt 1845-ben és 46-ban, forradalmi, materialista szemszögből bíralták meg Hegel és az új-hegeliánusok (Bruno Bauer és Stirner) filozófiáját. Kritikát mondanak a burzsoá ideológia és különösképp a német burzsoá ideológia fölött.

A hegeli filozófia legfőbb gyengéjét Marx és Engels abban látta, hogy az tisztán logikai kategóriákba sorolja és ezzel voltaképpen tagadja a világot. Hegel és az új-hegeliánusok számára — mondja Marx — a dolgok csupán tartozékai a logikai eszmének. Jellemző, hogy Hegel mint minden más idealista, semmivel sem tudja bizonyítani idealista szemléletének igaz voltát. Ezért hirdeti a szellemnek minden tekintetben való abszolút jogosultságát. Minden alap nélkül feltételezi az eszme világonkívüli létezését. Azt vallja, hogy ez az eszme fennállt már az ember megjelenése előtt is. Másszóval azt követeli, hogy higgyük és minden tudományos alátámasztás nélkül fogadjuk el azt az állítást, amely szerint minden a lélek, az eszme és ta-

lán maga az ember is ennek a mindenütt jelenlevő eszmének a megtestesülése. Hegel az egész objektív világot tudatunkra vezeti vissza. Emberen kívül álló tudat pedig nincs. Szerinte az abszolút eszme emberi tudat alakjában — eljutott saját öntudatához. Ilymódon Hegel objektív filozófiai idealizmusa erősen hajlik arra, hogy szubjektív idealizmussá váljék. Ha „A lélek fenomenológiája” című írást követnénk (ebben a munkában bennfoglaltatik Hegel filozófiájának egész rendszere) — mondja Marx és Engels — akkor az elnyomásnak, a leigázásnak reális, objektív, rajtunk kívül létező bilincseit fel kéne cserélnünk a bensőnkben, saját tudatunkban levő szellemi bilincessel. Ilymódon gátat szabnánk annak a harcnak, amelyet éppen önmagunk, saját tudatunk bilincsei ellen kellene vívnunk. Azok ellen a bilincsek ellen, melyek gúzsbakötik szabad gondolkodásunkat, amelynek folytán a leigázás elleni gyakorlati, forradalmi harcot úgy tekintenők, mint hitvány érzékiséget, mint az abszolút szellemmel ellentétes valamit, mint az idealizmus számára alkalmatlan materializmust.

Amint látjuk, Marx és Engels Hegel világnézetének nemcsak tisztán filozófiai, szubjektív idealista gyengéit tárják fel, hanem az abból következő politikai hiányosságokat is.

Marx és Engels felfedik Hegel és Bruno Bauer filozófiájának sovíniszta voltát is.

A kritikai kritika — olvassuk a „Szent Család”-ban — „fülig merül a német *nacionalizmus szennyébe*”.¹⁴ Azt vallja saját filozófiai rendszeréről, hogy az a legtökéletesebb, felülmúlhatatlan és örök. E tekintetben megismétli Hegelt, aki ugyanazt

¹⁴ MEGA. 1. rész. 3. kot. 331. old.

tartotta saját filozófiájáról. Hegel és az új-hegeliánusok minden lelkiismeretfurdalás nélkül beszélnek arról, hogy a németek utólérhetetlen szellemi fölényben vannak más nemzetekkel szemben. Hegel és a „kritikai kritikusok” azt szeretnék — olvassuk a „Szent Család”-ban — ha a többi népek lábaik előtt heverve könyörögnének tudatuk megvilágosításaért. Pedig a németeknek e tekintetben igazán nincsen okuk a dicsekvésre. Bruno Bauer abban látja a német ideológia nagy eredményét, hogy jól tud kritizálni. Az angol és a francia utópista szocialisták ezen a területen sokkal nagyobbat alkotnak, mint a németek. Ugyanakkor, amikor a németek megelégedtek az elvont rendszerekkel, az angol és francia gondolkodók megbírálták koruk burzsoá társadalmának igazi gyengéit. Szocialista és kommunista eszméket hirdettek és arra szólították fel kortársaikat, hogy ezeket az eszméket valósítsák meg.

Marx és Engels, miközben Hegel idealizmusát és az új-hegeliánusok idealista képzelődéseit, valamint tanításaik erősen sovíniszta jellegét bírálják, kifejtik a világról alkotott és a dolgokról vallott saját materialista felfogásukat is. Kimutatják, hogy a lét és tudat nem azonos fogalmak, amint azt Hegel próbálja elhíttetni, hanem két teljesen különböző fogalom. A lét az anyagi világot, a természetet jelenti, amely nem múlik el, ha megszűnik a tudat. Az anyagi világ továbbra is fennmarad, az anyagi világ független a tudattól. A hegeli dialektika legnagyobb hibáját Marx és Engels abban látja, hogy Hegel fejetetejére állította a fejlődést. A hegeli dialektikából az következik, hogy a fiú hozza a világra az anyát, az eszme a természetet, a keresztény vallás a pogányságot, az okozat az

okot. A hegeli módszer árnyoldala abban is kifejeződik, hogy Hegel reakciós célokra fordítja a dialektikát, kifordítja igazi lényegét. Példa erre Hegelnek „A szellem fenomenológiája” című könyvében felhozott egyik állítása, amely szerint „a régi, amely ellenáll az újnak, voltaképpen nem régi többé”.¹⁵ Ebben az állításában Hegel a régít újnak próbálja feltüntetni. Így kísérli meg fenntartani a régít.

Marx és Engels kimutatta, mennyire önkényesen alkotta meg Hegel módszerét, logikáját és fogalmait. Elképzelhetetlen, hogy Hegel ne vette volna észre: reális, kézzelfogható tárgyak vannak körülötte: almák, körték, mandulák, stb. Hegel azt mondja: az almának nem lényeges sajátja, hogy alma, a körtének nem lényeges sajátja, hogy körte. A lényeg bennük az, hogy „gyümölcsök”. Nem valódi, érzékelhető, reális, konkrét létük a fontos, hanem az az „elvont” fogalom, hogy „gyümölcs”. Az ilyenfajta elvont fogalom — Hegel szerint — minden létező dolog lényege. Szerinte a kutató számára, akinek almával és körtével van dolga, nem maga az alma és a körte fontos, hanem a „gyümölcs” fogalma, amelynek létezési formája, részleges megtestesülése az alma és a körte. Hasonlóképpen a mineralógus számára sem a konkrét, érzékelhető ásványok a fontosak, hanem az ásványok általában, az „ásvány” fogalma.

Marx és Engels kigúnyolja Hegelnek ezt a valóságot kiforgató idealista módszerét. Ha a mineralógus Hegel nyomdokain járna — írják műveikben — akkor soha semmi hasznosat, semmi reálisat nem fedezne fel, semmivel sem járulhatna hozzá a tudomány fejlődéséhez. Minden új ásvánnyal való

¹⁵ MEGA. 1. rész. 3. köt. 277. old

találkozásakor cél nélkül kellene ismételtetnie: ez egy ásvány, ahelyett, hogy felfedné az adott ásvány sajátosságait, amivel az ásványokról alkotott általános fogalmakat gazdagítaná. Az a tudós, aki Hegel elvei alapján kezdene mineralógiával foglalkozni, „csupán *saját képzeletében* lenne mineralógus”.¹⁶

A „Szent Család”, különösen pedig a „Német ideológia” minden részéből kiviláglik az a mélységes ellentét, amely a marxista filozófia és az uralgó osztályokat képviselő minden előbbi filozófia között fennáll. Marx és Engels a régebbi filozófiai irányzatokat nem „tévedései” és „következtelenségei” miatt bírálják, hanem úgy tekintik ezeket az elméleteket, mint fonák társadalmi tudatot, amelyet a társadalom ellentmondásokkal teli fejlődése hozott létre. Marx és Engels elődeinek nemcsak egyes nézeteit, nemcsak bizonyos elképzeléseit tagadja, hanem forradalmi, dialektikus kritika alá veti egész rendszerüket. Leleplezik, hogy milyen reakciós elveket vall az idealizmus, amikor tételeit a társadalmi viszonyokra akarja alkalmazni. „A követelés, hogy megváltoztassuk tudatunkat — írták Marx és Engels — elvezet bennünket annak követeléséhez, hogy másképpen értelmezzük a fennállót, másszóval, hogy más értelmezés segítségével fogadjuk el.”¹⁷

Az új-hegeliánusok idealista frázisaival Marx és Engels szembeállítja a proletariátus osztályszempontját. Kifejtik, hogy a munkások — eltérően a „kritikai kritikusoktól” — megértik, hogy képtelenek gazdáiktól „puszta gondolkodás” útján megszaba-

¹⁶ MEGA. 1. rész. 3. kot. 228. old.

¹⁷ U. o. 9. old.

dulni. „A munkások nagyon fájdalmasan érzik a *lét és gondolat, a tudat és élet közötti különbséget*. Ők tudják, hogy a tulajdon, a tőke, a pénz, a bér munka és ehhez hasonlók távolról sem agyrémek, hanem nagyonis gyakorlati, nagyonis konkrét megnyilvánulásai saját önelidegenülésüknek, tehát ezeket gyakorlati, konkrét módon is kell megszüntetni.”¹⁸

A társadalom valóságos, anyagi, másokat igába hajtó emberétől nem lehet gondolatok segítségével megszabadulni. Marx leleplezte Bruno Bauernak azt a reakciós állítását, amely szerint „a tömegben, nem pedig valami másban kell a szellem igazi ellenségét keresni”. Felfedi a munkásosztály igazi, forradalmi szerepét a társadalom fejlődésében és a kapitalista társadalom forradalmi tagadásaként szembeállítja vele a tőkésnek végzett bér munkát.

„A dolgok lényege nem abban áll, — írja Marx — hogy az egyes proletár vagy akár az egész proletariátus mit *tekint* céljának az adott pillanatban. A lényeg az, hogy *mi* a valóságban a proletariátus és hogy mit fog a proletariátus a történelmi kényszer miatt e saját *létének* megfelelően cselekedni. Céljait és történelmi küldetését világosan és vitathatatlanul megszabja saját helyzete, valamint a mai polgári társadalom egész szervezete.”¹⁹

Marx és Engels a „Német ideológiá”-ban fektették le ezeket a tételeket és így ez a munkájuk már egy előretett lépés volt a „Szent Család”-dal szemben. Marx és Engels úgy tekintik saját filozófiájukat, mint határozott tagadását annak, amit a szó régi értelmében neveztek filozófiának. Új világnézetüket nem ehhez vagy ahhoz az elméleti elő-

¹⁸ MEGA. 1. rész. 3. kot. 223—224. old.

¹⁹ *Lenin: Filozófiai füzetek*. 14. old. (oroszul).

feltételhez fűzte *közvetlen* kapcsolat. Világnézetük a proletariátus gyakorlati osztályharcához kapcsolódott.

A „Német ideológia” című munkájukban Marx és Engels lefektették az általuk létrehozott új, tudományos világnézet alapjait, megalkották a dialektikus és a történelmi materializmust, a tudományos szocializmus alapvető tételeit.

A „Német ideológiá”-ban elsőízben találkozunk Feuerbach metafizikai materializmusának, mindezekelőtt azonban idealista történelemfelfogásának alapos bírálatával. Marx és Engels elvetik a társadalom megváltozhatatlan voltának elméletét. Úgy tekintik a történelmet, mint természet-történeti folyamatot, amelyben az anyagi termelés nyomán a termelési viszonyokkal együtt maguk az emberek is megváltoznak.

Marx következő munkája, a „Filozófia nyomora”, 1847-ben látott napvilágot. Ez a munka megsemmisítő csapást mért Proudhon álszocializmusára. Proudhon hosszú ideig hatással volt a francia munkásokra. „Szocialista” reformjai, amelyeket hirdetett, arra irányultak, hogy megőrizték a burzsoá társadalom gazdasági alapját — a termelőeszközök magántulajdonát.

A „Kommunista kiáltvány” betetőzése annak a gigászi, alkotó munkának, amelynek folyamán Marx és Engels a proletariátus tudományos ideológiáját kialakította. A marxizmusnak ebben a nagyszerű program-iratában elszakíthatatlan egységként lép elénk a marxista filozófia, a tudományos szocializmus és a tudományos politikai gazdaságtan. Itt jelenik meg a nemzetközi munkásmozgalom tapasztalatainak végső eredménye. Ez a munka kijelöli a kommunista stratégia és taktika útjait. A „Kommu-

nista kiáltvány"-ban Marx és Engels az általuk átszervezett „Kommunisták Szövetsége” nevében szólalnak fel. Ez a szövetség az „Igazak Szövetsége” nevű kispolgári-szocialista társaság utódaként jött létre.

„Ebben a műben — mondta Lenin — lángészre valló világossággal és élességgel körvonalazták az új világnézetet, a társadalmi élet területét is felölelő következetes materializmust, a dialektikát, mint a fejlődésről szóló legsokoldalúbb és legmélyebbre ható tanítást, az osztályharcról, és a proletariátusnak, az új kommunista társadalom megteremtőjének, világtörténelmi forradalmi szerepéről szóló elméletet.”²⁰

És így — szüntelen harcban az idealizmussal, a metafizikával, a burzsoá ideológiákkal, különösen pedig a német burzsoá ideológiával — a marxizmus megalapítói forradalmi-kritikai szellemben feldolgozták a korábbi társadalmi tanokat és általánosították a proletariátus forradalmi harcainak tapasztalatait. Mindezzel döntő fordulatot hajtottak végre a filozófia fejlődésében. Tanításukhoz képest a Marx előtti filozófia egész történetét csak történelemelőttinek minősíthetjük. A proletár pártérdek vezérfonalként húzódik végig a társadalmi fejlődés igazi, tudományos elméletének megalkotásán. A marxizmus megszületése — Engels szavai szerint — fényes tanúbizonysága annak, hogy mennél határozottabban és mennél bátrabban lép fel a tudomány, annál inkább kerül összhangba a munkásosztály érdekeivel. Az igazi társadalomtudományt csak az tudja megalkotni, aki elméletben és gyakorlatban egyaránt szem előtt tartja a proletariátus érdekeit.

²⁰ Lenin: Marx, Engels, marxizmus. Szikra 1948. 7. old.

A MARXISTA FILOZÓFIA GYÖKERES, MINŐSÉGI ELTÉRÉSE MINDEN ELŐBBI FILOZÓFIAI TANÍTÁSTÓL

Az a hatalmas forradalmi változás, amelyet Marx és Engels hajtott végre a filozófiában, mindenekelőtt a filozófia szociális arculatát és osztályrendeltetését változtatta meg. Ennek a változásnak az eredményei azok a gyökeresen új vonások, amelyeket a marxista-leninista filozófiában találunk és amelyek eltérnek minden korábbi filozófiai tanítástól. A marxista filozófia forradalmi tagadása a régi filozófiának, s ennek következtében a régi filozófia jellegzetes sajátságának — osztályalapjának és irányzatának.

Szembeállítva saját filozófiai irányzatát minden előbbi filozófiai felfogással, ezt mondja Marx: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen *magyarázták*; de a feladat az, hogy *megváltoztassuk*.“¹

A Marx előtti filozófia nem volt a dolgozók forradalmi tömegeinek elméleti fegyvere a társadalmi iga ellen vívott harcukban.

A korábbi filozófia, kevés kivétellel, a kizsákmányoló osztályok filozófiája volt. Ezeknek az osztályoknak nem volt érdeke a társadalom gyökeres átalakítása. Ellenkezőleg, érdekeiket az az állítás képviselte, amely szerint a társadalom berendezkedésének akkori rendje örök és változatlan. Előfordult, hogy a filozófia a kizsákmányoló, de még nem uralkodó politikai osztályok érdekeit képviselte,

---

¹ Marx—Engels: Válogatott művek. II. köt. Id. kiad. 401. old.

amelyeknek még érdekében állott egy s más társadalmi változást végrehajtani (pl. a XVII. századbeli angol és a XVIII. századbeli francia filozófia). Ezek az irányzatok sem fejezték azonban ki azt a törekvést, hogy gyökeresen megváltoztassák a társadalmat, vagyis megszüntessék a termelőeszközök magántulajdonát, a kizsákmányolást, a társadalmi egyenlenségeket. A burzsoázia akkor is, amikor még forradalmi osztály volt, csupán arra törekedett, hogy a társadalom politikai rendjét változtassa meg. Csakis az a cél lebegett szeme előtt, hogy a fejlődő kapitalista termelési módnak megfelelő politikai felépítményt hozzon létre. Előfordult, habár ritkán, hogy a Marx előtti filozófia, mint a dolgozók felszabadító harcának ideológiája lépett fel. (Pl. az orosz klasszikus filozófia.) Ilyenkor a filozófia némileg közeledett is a világ megváltoztatásának tudományos, filozófiai megalapozásához. Ez a filozófia azonban a proletariátust megelőző dolgozó osztályok következetlensége miatt nem tudta feladatát tudományosan megoldani.

Nem véletlen, hanem szükségszerű következmény tehát, hogy a Marx előtti bölcselet nem foglalkozott a világ megváltoztatásának elméletével. Feladatát csupán abban látta, hogy magyarázza a világot. Valójában ez az akkori társadalmi berendezkedés igazolását, az emberi tudatnak a fennálló renddel való megbékéltetését jelentette. És ezen a ponton jutott kifejezésre a Marx előtti filozófia részrehajló, pártos volta. Innen ered a filozófusoknak az a törekvése, hogy filozófiájukat pártatlannak tüntessék fel. Ez a „pártatlanság” voltaképpen az uralkodó osztályok pártosságának leplezése volt és azt a célt szolgálta, hogy közömbösséget terjesz-

szen a kizsákmányolás és a dolgozók elnyomása iránt.

„A burzsoá társadalom pártatlansága — írta Lenin — csupán képmutató, leplezett, passzív kifejezése a jóllakottak pártjához, az uralkodók pártjához, a kizsákmányolók pártjához való tartozásnak.”²

Természetesen a régi filozófia (néhány ritka kivételtől eltekintve) sohasem mondta ki nyíltan, hogy számára közömbös, ha az egyik ember a másikat elnyomja. Filozofiai nyelven ez abban az állításban jut kifejezésre, amely szerint a filozófiának a gyakorlati, mindennapi mulandó érdekek „fölött” kell állnia és csupán a magasabbrendű, abszolút fogalmak szerint szabad érdeklődést tanúsítania. A filozófusok azt hirdették, hogy azok a gyakorlati célok, amelyeknek megvalósításáért az ember a mindennapi életben küzd, — semmitmondóak, kicsinyesek, „mulandóak” és a filozófiának távol kell magát tartania tőlük. Magától értetődik, hogy a filozófia szerepének ilyesfajta értelmezése nagyonis megfelelt a kizsákmányoló osztályok érdekeinek. Ez a felfogás mindenekelőtt az idealizmusra volt jellemző, amely általában a reakciós osztályok érdekeit képviselte. Lenin rámutatott arra, hogy az idealizmus végső fokon klerikalizmus. Az idealista filozófia társadalmi szerepe azonos a vallás társadalmi szerepével. Mindkettő azt vallja, hogy ezen a világon lehetetlen bárminemű változás. A vallás azt hirdeti, hogy az ember ne panaszkodjék sorsa miatt, a nyomorúságtól való megszabadulás ugyis csak a túlvilágon jut osztályrészül. Az ember nem a küzdelemben, hanem sorsával való megbékélésben

² Lenin Művei. 10. köt. 61. old. (oroszul).

talál vigaszt. A vallás azt hirdeti, hogy a társadalmi fejlődés természetfeletti erői uralkodnak az ember fölött és az embernek meg kell békélnie ezekkel az erőkkel, a magántulajdon, a tőke uralmával és a kizsákmányolással. Az idealista filozófusok tanításaikban ugyanezekre az „objektív” feltételekre hivatkoznak, ugyanezeket az osztályérdekeket képviselik, csak más, elvont, elméleti formában. Így például a német idealista filozófia egyik fő korifeusa, Fichte, határozottan kijelenti: „a filozófiai világnézet gyönyörű erénye éppen abban áll, hogy mindent a maga általános összefüggéseiben, a maga szükségszerűségében lát. Minden létezőt szükségesnek és ezért hasznosnak tart. Megbékél minden létezővel, úgy, amint az van, minthogy annak úgy kell lennie magasabb célok érdekében... Semmi sincs távolabb a filozófustól, mint az az illúzió, hogy korszakának a nagyszerű felé való haladása éppen az ő igyekezetének volna köszönhető.”

Ugyanezt az álláspontot fejti ki Hegel is, amikor azt mondja, hogy éppen a „szenvédélyek viharával szemben érzett ellenszenv készítet bennünket arra, hogy filozófus szemmel nézzük a dolgokat”.

Hegel azt tanítja, hogy a filozófia a valósággal való megalkuvást jelenti, s a valóságot úgy kell tekinteni, mint ézszerű valamit.

Természetesen nem minden filozófusnál és nem minden történelmi korszakban volt a filozófia a kizsákmányolás valóságával való megbékélés eszköze. A francia materialisták például felléptek a feudális rend és a vallás ellen, mert úgy találták, hogy helyenként az emberi természetnek meg nem felelő ézszerűtlenségek fordulnak elő bennük. Az ember természetét azonban megváltoztathatatatlannak talál-

ták. Fatalizmust hirdettek és tagadták annak lehetőségét, hogy a világ társadalmi rendjét meg lehet változtatni. Jellemző példa erre Holbach, aki így írt erről: „Életünk egyenes vonal, amelyet a természet akaratából le kell írunk a földgolyó felszínén. Lehetetlen számunkra, hogy ettől csak egy szempillantásnyira is eltérjünk. . . . Akkor érezzük magunkat jól, vagy rosszul, szerencsésnek vagy szerencsétlennek, akkor vagyunk higgadtak vagy meggondolatlanok, okosak vagy korlátoltak, ha kívül állunk minden függőségen, ami bennünket akaratunkhoz kapcsol.”

A Marx előtti filozófia — megfelelően az adott korszakok szellemének — elméletileg megalapozta annak lehetőségét, hogy úrrá legyen a természet spontán erői felett. Távol állt azonban attól, hogy megalapozza és hirdesse a társadalom forradalmi átalakítását. Ennek a filozófiának az volt a célja, hogy igába hajtsa a természet spontán erőit, s nem is gondolt arra, hogyan lehetne az ember termelési viszonyait megváltoztatni. A szemlélődő, metafizikai materializmus csupán azt a feladatot szabta ki a filozófiának, hogy megmagyarázza nem pedig hogy átformálja a társadalom életét.

A XIX. századbeli orosz materialista filozófia klasszikusai nagy lépést tettek előre a társadalom forradalmi átalakításának elméleti megalapozásában. Az akkori Oroszország körülményei között azonban egy kifejlődött munkásosztály hiányában, kísérletük nem járhatott eredménnyel.

A multat jellemezve, Marx és Engels ezt írja: „A szellem minden eddigi haladása az emberiség zömének rovására való haladás volt, mert az emberiség zöme embertelenebb helyzetbe kényszerült.”³

³ MEGA. 1. rész. 3. kót. 256. old.

„Csakis Marx filozófiai materializmusa mutatta meg a proletariátusnak a kivezető utat abból a szellemi rabságból, amelyben az összes elnyomott osztályok mindmáig tengődtek.”⁴

A marxizmus előtt uralkodó ideológiák nemcsak hogy nem szolgálták a tömegek felvilágosítását, hanem éppen ellenkezőleg, szellemileg is alávetették a tömegeket a kizsákmányoló osztályoknak. A marxista tudomány kinyilvánította a népi tömegek, a proletariátus történelmi szerepét a társadalom forradalmi szocialista átalakításában s ezzel szellemi fegyvert adott a tömegeknek felszabadulásukért vívott harcukhoz. A marxizmus a proletariátus tudományos elmélete. „... a marxizmus — mondta Lenin — ma már nem a XIX. század egy, bármennyire is zseniális szocialistájának alkotása többé... ezt a tanítást az egész világon a proletárok milliói és tízmilliói magukévá tették és a kapitalizmus ellen vívott harcukban alkalmazták.”⁵

Marx és Engels voltak az első gondolkodók, akik eszméikkel az egész világ proletariátusa felé fordultak. A marxizmus megalapítói meglátták a proletariátusban azt, ami minden korábbi filozófus szeme elől rejtve maradt. Még a multnak azok a haladó elméi is, akik tiltakozó hangjukat felemelték a nép kizsákmányolása és elnyomása ellen, csak részvétet, csak együttérzést tanúsítottak a tömegek iránt. Nem hittek abban, hogy a dolgozók önmagukat fel tudják szabadítani. Jogot formáltak ahhoz, hogy tanítsák a tömegeket, de nem gondoltak arra, hogy tanuljanak is tőlük. A népet képte-

⁴ Lenin: Válogatott művek. I. kot. Id. kiad. 70. old.

⁵ Lenin: Marx, Engels, marxizmus. Id. kiad. 432. old.

lennek tartották önálló, észszerű cselekedetekre, azt hitték, hogy a népet csak valami „törvényhozó hős” szabadíthatja fel. Éppen ezért a kizsákmányolás elleni tiltakozásuk nem volt egyéb a kizsákmányolást elítélő általános frázisnál. Nem vizsgálták az indítóokokat, nem nyujtották a „szocializmus felé haladó társadalom *fejlődésének* elméletét”, nem tudták megérteni „az osztályharcnak, mint a szocializmus megvalósítása alkotó erejének” fogalmát.

A Marx előtti tanok, közöttük azok is, amelyeket a haladó osztályok dolgoztak ki, mindig csak egyes gondolkodók vagy követők kis csoportjainak jelentéktelen szektánssága maradt. Ilyen volt a XIX. század utópista szocializmusa is.

Egyedül a marxista tudomány határozta meg a népi tömegek forradalmi szerepét, a proletariátus történelmi hivatását a társadalom forradalmi, szocialista átalakításában. A marxizmus elméleti fegyvert adott a proletariátus kezébe — eszközt, amelylyel felszabadulását kivívhatja.

Marx tanításait a dolgozók milliói tették magukévá. Ezzel a fegyverrel indultak harcba anyagi és szellemi felszabadulásukért. A marxizmus volt az egyetlen forradalmi elmélet, amely kiállta az idők viharait. A marxizmus megszületése óta eltelt minden újabb történelmi korszak igazolta a marxista elvek életképességét, eszméinek hatalmas, szervező, mozgósító és átalakító erejét. Minden újabb korszak újabb híveket állított a marxizmus ügye mellé. A marxista tudomány gyökeresen új szerepét ragyogóan fejezte ki Sztálin elvtárs:

„Elsősorban tudnunk kell azt, hogy a proletár szocializmus nem egyszerűen filozófiai tanítás. Ez a proletár tömegek tanítása, zászlajuk, ezt tisztelik és ennek «hódolnak» a világ proletárjai. Ezért Marx

és Engels nem csupán valamilyen filozófiai «iskola» megalapítói — ők annak az élő proletármozgalomnak élő vezérei, amely napról-napra növekszik és erősödik.”

A marxista-leninista filozófia legfontosabb sajátossága az, hogy elszakíthatatlan kapcsolatban áll a forradalmi gyakorlattal. Ebben tükröződik vissza tökéletesen újszerű, forradalmi szerepe.

A Marx előtti filozófia elfordult a forradalmi gyakorlattól, a nép alkotó munkásságától és csupán a dolgok szemlélődésére szorítkozott. Csak a marxizmus — amely elméletileg általánosította a munkásmozgalom gyakorlatát és forradalmi elmélettel ajándékozta meg a felszabadulásért harcoló tömegeket — fejthette meg a társadalmi fejlődés irányát. A marxizmusban megtestesül az elmélet és a gyakorlat egysége. A marxista eszme — Sztálin elvtárs szavaival szólva — a proletariátus pártjának iránytűje. Lenin azt mondta, hogy az elmélet és a forradalmi gyakorlat egysége a marxizmusban „bensőségesen és elszakíthatatlanul” valósul meg. A marxista elmélet egyenesen és közvetlenül a forradalom ügyét szolgálja. A korábbi filozófiai iskolák alapvető hibái abban nyilvánultak meg, hogy a társadalmi élet alapvető kérdéseinek megoldásában „csak elméleti feladatot” láttak (Marx).

Amíg az utópista szocialisták a szociális feladatok megoldásán törték a fejüket és elvont eszmékben keresték a választ a nagy társadalmi problémákra, addig a marxizmus reális, történelmi talajra alapozta a szocializmus megvalósítását. A szocializmust összekötötte a proletariátus forradalmi harcá-

⁶ Sztálin Művei. 1. köt. Szikra 1949. 367. old.

val s ilymódon az utópiából tudomány lett. Ebben látja Lenin a marxista filozófia igazi, alkotó, antidogmatikus jellegét.

„Nem lehet dogmatizmus ott, ahol a tan legfőbb és egyetlen kritériuma az, hogy mēgfeleljen a társadalomgazdasági fejlődés tényleges folyamatának...“⁷

A marxizmus az elmélet és a gyakorlat összekapcsolásában hatalmas eszközt lát arra, hogy a tömegek öntudatát kifejlessze. A Bolsevik Párt értékes tapasztalatokra tett szert abban a munkában, amelynek folyamán szocialista ideológiával fegyverezte fel a proletár tömegeket. Ezek a tapasztalatok fényes tanúbizonyságai annak, hogy mekkora lendületet kap a munkásmozgalom, ha a szocializmus-sal egyesül. Az egyesülés eredményeként a munkásmozgalomnak el kell jutnia a tudatos és szervezett politikai harchoz. Ha a forradalmi elmélet nem lép egységre a gyakorlattal, a forradalmi politikával, akkor a marxizmus — amint azt Lenin kimutatta — „brentanizmussá, sztruvizmussá, sombartizmussá válik“.⁸

Marx tanítása elszakíthatatlan egységbe kapcsolta az osztályharc elméletét és gyakorlatát. Nem

⁷ Lenin: Marx, Engels, marxizmus. Id. kiad. 82. old.

⁸ L. Brentano, P. Sztruve, W. Sombart polgári közgazdászok, a marxizmus esküdt ellenségei. Elméletük jellegzetes vonása az, hogy formailag elfogadják Marx gazdasági tanításának némely tételét, marxista frazeológiájuk van. Ilyen módon azután meghamisítják a marxista tanítást, olyan rendszert „alapoznak“ meg, amelyben a kapitalisták érdekeinek csorbítása nélkül megjavul a munkásosztály helyzete. Brentano az angol trade-unionizmus, azaz a munkások figyelmét az osztályharcról elterelni igyekvő labourista mozgalom híve volt. A „legális marxista“ Sztruvét Lenin annakidején leleplezte „A narodnyikság gazdasági tartalma és kritikája Sztruve úr könyvében“ című munkájában.

marxista az, aki kiforgatja ezt az elméletet, amely pedig annyira józanul ítéli meg a való helyzetet. Nem marxista az, aki az elmélet eltorzításával a jelenlegit akarja igazolni, közben pedig eljut ahhoz a törekvéshez, hogy minél előbb hozzáidomuljon a forradalom időszakos hanyatlásához, mielőbb sutbadobja a „forradalmi illúziókat” és hozzálasson a „reális”⁹ morzsagyűjtéshez.

Marx elméletének a forradalmi gyakorlattól való opportunistá elválasztása egyenlő a marxizmus forradalmi tartalmának elsikkasztásával. Anynyit jelent, mint a marxizmust átalakítani valami idegen, a materialista dialektikával ellentétes „dogmatikus” marxizmussá. Marx, Engels, Lenin és Sztálin tanítása természetes ellensége minden dogmatizmusnak, minden doktrinér jellegnek, amely elszakítja az elméletet a forradalmi gyakorlattól. „Mindennél többre tartja azt, hogy a munkásosztály hősiesen, önfeláldozóan, tevékenyen *alkossa* a világ történelmét. Marx ezt a történelmet azok szemszögéből nézte, akik azt *alkotják*.”¹⁰

Marx és Engels szüntelenül hangsúlyozták, hogy tanításuk nem dogma, hanem vezérfonal a cselekvéshez. És ezen a ponton szembeállítják tanításukat minden előbbivel még a haladó eszmékkel is, mint olyan tanokkal, amelyek dogmatikus jelleggel bírtak. A multbeli filozófiai rendszerek megalapítói tanításukat valami abszolút törvényszerűségnek, biztos felismerésnek hitték, amelyhez engedelmesen kell alkalmazkodnia az ember gyakorlati tevékenységének. „Mindenre kiterjedő” logikai sémákat hoztak létre, olyanokat, amelyek a tudo-

⁹ Lenin Művei. XII. köt. 86—87. old. (oroszul).

¹⁰ U. o. 90. old.

mányt saját kényük-kedvük szerint forgatták ki és figyelmen kívül hagyták a gyakorlatot.

Lenin, amikor a marxizmus igazi, alkotó szellemét jellemzi, ezt írja:

„Marx viszont, elméletének egész értékét abban látta, hogy az «lényegében kritikus és forradalmi elmélet». És ez utóbbi tulajdonság tényleg teljes egészében és feltétlenül sajátja a *marxizmusnak*, mert ez az elmélet közvetlen feladatának tekinti, hogy *felfedje* az antagonizmus és a kizsákmányolás valamennyi formáját a társadalomban, figyelemmel kísérje fejlődésüket, kimutassa átmeneti jellegüket, kimutassa annak elkerülhetetlenségét, hogy más formává alakuljanak át, és *ilymódon arra szolgál, hogy a proletariátus mennél gyorsabban és mennél könnyebben végezzen mindenféle kizsákmányolással.*“¹¹ ... „A tudomány közvetlen feladata tehát Marx szerint az, hogy helyes harci jelszót adjon, vagyis ezt a harcot objektíven, mint a termelési viszonyok meghatározott rendszerének termékét mutassa be, *megértse*, hogy a harc, miért szükséges, mi a tartalma, milyen a lefolyása, mik fejlődésének feltételei.“¹²

A marxista filozófia — minthogy ismeri a társadalmi és gazdasági fejlődés törvényszerűségét — igen nagy fontosságot tulajdonít az emberek gyakorlati, forradalmi tevékenységének is. A marxizmus saját történelemfelfogásának alapjává tette és a proletár osztályharc tanításával gazdagította a materializmust.

Lenin és Sztálin kíméletlenül bírálta a marxizmus liberális elferdítőit. Lenin rámutatott arra, hogy

¹¹ Lenin: Marx, Engels, marxizmus. Id. kiad. 86. old.

¹² U. o. 87. old.

a „legális marxisták” eltorzítják, kiforgatják a marxizmust, „majdhogynem az arra vonatkozó tanításig egyszerűsítik le, hogy a kapitalista rendszerben a tulajdonos munkáján alapuló egyéni tulajdon hogyan végzi dialektikus fejlődését, hogyan válik saját tagadásává, majd pedig hogyan társadalmosodik.”¹³ Eközben — írja Lenin — nem veszik tudomásul a marxista kutatás legfőbb célját — „feltárni az ellentétek és a kizsákmányolás valamennyi formáját, hogy a proletariátus könnyebben rázhassa le azokat”.¹⁴

A „legális marxisták”-nak ezt a felfogását teljes egészében magukévá tették a mensevikek. Ez különösen abban a módban nyilvánult meg, ahogy a mensevikek az 1905-ös forradalmat megítélték. Történelmi analógiákból indultak ki, figyelmen kívül hagyták a szemük láttára lezajló forradalom osztályjellegét. Azt állították, hogy ezt a forradalmat nem a proletariátusnak, hanem a liberális burzsoáziának kell vezetnie. Arra akarták kárhoztatni a proletariátust, hogy a burzsoázia tartalékának szerepét játssza.

Sztálin elvtárs több ízben rámutatott, hogy az opportunisták, a marxizmus revizionistái, nem veszik figyelembe a marxista filozófia cselekvő jellegét. Amikor például Kautsky „termelőerő elméletét” leplezte le, rávilágított arra, hogy Kautsky helyesli a szociáldemokratáknak azt a megalkuvó álláspontját, hogy minden bűnt a termelőerőkre hárítanak. Kautsky úgy tünteti fel a termelőerők alakulását, mintha azt nem irányíthatná semilyen for-

---

¹³ Lenin: Kik azok a „népbarátok” és hogyan hadakoznak a szociáldemokraták ellen. Szikra 1949. 88. old.

¹⁴ U. o.

radalmi politika. „Marx szavai szerint a materialista elmélet nem szorítkozhatik a világ megmagyarázására, meg is kell változtatnia a világot. Kautsky és társai azonban ezzel nem sokat törődnek, ők jobbnak látják, ha a marxi tétel első felénél maradnak meg.”¹⁵

Lenin és Sztálin, akik továbbfejlesztették és gazdagították a marxizmust, mindig úgy tekintették ezt a tanítást, mint élő, alkotó valamit. Sztálin elvtárs, amikor az alkotó marxizmus sajátosságait jellemzi, hangsúlyozza, hogy az „nem idézetekre és velős mondásokra, hanem gyakorlati tapasztalatokra támaszkodik”. „A kérdés súlypontját nem a marxizmus formai elismerésében látja, hanem a marxizmus megvalósításában, abban, hogy a marxizmust az életbe átültesse.” Sztálin elvtárs kijelenti, hogy a marxisták „nem elégedhetnek meg azzal, hogy a világot magyarázzák, hanem tovább kell menniök, úgy, hogy azt megváltoztassák”.¹⁶

Az alkotó marxizmus fényes bizonyítékát szolgáltatotta Sztálin elvtárs felszólalása a Párt VI. Kongresszusán, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén. A leninizmus ellenségei a forradalomról való lemondást hirdették, vagy legalább is azt, hogy várni kell vele addig, amíg Nyugat-Európában lezajlik a szocialista forradalom. Sztálin elvtárs leleplezte ezt a sajátságos megalázkodást Nyugat-Európa előtt, amely annyira jellemző a mensevikekre és egyéb oroszországi opportunistákra. „El kell vetni azt az elavult felfogást — mondta — hogy csak Európa mutathat nekünk utat. Van dogmatikus és van alkotó marxizmus. Én az utóbbi talaján állok.”¹⁷

¹⁵ Sztálin: A leninizmus kérdései. Id. kiad. 27. old.

¹⁶ Lenin—Sztálin: Párt és pártépítés. Szikra 1950. 8. old

¹⁷ Sztálin Művei. 3. köt. Szikra 1950. 206. old.

Értelmiségünk egyes elmaradott képviselői még ma sem akarják meghallani Sztálin elvtársnak ezeket a jelentős szavait. Meghajolnak korunk reakciós nyugateurópai kultúrája előtt, nem látják meg, hogy éppen Oroszország, Lenin és Sztálin pártja mutatta és mutatja ma is az utat Európának és az egész világnak — azt az utat, amelyet az új demokrácia, a népi demokrácia országai követnek.

Leninnek és Sztálinnak minden felszólalása, minden egyes műve az alkotó marxizmus-leninizmus példája. Lenin és Sztálin újabb, magasabb színvonalra emelte a marxizmust. Kidolgozták az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának marxizmusát, a proletárforradalom, a proletárdiktatúra elméletét és taktikáját. Sztálin elvtárs a szocializmus és a kommunizmus egy országban való építésének korszakában fejlesztette tovább a marxizmust. A tudomány és a gyakorlat új eredményeivel gazdagította a marxi-lenini filozófiát, a politikai gazdaságtant és a tudományos szocializmust. Leninnek és Sztálinnak e gígászi alkotása nélkül a marxizmus nem maradhatott volna meg a proletariátus igazi, tudományos irányítójának. A nemzetközi mensevikek halott, roskadozó dogmát csináltak volna belőle.

A marxista-leninista tanítás azokon az alapokon fejlődik tovább, amelyeket száz évvel ezelőtt raktak le. Ez alatt a száz év alatt csorbíthatatlanul megőrizte jelentőségét. A marxizmus tételei nem elvont, az élettől eltávolodott kicsinyes filozófiai meggondolások alapján jöttek létre — maga az élet szülte őket.

A marxista-leninista elméletnek az a képessége, hogy fejlődni és gazdagodni tud — legbiztosabb jele annak, mennyire életképes ez a nagyszerű eszme.

A marxizmus-leninizmus az egyetlen olyan elmélet, amely nem marad le a történelem haladása mögött. Meg tudja magyarázni a jelen eseményeit és tudományos megalapozottsággal lát a jövőbe. Ki tudja jelölni a Párt és a munkásosztály számára a kommunizmus győzelméhez vezető utat. Ezt a fontos tulajdonságot egyetlen Marx előtti filozófiai rendszer sem mondhatta magáénak. Hegel azt írta, hogy Minerva baglya csak alkonyatkor repül ki, így csak akkor fogja fel a történelmi eseményeket, amikor azok már lejátszódtak. Valóban, ilyen volt Hegel filozófiája és azok az egyéb bölcseleti rendszerek, amelyek a múlt felé fordultak és érdemüket abban látták, hogy visszaállítsák azt, ami már nincs és amit nem is kíván vissza senki. A múlt előtt való szolgai megalázkodás minden kétséget kizáróan az uralkodóosztályok által pártfogolt tanok osztályjellegéből adódott. Ezek a tanok a múlt felé fordultak, hogy eltereljék a figyelmet a jelenkor ellentmondásairól. Metafizikus módon korszerűsítették a múltat, csak hogy igazolják a jelent.

A burzsoá filozófiának jellegzetes vonása az, hogy „visszalép” a jelentől. Hamis elvei azt hirdetik, hogy a „tisztá” tudománynak az élet harcai fölött kell állania. Mindez azt bizonyítja, hogy a burzsoá filozófusok féltek a valóság tudományos elemzésétől. Ezért igyekeztek követőik figyelmét elterelni az időszerű problémákról.

A modern burzsoá „társadalomtudomány” kétségbeesetten fél a jelenkor józan, objektív vizsgálatától. Különböző utópisztikus tervek kidolgozásán fáradozik, amelyeknek az a rendeltetése, hogy velük a népi tömegeket áltassák. Fényesen igazolja ezt Queen amerikai „szociológusnak” a háború alatt megjelent egyik cikke: „Szembenézhetnek-e a szo-

ciológusok a valósággal?" Erre a kérdésre Queen nemmel felel. Kijelenti, hogy az igazságot nem hordja vállain a „modern ember”. Arra szólít fel, hogy csak dolgozzunk ki továbbra is illúziókat, ezek szükségesek ahhoz, hogy sötétben tartsák a dolgozók tudatát.

A kizsákmányoló osztályok filozófiájával és szociológiával ellentétben a marxizmus a társadalom fejlődésének minden egyes lépcsőfokán időszerű marad. Tudományosan felfedi a lezajló események mozgató erejét és történelmi jelentőségét, s ennek nyomán képes arra, hogy tudományos alapokon előrelassa az események alakulását, ami felmérhetetlen jelentőségű tény.

Marx és Engels, amikor kidolgozták a proletárdiktatúra és a proletárforradalom elméletét, voltaképpen általánosították, elméleti közkinccsé tették a burzsoá társadalomban és a proletariátus osztályharcában megnyilatkozó gazdasági és politikai törvényszerűségeket, de egyúttal meghatározták a proletariátus felszabadító harcának végső célját is, az osztálynélküli, kommunista társadalmat. Észre kell vennünk, hogy ez zseniális előre látása a jövő alakulásának, ami lehetővé tette, hogy kijelöljék a proletariátus történelmi jelentőségű feladatát és megmutassák a feladat megvalósításához vezető utat.

A marxizmusnak ez a minden eddigi elméleti rendszertől gyökeresen eltérő jellege, már kialakulásának első éveiben megmutatkozott. Az 1848-as forradalom időszakában, az osztályharcok bonyolult feltételei közepette Marx és Engels a „Neue Rheinische Zeitung”-ban írott cikkeikben tudományos alapokon általánosították a proletariátus osztályharcának tapasztalatait és fölfedték a további

fejlődés irányvonalát. Páratlan éleslátással mutattak rá az események törvényszerű folyására. A munkásosztály feladatait úgy határozták meg, hogy azok tökéletes összhangban álltak azzal a történelmi forradalmi folyamattal, amelynek a munkások tevékeny szereplői voltak.

Engels—Marx „Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája” című munkáját jellemezve ezt írja:

„Az élő napi történelem e kiváló megértése, az események világos áttekintése abban a pillanatban, melyben azok lejátszódnak, valóban példátlan.”¹⁸

Mindez azt bizonyítja, hogy Marx és Engels forradalmi elméletüket az 1848-as forradalom előtt és alatt állították fel, nem pedig akkor, amikor már végetért a forradalmi időszak. Következésképpen, tudományos választ adtak azokra a kérdésekre, amelyek az akkori körülmények között felmerültek. A lezajló események elméleti elemzése alapján pontosan következtettek a bekövetkezendő eseményekre és az általuk megnyitott történelmi távlatok felé irányították a munkásmozgalmat.

Lenin találóan jellemezte Marxnak azt a tételét, amely — a társadalmi fejlődésnek Louis Bonaparte államcsínyjében olyan sajátosságosan megnyilvánuló tendenciái alapján — elébe vágva a jövőnek megállapítja, hogy a burzsoá államgépezet szétzúzása elkerülhetetlen. „Nem logikailag felépített elmélkedések — írja Lenin — hanem az események tényleges fejlődése, az 1848—1851-es évek élő tapasztalatai vezettek ennek a feladatnak kitűzésére.”¹⁹

Leninre és Sztálinra a legnagyobb mértékben jellemző az a nagyszerű képesség, hogy a jelen

¹⁸ Marx—Engels: Válogatott művek. I. köt. Id. kiad. 223. old.

¹⁹ Lenin Művei. XXI. köt. 390. old. (oroszul).

eseményeinek dialektikus elemzéséből kiindulva bele tudnak látni a jövőbe. Felfedték azt, ami keletkezik, fejlődik és feltétlenül győzedelmeskedik.

Sztálin elvtárs rámutatott arra, hogy a marxista-leninista elmélet segítségével a Párt „megismeri a jelent és meglátja a jövőt”.

Sztálin elvtárs, amikor megmagyarázza a tudományos előrelátás szerepét, — amelyet csak a marxizmus-leninizmus segítségével érhetünk el, — ezt mondja:

„Nem haladhatunk előre, ha nem tudjuk, merre kell haladnunk, ha nem tudjuk utunk célját. Nem építhetünk perspektívák nélkül. Nem építhetünk, ha nem vagyunk meggyőződve arról, hogy a szocialista gazdaságot, amelyet építeni kezdtünk, föl is tudjuk építeni. Határozott perspektívák, világos célok nélkül a Párt nem vezetheti az építést. Nem élhetünk Bernstein receptje szerint: «A mozgás — minden, a cél — semmi». Nekünk, forradalmároknak, éppen ellenkezőleg kell cselekednünk, előre haladásunkat, gyakorlati munkánkat alá kell rendelnünk a proletár építés alapvető osztályérdekének. Enélkül elkerülhetetlenül és feltétlenül az opportunizmus mocsarába kerülünk.”

Lenin és Sztálin nagyszerű éleslátása már az első orosz forradalom idején megmutatkozott. A proletárforradalom új elméletét ők már az 1905-ös forradalmi korszakban megalkották. A mensevikek arra törekedtek, hogy a munkásmozgalmat alárendeljék a burzsoázia vezetésének. Az 1905-ös forradalmat a XVIII. és XIX. század forradalmainak mértékével mérték. Lenin és Sztálin azonban felfedte azt, ami ebben a forradalomban új, ami ennek a forradalomnak sajátága: a munkások és a parasztok szövetsége; a proletariátus hegemoniája;

a polgári demokratikus forradalom átfejlődése a szocialista forradalombá. A proletárforradalomnak az az új elmélete, amelyet Lenin és Sztálin alapított meg az első orosz forradalom alatt, zseniális meglátása volt az elkövetkezendő történelmi fejlődésnek. Ez az elmélet megmutatta a proletárdiktatúra kivívásához vezető utat. Igazi harci jelszót adott, amelynek segítségével Oroszország dolgozó tömegei a munkásosztálynak és élcsapatának — Lenin és Sztálin pártjának — vezetésével mindörökre kiszabadították magukat a kizsákmányolók uralma alól.

Lenin és Sztálin tanítása arról, hogy a szocializmust fel lehet építeni egyetlen országban is, nagyszerű elméleti következtetés volt. Ezt a következtetést a kapitalizmus fejlődésének Lenin által felfedezett egyenlőtlenségéből vonták le. Lenin és Sztálin ragyogó éleslátással ismerték fel a történelem alakulását és az egész világ munkásmozgalmát irányító forradalmi eszméket.

Lenin 1917-es „Áprilisi tézisei” a forradalom törvényszerűségeinek nagyszerű magyarázatai voltak. Felfedték azokat az új történelmi feltételeket, amelyek között a munkásosztály harcol. Magukban foglalták az elkövetkezendő események zseniális meglátását, egyben megadták annak az átmenetnek a programját, amely a polgári demokratikus forradalmat szocialista forradalommá alakítja át — azt a programot, amely biztosította Oroszországban a munkásosztály győzelmét.

A Bolsevik Párt nagy vezetőjének, Sztálin elvtársnak ragyogó felszólalásai magukban foglalják korszakunk nagy eseményeinek mélyenjáró elméleti magyarázatát. Ezek a felszólalások arról tanúskodnak, hogy Sztálin elvtárs tudományos alapok-

ból kiindulva előrelátja a jövő eseményeit. A Sztahanov mozgalom klasszikus analízisét adta abban az időszakban, amikor az még csak megszületőben volt. Rámutatott arra, milyen jelentős esemény ez a szocialista verseny történetében a jövő szempontjából, a szellemi és fizikai munka közötti különbség megszüntetése szempontjából. A Sztahanov mozgalomról szóló sztálini szavak hatalmas erőt jelentettek a munkaversenyek további fejlődése számára. A marxista-leninista filozófia nagyszerűsége nyilvánul meg abban, ahogyan Sztálin elvtárs ezt a feltörő mozgalmat már születésének stádiumában megítélte és megmutatta további fejlődésének és sikereinek feltételeit. Ez a nagyszerű tulajdonság tette a marxista elméletet az élet szocialista átalakításáért vívott harc hatalmas fegyverévé. Az a zseniális elméleti elemzés, amelyet Sztálin elvtárs végzett, amikor a Nagy Honvédő Háború lefolyását vizsgálta, a Szovjetunió győzedelmes harcának és győzelmének programja volt. Sztálin elvtárs már a háború alatti első beszédeiben kimutatta a Nagy Honvédő Háború felszabadító és igazságos voltát, felfedte a szovjet állam hatalmának, a szovjet haderőnek erőforrásait, vagyis a győzelem feltételeit. A háborús cselekmények lefolyásának mélyenjáró, tudományos elemzése, a háború új sajátosságainak és törvényszerűségeinek meghatározása, elvezették Sztálin elvtársat ahhoz a felismeréshez, hogy a hitleri Németország veresége elkerülhetetlen. Ennek az elemzési módnak segítségével tudta Sztálin elvtárs a Szovjetunió győzelméhez vezető utat kijelölni. A háborús cselekmények elemzése a marxista-leninista haditudomány további fejlődését eredményezte. Sztálin elvtárs munkássága nyomán a haditudomány új magasabb fejlődési fokra lépett. Így

vált a szovjet népnek a Nagy Honvédő Háborúban kivívott győzelme a marxizmus-leninizmus elméletének és taktikájának ragyogó diadalává.

Egyedül a marxizmus teszi lehetővé, hogy megmagyarázzuk a körülöttünk lezajló eseményeket, hogy előrelássuk az események további alakulását és ennek megfelelően végezzük további munkánkat. Magától értetődőek azok a komoly követelmények, amelyeket a Bolsevik Párt és Sztálin elvtárs állít a szovjet ország elméleti frontjának dolgozói elé, abban a tekintetben, hogy helyesen értelmezzék a szovjet valóságot és tárják fel a jövő távlatát. A szocializmus új feladatainak végrehajtásánál a Párt azt követeli az elméleti arcvonala dolgozóitól, hogy tudományosan alkalmazzák azokat a tapasztalatokat, amelyeket a szocialista építés terén, a szovjet társadalom fejlesztése terén, a szocialista munka új tartalékainak, új erőforrásainak felkutatása terén szereztek. Csakis ezen az úton lehet továbbfejleszteni a marxi-lenini elméletet.

„Országunkban — mondta Zsdanov elvtárs, — folyamatban van a szocialista gazdaság és kultúra nagyarányú felvirágzása. A tömegek szocialista tudatának szüntelen növekedése mind nagyobb és nagyobb igényeket és *követelményeket* támaszt ideológiai munkánkkal szemben. Hatalmas támadás indult meg az emberek tudatában még megmaradt kapitalista csökevények ellen. A mi filozófusainknak kell vezetniök az ideológiai front munkásainak sorait, harci rendjét, teljes egészében alkalmazni a tudat marxista elméletét, a szocialista építés hatalmas tapasztalatainak általánosításában és a szocializmus új feladatainak megoldásában!”²⁰

²⁰ Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Id. kiad. 45. old.

Az egyenes, nyílt, harcos pártosság a marxista-leninista tudomány legfőbb sajátága, leküzdhetetlen ideológiai hatásának legfőbb kútforrása. A pártatlanság, mondta Lenin, a burzsoázia eszméje, a pártosság a szocializmus sajátja. A burzsoázia elkendőzi filozófiájának pártosságát, mert ez a filozófia az emberiség elenyésző kisebbségének érdekeit védelmezi a hatalmas többség rovására. A proletariátus nyíltan kijelenti, hogy filozófiája igenis, párt-szerű. Tételei a dolgozók érdekeit védik. A burzsoá „pártatlanságnak“, amely magát a tárgyilagosság netovábbjának tünteti fel, semmi köze sincs az igazi tárgyilagossághoz, a jelenségek helyes értelmezéséhez, mert az igazság — nem a burzsoázia oldalán áll.

A proletár pártosság jelenti az objektív, tudományos közeledést a valósághoz, mert az igaz ügy a proletariátus ügye. Lenin azt írta, hogy „minden erőnkkel arra kell törekednünk és szigorúan arra kell ügyelnünk, hogy a *pártosság* ne csak szavakban, hanem *tettekben* is megnyilvánuljon“.²¹ A marxista-leninista pártosság a kritikai éleslátás fegyverét adja kezünkbe, amelynek segítségével helyesen fogjuk megítélni a legkülönbözőbb elméleti tételeket, bármilyen ideológia hozta is őket létre. A marxizmus-leninizmus minden elméleti tételben meghatározott osztályérdekek megnyilvánulását látja. Lenin, amikor a narodnyikokat bírálta, Sztruveval ellentétben nem szorítkozott csupán arra, hogy felfedje a narodnyikok nézeteinek helytelen voltát, hanem a pártyszerűség alapjain állva, kifejtette tanításuk osztályjellegét. Mihajlovszkij tételei — mondta Lenin — „olyan bámulatraméltóan hely-

²¹ Lenin Művei. XVI. köt. 47. old. (oroszul).

telenek, hogy lehetetlen azokat csak elméleti hibáknak tekinteni". Sztruve csupán tévedésnek minősítette a narodnyikoknak azokat a nézeteit, amelyeket azok Oroszország sajátos fejlődése fölől vallottak. Lenin azonban leleplezte Sztruve állításainak osztályeredetét és feltárta a narodnyikok tanításának igazi tartalmát.

„Filozofálgatás, «a haza más útjainak» lehetőségei fölül csak a narodnyikság külső burka. Tartalma pedig — mondta Lenin — az orosz kistermelő és kispolgár érdekeit képviseli.”²²

Sztruve megkerülte a narodnyikság politikai és gazdasági tartalmának igazi problémáit. Lenin felfedte a narodnyik tan igazi tartalmát, osztályjellegét, amely elől Sztruve, mint a nagypolgárság képviselője, mindenképpen ki akart térni. Így vált a proletár pártosság a narodnyikok és a burzsoá „legális marxisták” leleplezésének hathatós eszközévé.

Lenin és Sztálin fáradhatatlanul leleplezték a mensevikeket és a marxizmus egyéb ellenségeit, akik magukat a munkásosztály védelmezőiként tűntették fel, a valóságban pedig elpártoltak a munkásosztálytól és ezzel együtt a proletár pártszerűségtől is. Lenin azzal vádolta a mensevikeket, hogy „kívánságaikat «véleményüket», «értékeléseiket», «nézeteiket» lépten-nyomon a munkások akarátának, a munkásmozgalom követelésének tüntetik fel”.²³

Lenin és Sztálin egész tevékenysége a harcok proletár pártosság nagyszerű példáját szolgáltatta elméletben és gyakorlatban egyaránt. „Ha a mun-

²² Lenin Művei. I. köt. 480—481. (oroszul).

²³ Lenin Művei. XX. köt. 36. old. (oroszul).

kásosztály felemelkedésére és a munkásosztály szocialista államának erősítésére fordított munkám minden lépése nem arra irányulna, hogy a munkásosztály helyzete erősödjék és javuljon, akkor életemet céltalannak tekinteném”²⁴ — mondta Sztálin elvtárs.

A marxista-leninista pártosság, amely áthatja a munkásosztály minden nagy vezérének elméleti és gyakorlati tevékenységét, engesztelhetetlen és könyörtelen harcot követel a burzsoá ideológiával szemben.

Zsdanov elvtárs a következő szavakat mondta, amikor egy filozófiai vita folyamán felszólalt és szóvátette, hogy egyes szovjet filozófusoknál hiányzik a harcos bolsevik pártosság:

„Ki vezesse hát a harcot, ha nem mi, a győztes marxizmus országa és annak filozófusai, az erkölcsromboló, gyalázatos burzsoá ideológia ellen? Nekünk kell rámérni a döntő csapást!”²⁵

A szocializmus előtti korszakokban a társadalmi fejlődés erői uralkodtak az emberek felett. Az emberek nem látták és nem is láthatták a társadalmi fejlődés igazi törvényeit.

Egyedül a szocializmus adja meg azt a lehetőséget, hogy tudatosan irányítsuk a társadalmi fejlődés menetét.

A szocializmusban a társadalmi élet tudományosan lefektetett törvények szerint alakul.

„A szovjet gazdaságban — mondta Voznyeszenszkij elvtárs — a népgazdaság fejlődésének forrása a tervező szocialista állam. A szocialista állam úrrá lett a fejlődés vak ellentmondásain és

²⁴ Sztálin: Leninről. Szikra 1948. MLKK. 36. sz. 39. old.

²⁵ Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Id. kiad. 44. old.

erőin, de feloldja és megszünteti azokat az ellentmondásokat is, amelyek a szovjet gazdaság fejlődése során a szocialista társadalom növekvő szükségletei és a termelés elért színvonala között lépnek fel.”²⁶

A szovjet állam, amelynek vezetője a Bolsevik Párt, a társadalmi fejlődés legelőrehaladottabb és egyedül tudományos elméletét mondhatja magáénak; azt az elméletet, amely napjainkban válik valósággá, amely valóraváltja a dolgozó tömegek évszázados reményeit. Az a forradalmi változás tehát, amelyet a marxizmus hozott létre a filozófiában, mindenekelőtt azt jelenti, hogy végkép lelepleződött minden korábbi filozófia osztályjellege. Nyilvánvalóvá vált, hogy a régebbi filozófiai irányzatok csupán magyarázták (és ennek kapcsán igazolták) a kizsákmányoló rendszereket. A marxista-leninista filozófia teljesen új társadalmi szerepe abban nyilvánul meg, hogy tételei a társadalom szocialista átalakításának hatalmaserejű tudományos eszközei.

A DIALEKTIKUS MATERIALIZMUS AZ EGYETLEN TUDOMÁNYOS FILOZÓFIA

A marxista filozófia, tanítás és útmutatás a dolgozók milliói számára. Ez a körülmény ékesen bizonyítja, hogy a marxista filozófia merőben új viszonyban áll a valósággal és a nép alapvető érdekeivel, tökéletesen új, forradalmi jelentősége és szerepe van. Ennek megfelelően a marxista-leninista

---

²⁶ Voznyeszenszkij: A Szovjetunió hadigazdasága a honvédő háború időszakában. 150. old. (oroszul).

filozófia gyökereiben különbözik minden korábbi filozófiától, még a haladó irányzatoktól is. Ez a tény egyszersmind kifejezi azt is, hogy ma a filozófia teljesen új viszonyban áll a tudománnyal, egészen új helyzete van a tudományos megismerések rendszerében. Zsdanov elvtárs egy filozófiai vita folyamán rámutatott arra, hogy a filozófia történelmi fejlődése folyamán mind a filozófia tárgya, mind a filozófia és a tudomány viszonya megváltozott. A filozófiának Marx és Engels által véghezvitt hatalmas fordulata megváltoztatta a bölcsélet tárgyát és a természettudomány és társadalomtudomány terén elfoglalt helyzetét. A marxizmus megjelenése véget vetett annak, hogy a filozófia más tudományok területére csempéssze be magát. A marxizmus meghatározta a filozófiai kutatás tényleges tárgykörét. Ez a filozófia már nem áll szemben a tudományokkal és nem áll a tudományok fölött. Emberi tapasztalatok tudományos magyarázata alapján fejlődik és olyan tudományos világnézetet ad, amely egyaránt szükséges a tudományok és a gyakorlati élet számára.

Ilymódon a marxizmus egyszersmindenkorra végzett a régebbi filozófiának azzal az igényével, hogy „tudományok felett állónak”, „abszolútnak”, a tapasztalati tudományoktól függetlennek minősítse magát. A marxizmus létrehozta az igazi, tudományos filozófiát és igen fontos helyre állította az emberiség tudományos ismereteinek rendszerében. „A marxista filozófia — mondta Zsdanov — az előbbi filozófiai rendszerektől eltérően, nem a többi tudományok felett álló tudomány, hanem a tudományos kutatásnak oly eszköze, módszere, amely áthatja az összes társadalom- és természettudományokat, s e tudományok adataival gazdagszik azok fej-

lódése folyamán. Ebben az értelemben a marxista filozófia az összes előbbi filozófiák legteljesebb és leghatározottabb tagadása.¹ Zsdanov elvtársnak ez a kijelentése kifejezésre juttatja a marxista filozófia legfőbb sajátosságát: igazi, tudományos jellegét. Kifejezi a marxista filozófia elsőrendű jelentőségét a tudomány minden ága számára és megállapítja elvitathatatlan elsőbbségét minden más „filozófiával” szemben.

A filozófia és a tudományos gondolkodás önmaga tette fel a kérdést: Mi legyen a filozófiának, mint tudománynak, tárgya? Milyen legyen a filozófia viszonya más tudományokhoz? A választ ezekre a kérdésekre csak a marxizmus adhatta meg. E kérdések eldöntése hatalmas jelentőségű volt mind a filozófia, mind a többi tudomány számára. Elképzelhetetlen, hogy a tudományos filozófia ne támaszkodjék a természettudomány és a társadalomtudomány eredményeire. Ezeknek a tudományoknak viszont szükségük van világszemléleti alapra, amely irányítja kutatásukat, ellátja őket a kutatás általános tudományos módszereivel.

A filozófia és a tudományok története arról beszél, hogy a filozófia és a többi tudomány tárgykör és tartalom szerint nem volt mindig elhatárolva egymástól.

„A filozófia sajátosságos fejlődése abban nyilvánul meg — mondta Zsdanov — hogy a filozófiától — a természetről és a társadalomról nyert tudományos ismeretek fejlődésének mértékében — egymás után szakadtak el a pozitív tudományok. Következésképpen a filozófia területe szüntelenül csökkent

---

¹ Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Id. kiad. 14. old.

a pozitív tudományok fejlődése mértékében (mellesleg megjegyzem, hogy ez a folyamat mindmáig sem fejeződött be) és a természettudománynak, valamint a társadalmi tudományoknak ez a felszabadulása a filozófia égíse alól progresszív folyamat volt mind a természet- és társadalomtudományok, mind a filozófia számára.”²

Az emberi társadalom fejlődésének korai szakaszában a filozófiának nem volt különálló, körülhatárolt területe. Még a tudomány egyes ágai sem voltak elválasztva a filozófiától és egymástól tárgyak és kutatásuk tekintetében. Így volt ez a régi Görögországban is. Téves volna azt állítani, hogy a filozófia ebben a korszakban a tudománynak meghatározott tárgykörrel rendelkező, önálló területe volt. Egyetlen, osztatlan tudomány létezett csak, amely önmagában egyesítette a filozófiát és a természettudományokat. Ilyen értelemben kell felfognunk Engels közismert megállapítását, amely szerint az ógörög filozófusok egyszersmind természetbúvárok is voltak.

Thalesz, akit általában a görög filozófia megalapítójának tartanak, mint ismeretes, előre megmondta a napfogyatkozást. Megmagyarázta, hogyan lehet a tárgyak árnyékának hosszúságából magasságukat kiszámítani. Thalesz — amikor azt állította, hogy minden a vízből születik — arra törekedett, hogy filozófiája úgy magyarázza a világot, mint egységes, anyagi egészet. Lefektetett néhány helyesen meglátott természettudományi és filozófiai tételt, sokmindent azonban nagyon kezdetleges módon fogott fel. A földet lapos korongnak kép-

---

² Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Id. kiad. 12. old.

zelte, amelyet az ég takar le kristályból készült, roppant méretű boltívhez hasonlóan.

Hasonló volt a többi ógörög gondolkodó tanítása is. Leukipposz és Démokritosz atomisztikája filozófiai és természettudományi tanítás volt egyidejűleg. Arisztotelész, aki elkészítette korának tudományos enciklopédiáját, munkásságának jelentős részét természettudományi kérdéseknek szentelte.

A dialektika és a materializmus az ógörög filozófiában még kezdetleges, primitív módon nyilvánult meg. Főként közvetlen, érzéki benyomásokra támaszkodott. Így — minden történelmi jelentőségük mellett is — nem rendelkeznek szigorúan vett tudományos jelleggel, ami a termelőeszközök alacsony fejlettségi fokával, a rabszolgatartó termelési rendszerrel magyarázható. Az uralkodó osztályok elméletileg sem foglalkoztak az anyagi javak termelésének fejlesztésével, mert ez szabad emberhez méltatlan foglalatosságnak számított.

„A görögök filozófiai nézetei — mondta Zsdanov — oly szoros összefüggésben voltak természettudományi és politikai nézeteikkel, hogy nem alkalmazhatjuk és nincs jogunk ahhoz, hogy alkalmazzuk a görög tudományokra a tudományok felosztásának később keletkezett módját, a mi klasszifikációs módszerünket. Lényegében a görögök csupán egy, osztatlan tudományt ismertek, amelybe beletartoztak a filozófiai elképzelések is.”³

A természet- és társadalomtudományok elkülönülése a filozófiától, önálló, egymástól elhatárolt tudományos ágak és különálló filozófia csak a következő korszakban, az antik társadalom felbom-

³ Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Id. kiad. 12. old.

lásának korszakában kezdett kialakulni. Ebben az időszakban kezdett a filozófia szembeszállni az egyéb, úgynevezett résztudományokkal, amelyek az ógörögöknél még ismeretlenek voltak. Az idealista filozófusok lenézték a tapasztalásból merített tudást, amely érzékszerveink adta felismeréseken alapszik. Azt állították, hogy mindaz, amit érzékszerveinkkel érzékelünk, nem valóban létező dolog, hanem pusztán tünemény. A filozófiának el kell fordulnia tőlük, hogy megérthesse a világ igazi valóját. Nem nehéz elképzelni, hogy az effajta nézetek ellentétben állottak a természeti ismeretekkel. Az akkori idők tudománya már nem alkotott egységes egészet a filozófiával. Ellenkezőleg, tartalmuk és a megismerésen alapuló kutatási módszerük miatt szemben álltak vele. Példa erre Euklidész geometriája, Archimédész mechanikája, Hippokratész orvosi munkái, Strabon földrajza, Hérodotosz és Thukydidesz történelmi művei.

A rabszolgaságot nyomkövető feudális társadalomban a filozófia és a többi tudományok hosszantartó hanyatláson mentek át. Az uralkodó katolikus egyház a természettudományos kutatást eretnekségnek nyilvánította és mint ilyet, egyszerűen betiltotta. E korszak legfőbb tudományos tevékenysége abban merült ki, hogy magyarázták és kommentálták Arisztotelész természettudományi tételeit. A világot olyannak képzelték, ahogy azt a biblia tanította. A filozófia a vallás szolgálatába állt. Feladata az volt, hogy megalapozza és megmagyarázza a vallási dogmákat és logikájával isten létét bizonyítsa. Tárgya ennek folytán azonossá vált a vallás tárgyával. Ilyen feladatok mellett a filozófusok érdemtelen dolognak tartották, hogy a megismeréshez, a tapasztaláshoz forduljanak. Hi-

szen a tények nemcsak hogy nem igazolták istenhívő tételeiket, hanem ellenkezőleg, tagadták őket. Ebben a korszakban alakult ki az a szellem, amely lenézte a mindennapi emberi tapasztalatot, az érzékszervek észleléseit, megvetett minden testit, minden anyagit, mint a vallással ellentétes valamit. Ezek voltak a feudalizmus filozófiájának, a skolasztikának jellegzetes vonásai. Ezeket a tanításokat hirdették az akkori iskolákban.

A VIII. századtól a XII. századig terjedő korszak szellemi fejlődésében kiemelkedő szerepet játszott az úgynevezett arab tudományos filozófiai gondolat. A Közel-Kelet arab nyelven írott filozófiáját és tudományát az akkori kornak olyan nagy elméi fejlesztették ki, mint a tadzsik Ibn-Szina (Avicenna, született Buchareban) és Ibn-Rosd (Averroës). Ugyanakkor, amikor Európában elsenyvedt a tudományos gondolkodás, keleten nagyszerű felvirágzásnak indult a matematika (aritmetika, geometria, trigonometria, algebra), fejlődni kezdett a csillagászat, fontos felfedezéseket tettek a kémia terén (kénsav, salétromsav és sóiknak előállítása), az optika, az orvostudomány és a földrajz terén. Az ókori filozófia vívmányaira (amelyek e korszak Európájában úgyszólván ismeretlenek voltak), különösképpen Arisztotelész filozófiájára támaszkodtak s ebből kiindulva egész sor fontos filozófiai tételt állítottak fel. Az európai filozófia és tudomány később az arab tudomány vívmányaival együtt átvette ezeket a filozófiai tételeket is.

A kapitalista termelés fejlődése folytán a burzsoá filozófia — a termelőeszközök fejlesztése érdekében — kénytelen volt fellépni az ellen, hogy a filozófiát alárendeljék az egyháznak és a vallásnak. Ennek folytán tiltakozni kényszerült az ellen is,

hogy a filozófia tárgyát azonosítsák a teológia „problematikájával”. Az anyagi termelés fejlesztésének érdekei megkövetelték a természeti jelenségek tapasztalati kutatását. Ezt a feladatot azok a nagy gondolkodók oldották meg, akik munkájukkal egyszersmind hozzájárultak a burzsoá társadalom fejlesztéséhez is. A termelőeszközök fejlődése szükségserűvé tette a környező világ empirikus megismerését. Tanulmányozták a mechanikai, fizikai, kémiai jelenségeket, a föld felszínét és ásványi kincseit, az állat és növényvilágot stb. Ebben a korszakban a haladó filozófia szakított a vallással. A természettudomány, amely ugyancsak megszabadult a vallásos hatástól, igazi tudománnyá vált, amely már nemcsak a hittel szemben, hanem a filozófiával szemben is önállóságra tett szert. Engels a XV. század második felétől számítja a korszerű természettudomány megszületését. Kopernikus, a nagy lengyel tudós heliocentrikus elméletének létrejötté olyan forradalmi esemény volt, amely hozzásegítette a természettudományt ahhoz, hogy kinyilatkoztassa a vallástól való függetlenségét. „Ettől számítjuk — írta Engels — a természetkutatás felszabadulását a teológia hatalma alól...”⁴

Galilei, Kepler, Newton és más kutatók továbbfejlesztették Kopernikus munkáját. Fény derült a bolygók mozgásának és az anyag mechanikus mozgásának törvényszerűségeire. A szilárd testek mechanikája nyomában fejlődésnek indult a folyadékok és a gázok mechanikája. Az analitikai geometria, a logaritmus, a differenciál és integrál felfedezése hatalmas előrehaladást jelentett a matematikában. A tudomány óriási sikereket ért el. Ha-

⁴ Engels: A természet dialektikája. Id. kiad. 11. old.

talmas vizsgálati anyag gyülemlett fel az élettan, a kémia és egyéb tudományok területén is.

Ha a XVI. és a XIX. század közötti időszakot tanulmányozzuk, észre kell vennünk, hogy az egyes tudományok hogyan különültek el részint egymástól, részint a filozófiától. A XVII. században a filozófia még szoros, közvetlen kapcsolatban állott a természettudományokkal. Ennek a korszaknak kiemelkedő filozófiai elméi — Descartes és Leibniz — egyszersmind zseniális természetkutatók is voltak. Jellemző azonban rájuk, hogy természettudományos felfedezéseik ellentmondanak filozófiai nézeteiknek, amelyek még nem szabadultak meg az akkor uralkodó vallásos elképzelésektől. Különösen szembetűnő ez Descartesnál. Descartes fizikája alapjában véve materialista, filozófiája azonban metafizikus, idealista, ami az istenről, a halhatatlan szellemről, az akarat szabadságáról szóló tételeiben világosan megnyilatkozik.

A XVIII. században mégjobban elhatárolódik egymástól a természettudomány és a filozófia. A természettudomány az embert körülvevő, érzékileg tapasztalható, kísérletileg kimutatható jelenségekre korlátozza kutatásának körét. Ezek a jelenségek határozottan tagadják az „érzékfölötti“, a „természetfölötti“ jelenlétét. Tagadják azt, amit pedig annyira szeretnének bebizonyítani az idealista filozófusok.

Lenin mély jellemzését adta annak a folyamatnak, amelyben a természettudományok elkülönültek a természetfilozófiának nevezett, elvontan elmélkedő irányzattól: „... Amíg nem jutottak el odáig, hogy hozzáfogjanak a tények tanulmányozásához mindig a priori állítottak fel általános elméleteket. A metafizikus vegyész, aki még nem értett

hozzá, hogy a vegyi folyamatokat tények alapján tanulmányozza, kigondolt egy teóriát arról, hogy miféle erő a vegyi rokonság. A metafizikus biológus azon okoskodott, hogy mi az élet és az életerő? A metafizikus pszichológus azt fejtegette, hogy mi a lélek. Már maga a módszer is képtelenség volt. Nem lehet a lélekről okoskodni, mielőtt még nem magyaráztuk az egyes pszichológiai folyamatokat: itt a haladásnak éppen abban kell állnia, hogy elvetjük az általános elméleteket és bölcséleti építményeket a lélek mivoltáról, hogy az egyik vagy másik pszichológiai folyamatot jellemző tények vizsgálatát tudományos alapra tudjuk állítani.”⁵

Lenin rámutatott arra, hogy a természettudományok nem működhetek tudományos alapokon akkor, amikor még a természetfilozófia fogságában sínylődtek, mert a természettudományok feladata az egyes fizikai, kémiai és egyéb folyamatok konkrét, tapasztalati tanulmányozása. Megállapítható azonban az is, hogy a filozófia nem válhat valódi tudománnyá addig, amíg nincsenek valódi, önálló természettudományok. Csakis ezek láthatják el a filozófiát megbízható ténybeli anyaggal.

A fentebb említett lenini tétel fényt vet a filozófia egész történetére.

Példaképpen felhozhatjuk az ókori materialistákat, akik felállították a jólismert tudományos tételt: a semmiből nem keletkezhet semmi. Ez az elv Leukipposz és Démokritosz atomelméletének, valamint a materialista filozófusok és természettudósok munkásságának vezető eszméje volt. De csak a nagy orosz tudós, Lomonoszov, bizonyította be

---

⁵ Lenin: Kik azok a „népbarátok”... Id. kiad. 18. old.

tudományosan ezt a tételt, kísérletileg igazolva az anyag megmaradásának általa kidolgozott törvényét. Ez a törvény a maga konkrét matematikai megfogalmazásában, amint azt Lomonoszov kidolgozta, már nem elvont filozófiai tétel, hanem a tudományos kutatás, különösen pedig a kémiai kutatás, kísérletileg igazolt megalapozása volt. Ennek a törvénynek alapján Lomonoszov elvetette a hőnek, mint valami súlytalan anyagnak, elvont elméletét. Elsőként állapította meg, hogy a hő az anyag mozgásának belső, molekuláris állapota.

Másik példa erre a biológia evolúciós eszméinek kifejlődése és a biológia tudománnyá válása. Az evolúciós eszmék kezdetben csak mint filozófiai elméletek jöttek létre. Tételeik legnagyobb része csupán feltevés volt, amelyeket még nem támasztott alá tudományos kutatás. Ilyen formában találjuk meg ezeket az evolúciós eszméket az ógörög materialista-dialektikusoknál. Anakszimandrosz azt tanította, hogy a halak a vízből keletkeznek. Arisztotelész azt állította, hogy néhány alacsonyabbrendű élőlény közvetlenül az anyagból jön létre. A középkorban a teológia kiforgatta ezeket az állításokat; úgy magyarázta, hogy a „rothadó anyagból az ördög cselszövése folytán mindenféle paraziták keletkeznek”. Az új-korban újabb fejlődésnek indultak az evolúciós eszmék; egyrészt a természetkutatók — mint például Buffon — másrészt a francia materialisták, különösen Denis Diderot munkássága nyomán. De ezek sem voltak még valódi tudományos felfedezések, nem alapultak az összegyűjtött ténybeli anyag elméleti kiértékelésén. Amikor Lamarck kiemelkedő forradalmi elméletével fellépett, „a tudománynak korántsem állott elégséges anyag a rendelkezésére, hogy a fajok eredetének kérdésére

másként tudjon felelni, mint a jövődőnek elébevágva, úgyszólván prófétai módon" — írta Engels.⁶ Jellegzetes ebben a vonatkozásban Lamarck művének már maga a címe is: a „Zoológia filozófiája”. Darwin elmélete — amely folytatása volt Lamarck jelentős tanításának — már tökéletesen tudományos elmélet volt. Alapjait hatalmas ténybeli anyag kitartó tanulmányozása képezte. Darwin felléptével a fajok eredetének kérdése megszűnt a filozófia egyik tárgya lenni, jóllehet a filozófia és éppen a dialektikus materializmus gazdag természettudományos anyagot merített belőle saját tételei számára.

Ílymódon a tudományok különválása, elhatárolódása a „mindent felölelő” filozófiától, valamint a filozófiai kutatás tárgykörének megszűkülése és konkretizálódása, progresszív történelmi folyamat volt. Hozzá kell még tenni, hogy az egymásnak ellentmondó, különböző filozófiai irányzatok különbözőképpen viszonyultak ehhez a történelmi folyamathoz. A természettudományok és a filozófia különválását a materialista természettudomány nagy fellendülése követte. A természetkutatók materialista törekvései azonban nem találtak támogatásra az idealista filozófusoknál. A materialista filozófia viszont kifejezetten elősegítette ezt az elkülönülési folyamatot. Így például, a francia materialista Holbach, amikor szót emelt a vallás ellen, azt hirdette, hogy „az ember a természetben higgyen”. Holbach szükségesnek tartotta a természet tanulmányozását és a természet meghatározott jelenségeivel foglalkozó, új, speciális tudományágak megalapítását. Rámutatott arra, hogy az orvostudomány, a fizika, a földművelés, egy szóval min-

⁶ Engels: Anti-Dühring. Id. kiad. 77. old.

den hasznos tudomány, rosszul fejlődik és egyhelyben topog a tapasztalati tudás hiányosságai miatt. Ennek pedig az az oka, hogy e tudományok fölött kiöregedett filozófiai hagyományok, megkopott bölcséleti tekintélyek uralkodnak. A tudósok „szívesebben járnak a kitaposott utakon, mintsem hogy új utakat fektessenek le; jobban szeretik képzelődéseik szüleményeit, dőre feltevéseiket, mint az igazi kísérleteket, pedig csak ezek ragadhatnák el a természettől annak titkait”.

Marx megállapította, hogy a XVIII. századbeli francia materializmus egyik legfőbb irányzata (amelynek legkiválóbb képviselője Holbach volt), a további fejlődés folyamán szoros kapcsolatban állott a természettudományokkal. Ennélfogva világos, hogy a Marx előtti materializmus legfőbb képviselői nemcsak hogy nem állottak szemben a természettudományokkal, hanem ellenkezőleg: annak adataira támaszkodtak, új kérdéseket vetettek fel a természetkutatók előtt s így hozzájárultak a természet alaposabb megismeréséhez. Az idealisták viszont összezavarták azokat a kérdéseket, amelyeket a természetkutatók tettek fel nekik, akadályozták a tudományok további fejlődését, letértették a tudósokat az egyenes útról.

Az anyag elsődleges, a tudat másodlagos — ez a filozófia alapvető tétele. Ennek a tételnek materialista értelmezése hálás feladatokkal bízta meg a természeti jelenségek vizsgálóit: kikutatni az anyag mozgásának konkrét formáit, többek közt annak legmagasabb formáját, a gondolkodó agyat.

A filozófia másik alapvető kérdése a világ „megismerhetőségének” problémája. Ennek a kérdésnek helyes megoldása a haladó természettudományok egyik sarkköve. Az idealizmus azt hirdeti,

hogy a tudat örökkévaló, az anyag azonban másodlagos, illuzorikus valami. Álláspontja szerint a világ megismerhetetlen, észleléseink megbízhatatlanok.

Ezek a nézetek fékeztek az igazi tudomány fejlődését.

Arról, hogy milyen történelmi jelentőségű szolgálatot tett a materializmus a természettudományoknak, Engels ezt írja:

„Az akkori filozófia legnagyobb becsületére válik, hogy nem zavartatta magát a természetre vonatkozó egykorú ismeretek korlátolt színvonalától, hanem — Spinozától a nagy francia materialistákig — ragaszkodott ahhoz, hogy a világot önmagából magyarázza, a részletekben való igazolást pedig a jövő természettudományának engedte át.”⁷

A materialista irányzat legjobb képviselőivel ellentétben az idealisták elleneztek az egyes tudományok önállóságát és függetlenségét. Zsdanov így írt erről:

„A mult filozófiai rendszereinek megalkotói, akik végsőfokon igényt tartottak az abszolút-igazság ismeretére, nem járulhattak hozzá a természet-tudományok fejlesztéséhez, mert bepólyázták azokat sémáikba, amikor a tudomány fölé akartak emelkedni és olyan következtetéseket kényszerítettek az élő, emberi ismeretekre, amelyeket nem az élet diktált, hanem rendszerük szükségletei. Ilyen körülmények között a filozófia múzeummá változott, ahol egy halomba dobálták a legkülönbözőbb tényeket, következtetéseket, feltevéseket és az egyszerű kitalálásokat is. Mégha a filozófia alkalmas volt is a megfigyelés, a szemlélődés céljaira,

⁷ Engels: A természet dialektikája. Id. kiad. 13. old.

már használhatatlanná vált, mint a világ gyakorlati befolyásolásának eszköze, mint a világ megismerésének eszköze.”⁸

Az idealista filozófia, különösen Hegel filozófiája, azt tartotta feladatának, hogy megalkossa az abszolút, mindent felölelő tudás rendszerét. Ennek a rendszernek nem a tapasztalás nyomán, hanem az ész elveiből, „tisztá” axiómákból, tehát a tapasztalattól függetlenül kellett volna létrejönnie. Hegel az „abszolút eszmével”, vagyis istennel azonosította a gondolkodást s úgy tüntette fel, mint egyedüli valóságot. Lenézte a természettudományokat, mert azok „csupán a világ külső burkának megismerésével foglalkoznak”. A világnak ezt a fantasztikus szemléletét Hegel a valóság gondolkodó vizsgálatának nevezte.

Hegel idealista módon úgy magyarázta a világot, mint a szellem megtestesülését. Gondolatokból következtetett a világ törvényeire. Onkényesen, abszolút igazságként szerkesztette meg a logikát. És az a törekvése, hogy becsempéssze magát a tapasztalati tudományok világába, megfosztotta filozófiáját tudományos tartalmától. Az az igénye pedig, hogy az abszolút tudás rendszerét megalkossa, messzire elvitte őt az élő, a fejlődő megismerés útjaitól.

„A természet és történelem megismerésének mindent átfogó, egyszersmindenkorra lezáró rendszere ellentétben áll a dialektikus gondolkodás alaptörvényeivel, ami azonban legkevésbé sem zárja ki, hanem ellenkezőleg, magában foglalja, hogy az egész külső világ rendszeres megismerése

---

⁸ Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Id. kiad. 12—13. old.

nemzedékről nemzedékre óriási haladást tehet (előre)"⁹ — írta Engels.

Az idealizmus a konkrét tudományokkal szembeállította a természet elvont, elmélkedő filozófiáját, a természetfilozófiát. A társadalom tanulmányozásával szembeállította a történelem-, a jog- stb. filozófiát.

Az utolsó ilyesfajta rendszer Hegel abszolút idealizmusa volt. Hegel — amint azt Zsdanov kimutatta — „... igyekezett felépíteni a filozófia épületét, maga alá teperve az összes többi tudományokat, belegyömöszölve azokat kategóriái Prokrusztesz-ágyába és arra számítva, hogy megoldja az összes ellentmondásokat, megoldhatatlan ellentmondásokba keveredett a dialektikus módszerrel, amire ő maga rájött, de nem értett meg, s ezért helytelenül alkalmazta.”¹⁰

Vessünk rövid pillantást arra, mi volt Hegel természetfilozófiája. A természetfilozófia feladatait körvonalazta, azt állította, hogy annak nem a dolgokból, nem a természetből kell kiindulnia, a fogalmakból, amelyek szerinte a természet alapját képezik. Nézete szerint felesleges az, hogy a természet filozófiája a tapasztalatra hivatkozzék, minthogy az, „amit fogalmaink alapján bizonyítunk be, önmagában véve világos és hiteles”. Abban, hogy a természettudományok tapasztalatokra, érzékelhető tényekre támaszkodnak, Hegel nem erőt, hanem gyengét látott. Úgy tekintette a természettudományokat, mint „véges”, korlátolt tudást. Szembeállította velük a természet filozófiáját, amely szerinte

⁹ Engels: Anti-Dühring. Id. kiad. 26. old.

¹⁰ Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Id. kiad. 13. old.

„az idők felett álló folyománya minden dolognak, megfelelően a dolgok közös, végső rendeltetésének”. Hegel rendszere azt tanítja, hogy a világ kívül áll az időn és egy isteni akarat megtestesülése. Ezek az idealista elvek rávitték Hegelt arra, hogy tagadja a természet fejlődését, elsősorban pedig az állat- és növényvilág evolúcióját. Hegel a természettudományt hátramozdította azáltal, hogy kijelentette: „teljesen tartalmatlan” és „a gondolkodás számára teljesen érdektelen” a fejlődéstannak az az állítása, hogy „a fejlettebb állati szervezetek az alacsonyabbrendűekből keletkeznek”. Hegel tagadja a természettudomány által megállapított tényeket. Fantasztikus elképzelést állít velük szembe, amely szerint a természet időnkívüli létezése az abszolút eszmének különböző logikai fokozatait személyesíti meg. A természet reális vonatkozásait idealista módon félremagyarázva a napot a látás, a levegőt a szaglás megtestesítőjének tekintti, amiáltal minden fizikai tényt lélektani fogalmakkal kapcsol össze. „Az eszme azon törekvésének következtében, hogy önmagának tárgya legyen — írja — egy önálló momentum, mint például az állat érzékszerve, objektíve kívülállóvá, nappá, holddá, üstökössé lesz.” Majd a továbbiakban: „A kivetített szubjektív látás — a nap, az ízlés — a víz, a szaglás — a levegő.”

A természetkutatók elfordultak az ilyen filozófiától, amely a természet konkrét tanulmányozását a fogalmak logikai megszerkesztésével cserélte fel.

A természettudomány és a filozófia szétválása — tekintettel arra, hogy a filozófiában idealizmus uralkodott — antagonista szakadás formáját öltötte. A filozófia, miután nem támaszkodott a természettudományi adatokra, tartalmatlanná lett. A

természetkutatók pedig, akiket az idealisták elijesztettek a filozófiától, szükséges módszertani és világnézeti támpont hiányában nemegyszer eltévedtek a kísérletek rengetegében. Minthogy ezek a tudósok figyelmen kívül hagyták és szídták a filozófiát, végül is odajutottak, hogy egyáltalán nem értékelték a teoretikus gondolkodást. Ez a tendencia már a természettudományok kialakulásának kezdetén jelentkezett. Newton ismert álláspontja, „fizika, őrizkedj a metafizikától“, nemcsak pozitív tartalmú (nemcsak elveti a tartalmatlan, a gyakorlatra nem támaszkodó elméleti tételeket), hanem magában foglal egy negatív momentumot is: lenézi a filozófiai általánosításokat. Ez Newton egy másik mondatában is kifejezésre jut: „Nem állítok fel hipotéziseket.“ Viszont, — amint Engels bebizonyította és ezt a modern tudomány minden tapasztalata is alátámasztja — a hipotézis a természettudományok szükséges és elkerülhetetlen fejlődési formája. Newton is, noha ellene volt mindennemű filozófiának, természettudományos felfedezéseit a szentírás magyarázatával kapcsolta össze. Így a természetkutatók, akik hirdették a tudomány megszabadítását a filozófiától, a föld legelmaradottabb nézeteinek áldozatai lettek. „A legrosszabb fajtájú filozófusok legsilányabb, vulgarizált maradványainak rabjaivá lettek.“¹¹

Engels „A természet dialektikája“ című könyvében feltárja azokat a szomorú következményeket, amelyek onnan eredtek, hogy a természetkutatók lenézték a teoretikus gondolkodást. Rámutat arra, hogyan lettek tekintélyes természettudósok

---

¹¹ MEGA. Anti-Dühring—Dialektik der Natur, Moszkva—Leningrád 1935. 624. old.

(Wallace, Crookes) a spiritiszta sarlatánság, szellemidézés és asztaltáncoltatás áldozataivá. Miután nem értették meg a tanulmányozott tárgyi folyamatnak, sőt magának a megismerésnek dialektikus jellegét, a természettudósok a vallás és az idealizmus hálójába kerültek. Engels halála után Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus” című zseniális művében páratlan éleslátással magyarázta meg, milyen ostoba, reakciós, idealista, klerikális következtetéseket szül az a tény, hogy a modern burzsoá természetkutatók nem ismerik a tudományos filozófiát — a dialektikus materializmust.

Amíg a természettudomány csak ténybeli anyag összegyűjtésére szorítkozott, addig a természetkutatók még megmaradhattak filozófiai általánosítások nélkül, még megelégedhettek a metafizikai módszerekkel. Amikor azonban a XIX. században — amint Engels írja — megváltozott a természettudomány és „az empirikus tudomány teoretikussá változott”, amikor már szükség volt az összegyűjtött anyag alapján széleskörű elméleti általánosításokra, — akkor a tudományos dialektikus módszer „feltétlenül szükségessé vált a természettudomány számára”.

A tudományos, dialektikus materialista filozófia hiányát a burzsoá bölcselek természetesen nem tudták pótolni. Ez a hiányosság nemcsak a természettudományos fejlődést késleltette, hanem a már addig elért eredmények elferdítéséhez is vezetett. Jellemző, hogy a XIX. század nagy természettudós-felfedezői (Schleiden és Schwann, a sejtelméletnek, Robert Mayer, az energia-átalakulása törvényének, Darwin, a fajták keletkezése elméletének megalapítói) elmaradott, sőt reakciós filozófiai tanok befolyása alatt állottak, annak ellenére, hogy elméle-

teik jelölték meg a dialektikus materializmus daláához vezető utat. Schleiden Kant követője volt. Schwann hívő katolikus, aki azt állította, hogy a sejtelmélet nem materialista jellegű és nem vonatkozik az abszolút szabadakaratú rendelkező emberre. Darwin, bár ösztönösen közeledett az élő természet fejlődésének dialektikus értelmezéséhez, egész sor kérdésben a metafizikai gondolkodásmód híve maradt. Ennek megfelelően lehetetlennek tartotta a fejlődést ugrásszerű változás útján. Kritika nélkül átvette Malthus reakciós eszméit s nem vette kellőképpen figyelembe a külső körülmények egyenes behatását a szervezetek alakulására. Darwin kidolgozta a fajok és maga az ember származásának lényegében ateista elméletét, ugyanakkor azonban nem szakított a hivatalos vallással és sokhelyen meg is hajolt előtte.

A XIX. század nagy orosz természetkutatói, többek között D. I. Mengyelejev, I. M. Szecsenov és K. A. Tyimirjazev, ebben a vonatkozásban sokkal következetesebbeknek, bátrabbaknak bizonyultak. Zseniális felfedezéseik elválaszthatatlanul összeforrtak a klasszikus orosz materialista filozófiával, az orosz dolgozó tömegek felszabadító harcának ideológiájával. Mengyelejev és Szecsenov természettudományi vonalon működtek, de tekintélyes képviselői voltak a haladó filozófiai gondolatnak. Mindketten határozottan szembehelyezkedtek a Nyugat-Európában akkortájt divatos filozófiai irányzattal. Mengyelejev fellépett néhány orosz tudós spiritizmus iránti rajongása ellen és következetesen leleplezte az ezzel a rajongással kapcsolatos reakciós, misztikus teóriákat. Tyimirjazev a haladó orosz klasszikus filozófiára támaszkodva a dialektikus materializmus közvetlen közelébe ju-

tott. Mélyrehatóan vizsgálta a környezet hatását a növények életműködésére. (Ezt a kérdést Darwin megoldatlanul hagyta.) Feltárta a biológiai szervezet elválaszthatatlan összefüggését a környezettel és megmutatta a fajták tudatos átalakításának útját az alkotó darwinizmus alapján. A természet nagy átalakítója, I. V. Micsurin, új korszakot teremtett a darwinizmus fejlődésében. Megszabadította Darwin elméletét a burzsoá korlátoktól és meggazdagította ezt az elméletet a fajták fejlesztésének útjairól és eszközeiről szóló tanításával. Micsurin elindította a szovjet alkotó darwinizmust, amely nemcsak a fejlődési folyamat megmagyarázására szorítkozik, hanem meg is valósítja a növény- és állatvilág átalakítását a szocializmus érdekében.

Micsurin ügyének zseniális folytatója, Liszenko és iskolája ragyogó eredményeket ért el a micsurini tanok teoretikus feldolgozása és továbbfejlesztése terén. Munkásságuk hatalmas eredményekhez vezetett a szovjet mezőgazdaságban. Liszenkónak nagy érdeme van az úgynevezett formális genetika, a Weismann—Mendel—Morgan-féle reakciós burzsoá tévtan elleni küzdelemben, amelyet a Szovjetunióban Smalgausen, Szerebrovskij, Zavadovszkij és más anti-darwinisták, a micsurini tanítás ellenfelei hirdettek.

A Lenin Mezőgazdasági Akadémia 1948 augusztusi ülésén összegezte ennek a harcnak eredményeit. Sorban leleplezte a formális genetika szovjetunióbeli képviselőit és véglegesen jogaiba ültette szovjet földön a micsurini tanokat.

Jellemző, hogy éppen az orosz filozófia klasszikusai közül kerültek ki a haladó természettudomány és a haladó filozófia egyesítésének szószólói. Herzen a „Levelek a természet tanulmányozásáról”

című zseniális művében leleplezi a burzsoá természetkutató-empirikusok korlátoltságát. Ezek a kutatók képtelenek voltak helyesen és tudományos módon közzétenni saját tudományuk adatait. Herzen könyörtelenül ostromozza az idealista filozófiát, amely képtelen arra, hogy a természettudományoknak irányító módszertant adjon. Eljut a dialektikus materializmus közvetlen közelébe, kinyilvánítja, hogy feltétlenül szükséges a dialektikus módszer alkalmazása a természetismeretekre és éppilyen szükséges az is, hogy a tudományos filozófia épülete a természettudományok szilárd talajára épüljön. Herzen részletesen kifejti azokat az okokat, amelyek miatt a természetkutatók megvetették a filozófiát és a filozófusok lenézték a természettudományokat. Kimutatta, hogy a természettudományoknak a filozófiától független, egyoldalú fejlődése és a filozófiának a természettudományoktól független, egyoldalú fejlődése történelmi szükségszerűség volt, de kárt okozott mind a filozófiának, mind a természettudományoknak.

„Az a filozófia, amely nem támaszkodik a rész-tudományokra, az empiriára, nem egyéb, mint kísértet, metafizika, idealizmus — írta Herzen. — Az az empiria, mely filozófia nélkül akar boldogulni, nem egyéb, mint gyűjtemény, lexikon, leltár, vagy ha nem ez, akkor nem marad hű önmagához.”¹²

Plehanov rámutatott, hogy mennyire közel áll Herzennek ez az eszméje ahhoz a felfogáshoz, amelyet Engels vallott ugyanebben a kérdésben. Plehanov, amikor a „Levelek a természet tanulmányozásáról” című művet jellemzi, így ír: „Könnyen gon-

¹² Herzen: Válogatott filozófiai tanulmányok. Szikra 1949. 138. old.

dolhatnánk azt, hogy (a leveleket — *Ford.*) nem a 40-es évek elején, hanem a 70-es évek második felében írták és hogy megírójuk nem Herzen, hanem Engels. Olyan nagy mértékben hasonlít egymáshoz a két gondolat. És ez a meglepő hasonlóság azt bizonyítja, hogy Herzen elméje ugyanabban az irányban gondolkodott, amely irányban Engels és, talán, még Marx elméje is."

Herzen történelmi érdeme az adott esetben az, hogy a történelmi követelés hatása alatt — felvesztette az újtípusú filozófia megalapozásának kérdését. Olyan filozófiáét, amely nem áll ellenséges viszonyban a pozitív tudományokkal, hanem éppen ellenkezőleg, rájuk támaszkodik, ugyanakkor pedig jótékony hatással van fejlődésükre. Ennek a filozófiának megteremtése azonban már a tudományos szocializmus megalapítóinak, a proletariátus nagy vezéreinek, Marxnak és Engelsnek nevéhez fűződik. A dialektikus materialista világszemlélet már a XIX. század kezdetén szükséges lett volna a természettudományok számára, de a burzsoá előítéletekkel korlátok közé szorított, a filozófia megvetésére nevelt és beporosodott filozófiai elveket valló természettudósok képtelenek voltak eleget tenni a feladatnak, hogy új, igazi tudományos filozófiai világszemléletet hozzanak létre.

A régi, a Marx előtti materializmus nem lehetett a természettudósok segítségére, minthogy ez a materializmus metafizikus, mechanikus, szemlélődő volt. A dialektika pedig abban a kiforgatott, idealista formájában, amelyben Hegel létrehozta, teljességgel alkalmatlan volt a természet tanulmányozására. Szükségessé vált egy forradalmi változás a filozófia területén. A társadalmi fejlődés történelmi folyamata, a pozitív tudományok és a filozófia

elkülönülése, a pozitív tudományok és a filozófia fejlődése, már előkészítette ezt a fordulatot. A fordulat végrehajtása azonban nem a burzsoázia ideológusainak nevéhez fűződik. A dialektika, racionális és tudományos voltával, forradalmi és kritikai jellegével a burzsoázia érdekei ellen szól. Csak az új, forradalmi osztály oldalán, a proletariátus oldalán lehetett leszámolni a régi, tudománytalan filozófiával, amely úgy állította magát szembe a tudománnyal, mint „a tudományok tudománya”. Csakis a proletariátus oldalán lehetett megalkotni az újtípusú filozófiát — a dialektikus materializmust, amely gyökeresen különbözik minden korábbi tanítástól, közöttük a materialista tanításoktól is. Ezt a nagyszerű tudományos tettet Marx és Engels hajtotta végre.

Marx és Engels új korszakot nyitott a filozófia fejlődésében — a tudományos filozófia fejlődésének korszakát. Hangsúlyozták, hogy tanításuk már nem a szó régi értelmében vett filozófia, „hanem egyszerű világnézet, amelynek nem egy külön tudományok tudományában, hanem a tényleges tudományokban kell beválnia és tevékenyen hatnia”.¹³

Az idealista filozófusok olyasmit kerestek a természetben, ami nincs. Filozófiai rendszerük ellenséges viszonyban volt a „véges” és „korlátolt” pozitív tudományokkal. Azt állították, hogy a filozófia tárgya sohasem lehet viszonylagos valami, hanem kizárólag abszolút; a filozófia nem foglalkozhat múlandó dolgokkal, hanem csak azzal, ami örök. A Marx előtti filozófia súlyos tévedésbe esett, amikor az abszolútot elszakította a relatívtól, az örökkévalót a mulandótól, a végtelent a végestől. En-

¹³ Engels: Anti-Dühring. Id. kiad. 143. old.

gels, amikor feltárta ennek a metafizikus felfogásnak igazi lényegét, ezt írta: ha megismerjük a mulandót — meglátjuk az örökkévalót, ha megismerjük a végest — meglátjuk a végtelent, ha megismerjük az egyedülállót — meglátjuk az általánost.

„Minden igazi természeti megismerés örök és végtelen dolgok megismerése, tehát lényegében abszolút.”¹⁴

A marxizmus megalapítói kimutatták, mennyire szegényes, mennyire terméketlen, mennyire vétkes a filozófia tárgyának olyasfajta értelmezése, mint amilyent az idealista filozófusok hirdetnek. Marx és Engels bebizonyította, hogy nincsen alapvető különbség a filozófia tárgya és a többi tudomány tárgya között. A természet, a társadalom, a tudat — mindez egyaránt lehet a filozófia és a konkrét tudományok tárgya.

A marxista filozófia végetvetett annak a szakadásnak, amely a megismerésen alapuló gondolkodást a tárgyi világtól elválasztotta; annak a szakadásnak, amelyet az idealista filozófia prédikált és az idealista filozófia hozott létre.

A marxista filozófia végetvetett annak a szubjektív önkénynek, amely idealizmust vitt a filozófiába, és az objektív, anyagi világ tagadásával szélesre tárta kapuit a pusztá és ostoba képzelődések előtt. A marxista filozófiai materializmus elutasítja a filozófiának, mint valami különálló, „abszolút” tudománynak szembeállítását az egyes tudományokkal. Megbonthatatlan kapcsolatot hoz létre a filozófia és a pozitív tudományok között és lefekteti a filozófia előtt annak a szakadatlan fejlődésnek az útját, amely a korlátlan megismerésre támaszkodik.

¹⁴ Engels: A természet dialektikája. Id. kiad. 109. old.

A marxista filozófiai materializmus lerázta magáról azokat a téveszméket a filozófia tárgya felől, amelyek a Marx előtti materialistákat jellemezték, akik úgy tekintették az anyagot, mint tespedő, változatlan valamit, amely képtelen arra, hogy fejlődjék és minőségileg sokféle formában jelenjék meg. Leegyszerűsítették, egységesítették a világot. Reális, örökké fejlődő, minőségileg változó, önmozgásban lévő anyag helyett a metafizikus materializmus az elvont, „anyagot általában” kereste.

Engels határozottan fellépett az anyag fogalmának ilyen sajátságos, kiöregedett materialista magyarázata (és a mechanikus természetismeret) ellen. Rámutatott arra, hogy „mi állítólag azt sem tudjuk, mi az anyag és a mozgás! Persze, hogy nem, hiszen az anyagot, mint anyagot, és a mozgást, mint mozgást, senki sem látta még és senki sem észlelte, csak a különböző valóban létező anyagokat és mozgásformákat.”¹⁵

„Az anyag mint ilyen, tiszta gondolati alkotás és absztrakció. Elvonatkoztatunk a dolgok minőségi különbözőségeitől, amennyiben mint testileg létezőket az anyag fogalma alá foglaljuk őket össze. Az anyag mint ilyen, tehát a meghatározott létező anyagoktól eltérően érzékileg nem létezik. Mikor a természettudomány arra törekszik, hogy az egységes anyagot mint ilyent felkutassa, a minőségi különbségeket azonos legkisebb részek összetételének pusztán mennyiségi különbözőségeire redukálja, ugyanazt teszi, mintha cseresznye, körte, alma helyett a gyümölcsöt mint gyümölcsöt, macska, kutya, juh, stb. helyett az emlősállatot mint emlős állatot akarja látni, a gázt mint gázt, a fémet mint

¹⁵ Engels: A természet dialektikája. Id. kiad. 110. old.

fémet, a követ mint követ, a vegyi összetételt mint vegyi összetételt, a mozgást mint mozgást.”¹⁶

A Marx előtti materializmus az idealizmussal szembeni minden felsőbbrendűsége ellenére sem nyújtotta a filozófia tárgyának tudományos értelmezését. A Marx előtti materializmus mechanikus és metafizikus volt. A régi materialisták a világ sokféleségét úgy magyarázták, mint változatlan, oszthatatlan, azonos minőségi felépítésű részecskék különböző térbeli kombinációit. A természet és a társadalom minden területén a mechanika mértékével mértek és azt tartották feladatuknak, hogy az egész anyagi világot a mechanika törvényeivel magyarázzák. Céljuk az volt, hogy létrehozzanak egy mindent felölelő, mechanikus világképet. A régi materialisták filozófiai műveikben azon fáradoztak, hogy ezt a célt megvalósítsák.

A dialektikus materializmus elveti a mechanikus felfogás szempontjait. Olyannak tekinti a világot, amilyen az a valóságban — mint anyagit, minőségileg végtelenül sokoldalút, örök mozgás és örök fejlődés állapotában lévő. A marxista filozófiai materializmus nem csempészi be magát az egyes természet — és társadalomtudományokba. Nem tűzi ki maga elé a feladatot, hogy megalkossa a mindent felölelő „természet rendszerét”. Engels rámutatott arra, hogy a természettudományok fejlődése nemcsak arra ad lehetőséget, hogy kimutassuk a természeti folyamatok között fennálló kapcsolatokat a természet különböző területein. Lehetővé teszi azt is, hogy egészében és általában felfedjük azokat a kapcsolatokat is, amelyek a természet különböző területeit egyesítik. Ilyen módon a természet-

¹⁶ Engels: A természet dialektikája. Id. kiad. 106. old.

tudományok-szolgáltatta adatok segítségével rendszeres egységbe foglalhatjuk a természet általános képét, mint egységes, összefüggő egészet. Ilyen feltevések mellett — hangsúlyozta Engels — nincs helye a más tudományok felett álló filozófiának.

Ebben az esetben viszont mi különbözteti meg a filozófiát a többi tudományoktól? Rendelkezik-e a filozófia saját, meghatározott tárgykörrel? A marxizmus ezekre a kérdésekre kimerítő választ adott.

A különböző tudományok kutatják és tanulmányozzák az anyag mozgásának különböző konkrét formáit, a minőségi sajátságokat, a természeti és társadalmi jelenségek tulajdonságait. Így például a mechanika kutatásának tárgyai a testek helyváltoztatásai a térben és időben, a viszonylagosan kis sebességgel mozgó nagy (molekuláris) testek mozgása, valamint azoknak az apró testeknek mozgása, amelyek hatalmas, a fény sebességét megközelítő sebességgel haladnak (például elektronok, fény részecske-kvantumok). Az anyag sokféle mechanikai mozgása és különböző részecskéinek minőségileg sajátos helyváltoztatása alapján a mechanika, mint tudomány, több diszciplínára oszlik fel: az égitestek mechanikájára; a földön lévő testek mechanikájára, amely magábanfoglalja a szilárd, folyékony és légnemű testek mechanikáját; a hullámmozgás mechanikájára, a kvantum-mechanikára, amely az atom belsejében lezajló folyamatokat tanulmányozza, stb. Ugyanez vonatkozik minden egyéb tudományra. Így például a botanika a növények életét, felépítését, egymásközötti hasonlóságaikat, eltéréseiket, életfunkcióikat stb. vizsgálja. Ennek megfelelően a botanika feloszlik morfológiára, amely a növények külső formáját tanulmányozza;

rendszerteranra, amely osztályba sorolja a növényeket és leírja a növények különböző fajtaíat; anatómiára, amelynek tárgya a növények mikroszkopikus szerkezete; fiziológiára, amely a növények életfolyamatait vizsgálja; szelekcióra, amely új növényi formák kialakulásának útjait kutatja, stb. Mindezeket a diszciplinákat magábanfoglalva, a botanika részét képezi egy általánosabb tudománynak — a biológiának, amelynek tárgykörébe tartozik a fehérje anyagcserének minden változata és az általuk létrehozott életjelenségek.

Fontos tény, hogy minden egyes tudomány, sőt azok egyes részeit képező diszciplinák is, elszigetelik kutatásuk tárgyát más tudományok és más diszciplinák tárgyaitól. A biológia nem foglalkozik az anyag halmazállapotainak tanulmányozásával, vagyis a szilárd, folyékony és légnemű állapotokkal. A politikai gazdaságtan nem vizsgálja az áru minőségét abból a szempontból, amelyből azt az áruismeret nézi.

Ilymódon, a tudományos munka fejlődése és elhatárolódása folytán az egyes tudományok és az egyes diszciplinák viszonylagosan függetlenekké válnak egymástól, mint ahogy például a botanikus-specialista nem lehet specialista a mechanika vagy a technológia területén. És ez nem is szükséges a tudományok fejlődése szempontjából.

„Nincs szükség arra, — mondta Sztálin elvtárs — hogy az orvos-szakember egyúttal szakember legyen a fizikában, vagy a növénytanban, és megfordítva.”¹⁷ Ugyanakkor azonban a tudományok és az egyes diszciplinák nem szakadhatnak el, nem szigetelődhetnek el egymástól, minthogy az anyag

¹⁷ Sztálin: A leninizmus kérdései. Id. kiad. 704. old.

mozgásának különböző formái, a különböző minőségi sajátosságok, a tulajdonságok, a formák, az állapotok, amelyek az egyes tudományos diszciplínák tárgyát képezik, a valóságban nincsenek egymástól elszigetelve. Kapcsolat áll fenn közöttük, egyik feltételezi a másikat, egyik átmegy a másikba. Ismeretes, hogy az anyag mechanikai mozgása átalakul az anyag hő-, elektromos-, kémiai mozgásává, stb. Ennek következtében a tudományos diszciplínáknak, amelyek az anyag mozgásának ezeket a formáit tanulmányozzák, ugyancsak kapcsolatban kell állaniok egymással. A korszerű biológia a kémiára támaszkodik, de gyakran merít adatokat a fizikából, a mechanikából és egyéb tudományokból.

Mi teszi lehetővé valamely tudományos ág művelőjének, hogy tájékozódjék abban a tudományos anyagban, amely nem képezi az ő speciális tudományának tárgyát? Hogyan fog tudni kapcsolatot találni más tudományos diszciplínákkal? Hogyan fogja tudni kiszedni más diszciplínákból azokat az adatokat, amelyek saját tudományos területén szükségesek? Ennek lehetőségét a tudományos világszemlélet teremti meg számára, amely magában foglalja a természetről és a társadalomról alkotott általános szemléletet és egységes világképet nyújt. Világszemlélet és filozófia a marxizmus-leninizmus szemszögéből nézve — azonos fogalmak. A dialektikus materializmus — amint Engels kimutatta — „általánosítja a természettudományok legújabb vívmányait”.

A dialektikus materializmus az egyetlen filozófiai rendszer, amely szerves kapcsolatban áll a természetismeret fejlődésével. Nem dogma, hanem vezérfonal a cselekvéshez. A dialektikus materia-

lizmus felfegyverezi a pozitív tudományokat az egyedüli helyes és termékeny kutatási módszerrel — a marxista dialektikával. Csakis ez a módszer biztosítja a természet jelenségeinek helyes megismerését. A környező világ jelenségeit szerves összefüggéseiben, a jelenségek kölcsönhatását szem előtt tartva kell vizsgálnunk. Figyelemmel kell lennünk arra a mozgásra és arra a fejlődésre, amely a belső ellentmondásokon alapul és amelynek folytán a mennyiségi változások felhalmozódása és a dialektikus ugrás új minőségi állapotot eredményez. Ha a természetbúvár ilyen szellemben dolgozik, akkor gazdagítja a természettudományt és hozzájárul ahhoz, hogy új, kimagasló felfedezéseket érjenek el a tudomány minden területén. A dialektikus materializmus arra tanítja a természetkutatókat, hogy helyesen lássák meg a kapcsolatokat és a különbségeket, az egységet és az ellentéteket, amelyeket a létező és a látszólagos, a szükségszerű és a véletlen, a lehetséges és a valóságos magában foglal és amelyek fennállnak a természeti folyamatok minden objektíve létező formájában. A marxista filozófiai materializmus, amikor a természeti jelenségek tudományos magyarázatát adja, megszabadítja a természetkutatókat azoktól a hibáktól és tévelygésektől, amelyeket az idealizmus szült. Megmutatja az egyetlen igaz utat ahhoz, hogy hiteles képet alkothassunk a természetről. A marxista-leninista filozófia nem a „tudományok tudománya“, nem aggat a pozitív tudományok nyakába kész, egyszersmindenkorra megalkotott következtetéseket egyedül illetékes abszolút igazság formájában. A marxista-leninista filozófia vezérfonal minden specialista számára, a tudomány bármelyik területén dolgozik is. A dialektikus materializmus ezt a

magasztos hivatását azért tudja teljesíteni, mert maga is szüntelenül fejlődik, új adatokkal, a pozitív tudományok új vívmányaival gazdagszik.

A micsurini biológiai irányzat sikere fényes tanúbizonysága annak, hogy milyen hatalmas jelentősége van a dialektikus materialista világszemléletnek a természettudományos fejlődés szempontjából. Míg a kapitalista világban a burzsoá tudomány az ízig-vérig reakciós Morgan—Weismann-féle irányzatot varrta a darwinizmus nyakába, addig a Szovjetunióban Darwin tanítása a marxista dialektikus módszer segítségével új diadalához érkezett Micsurin és Liszenko műveiben. „Az élet az élő szervezetek szakadatlan előre való mozgása. Ez a mozgás a szervezetek formájának és tartalmának változásaiban tükröződik. A forma és a tartalom pedig a külső környezetszabta feltételek szakadatlan változásának függvénye,” — írja Micsurin.

A dialektikus materializmusnak ez az alapvető tétele segítette hozzá Micsurint ahhoz, hogy a gyümölcsös növények több, mint 300 új fajtáját tenyéssze ki. Liszenko alkotó szellemben alkalmazta a dialektikus materializmust az agrobiológiában. Létrehozta a növények időszakos fejlődésének elméletét és hatalmas sikereket ért el a mezőgazdasági növények fejlődésének irányításában. A búza és a burgonya jarovizációja, a burgonya nyári elültetése délen, a fajtánbelüli keresztezés, a gyapot-cserje tetejezése, a beporzással kereszteződő növények utólagos beporzásának módszere, a köles magasabb termelékenysége érdekében bevezetett rendszabályok a nagy térségeken — mindez távolról sem teljes felsorolása Liszenko és iskolája érdemeinek. Ezeket az eredményeket azért érhették el, mert alkotó szellemben alkalmazták Marx, En-

gels, Lenin és Sztálin tanításait. Íme, ezért volt Micsurin és Liszenko tudományos alkotása nagyszerű példa minden szovjet tudós számára.

A marxista-leninista világnézet elsőrendű jelentőségű a társadalomtudomány, a dolgozók gyakorlati tevékenységének vezetése, különösképpen pedig a forradalmi gyakorlat szempontjából. „Számunkra az elmélet — mondta Lenin — a tervbevett cselekedet olyan megindokolása, hogy meggyőződjünk a cselekvés helyességéről.”¹⁸

A marxista-leninista elmélet hatalmas jelentőségét a proletariátus pártjának* gyakorlati tevékenysége szempontjából, így jellemezte Sztálin elvtárs: „... a munkásosztály pártja nem töltheti be osztálya vezetőjének szerepét, nem töltheti be a proletárforradalom szervezőjének és vezetőjének szerepét, ha nem sajátította el a munkásmozgalom élenjáró elméletét, ha nem sajátította el a marxizmus-leninizmus elméletét.”¹⁹

Míg az úgynevezett résztudományok a jelenségek meghatározott területeit tanulmányozzák, addig a marxista-leninista filozófia a világot a maga teljes egészében vizsgálja. És ebben van hatalmas jelentősége. Míg az egyes tudományok kutatásuk tárgyainak megfelelően feltagolják a világ egységes képét, addig a marxizmus-leninizmus filozófiája a világ szintétikus megfogalmazását adja. A világ a maga teljes egészében, a világ anyagi egysége — mindez nem absztrakció, hanem objektív valóság. A világ a maga anyagi egységében, mozgásában, változásaiban, fejlődésében — ez a marxista-lenin-

¹⁸ Lenin Művei. XXII. köt. 143. old. (oroszul).

¹⁹ A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Rövid tanfolyam. Id. kiad. 373. old.

nista filozófia tárgya. Azé a filozófiáé, amely minden egyéb tudománytól eltér abban, hogy egységes világnézetet, egységes módszert ad, és egységbe foglalja a tudomány elért eredményeit. A marxista-leninista filozófia — a dialektikus materializmus — a természet, a társadalom és a gondolkodás legáltalánosabb fejlődési törvényeinek tudománya.

Minden egyes tudomány kutatja és feltárja azokat a meghatározott törvényeket, amelyek az anyag adott állapotára, mozgásának jellemző formájára vonatkoznak. Így például világszerte ismert Newton tömegvonzás törvénye, amelynek értelmében kivétel nélkül minden test vonzza egymást, s a vonzás ereje egyenesen aránylik a testek tömegéhez és fordítottan a köztük lévő távolság négyzetéhez. Ennek a törvénynek hatalmas jelentősége van a mechanikában és a többi, vele kapcsolatos tudományban. Mégsem nyújthat semmit például a társadalomtudomány számára, minthogy a társadalmi élet minőségileg különbözik a természetben lezajló mechanikai folyamatoktól, jóllehet az emberek is mozognak a térben és az időben, ők is végeznek különböző mechanikai mozgásokat és ők is felhasználják gyakorlati életükben a tömegmozgás törvényét. Az utópisztikus szocialista Fourier a társadalomra alkalmazta a tömegvonzás törvényét és Newtonhoz hasonlóan azt állította, hogy az emberek között kialakuló vonzalom, a szeretet — természeti törvény. Szerinte ezt a törvényt a társadalom szociális átalakítása által vissza kell állítani jogaiba. Magától értetődő, hogy a mechanika törvényeinek átvitele a társadalmi életre Fouriert csak a fantasztikus elképzelések birodalmába vezethette. Az ilyesfajta elképzelések a leg-

kevésbé sem magyarázták meg az emberek között kialakult társadalmi kapcsolatokat, az emberek érdekeinek antagonistá ellentmondásait és a burzsoá társadalomra jellemző individualizmust.

A biológiában ismeretes a természetes kiválasztódásnak Darwin által felfedezett törvénye. A reakciós „szociológusok” szélteben-hosszában próbálták és próbálják Darwinnak ezt a törvényét a társas élet jellemzésénél „alkalmazni”. Azt hirdetik, hogy az osztályok harca, az elnyomás, kiszákmányolás, társadalmi egyenetlenségek, imperialista háborúk, éhség és a dolgozók nyomora — mindez a természetes kiválasztódás következménye. Szerintük ez a természetes kiválasztódás a társadalomban is lezajlik és ezért úgy tüntetik fel a kapitalista társadalomnak ezeket a fekélyeit, mint a természet örök törvényét, amely kedvez az emberi nem tökéletesedésének. Napjaink angol-amerikai reakciói, a német fasisztákat utánozva, szociál-darwinizmust hirdetnek, hogy igazolják imperialista, hódító politikájukat. Magától értetődik, hogy a szociál-darwinizmusnak semmi köze sincs a tudományhoz, minthogy megfelelkezik a társadalmi életnek azokról a specifikus vonásairól, amelyek az állat- és növényvilág jelenségeitől gyökeresen eltérnek. A marxista-leninista elmélet már régen megcáfolta ezt a felfogást, de a szovjet szocialista társadalom léte, a szovjet hazafiság, a Szovjetunió népeinek barátsága, az egész szovjet nép erkölcsi és politikai egysége élő, gyakorlati cáfolata ennek az embergyűlölő „elméletnek”.

Azok a törvényszerűségek tehát, amelyeket az egyes tudományos diszciplínák fednek fel, nem egyetemesek, nem egyaránt érvényesek a természet és a társadalom minden területén. Érvényességi

körük az objektív világ meghatározott területére, az anyag mozgásának bizonyos formájára korlátozódik.

A materialista dialektika törvényei — eltérőleg azoktól a törvényszerűségektől, amelyeket az egyes pozitív tudományok fedtek fel — az anyag létének bármelyik formájára érvényesek. Az objektív világnak minden jelensége — tanítja a dialektikus materializmus — egymással szerves kapcsolatban, kölcsönös összefüggésben áll, minthogy „a jelenségeknek a dialektikus módszerrel megállapított kölcsönös kapcsolata és egymástól való kölcsönös függése a mozgásban lévő anyag fejlődésének törvényszerűsége...”²⁰

Ezeknek az objektív törvényszerűséseknek felfedezése a marxista-leninista filozófia hatalmas érdeme. E törvényszerűsések nem állanak ellentétben azokkal a törvényekkel, amelyeket az egyes pozitív tudományok tanulmányoznak, érvényességük nem független a természettudományi törvények érvényességétől. A materialista dialektika törvényei magukban foglalnak minden lényeges, minden állandó vonást, amely objektíve jellemzi a természet és a társadalom különböző törvényeit és különböző formában jelenik meg az objektív világ különböző területein. Így például minden átmenet egyik halmazállapotból a másikba (pl. folyékonyból szilárdba vagy légneműbe), átmenet a mozgás egyik formájáról a másikra, a kémiai elemek átváltozása, szervesetlen anyag átalakulása élő szervezetté, a fajok változásai, az ember létrejötte a földön, áttérés egyik társadalmi-gazdasági formáról a másikra, az átmenet a szemlélődésről az el-

²⁰ Sztálin: A leninizmus kérdései. Id. kiad. 640. old.

vont gondolkodásra és innen a gyakorlatra — mindezek a folyamatok azt mutatják, hogy fokozatos és jelentéktelen változások gyökeres, minőségi változásokhoz vezetnek, megfelelően annak az objektív törvényszerűségnek, amelyet a dialektikus materializmus állított fel.

Az anyag mechanikai mozgása — a vonzás és a taszítás egysége; valamely kémiai folyamat — a bomlás és az egyesülés egysége; az élet — régi sejtek elhalásának és új sejtek születésének egysége, sejtekké, amelyek minden élőlény legkisebb anatómiai egységét alkotják. Az egész környező világ arról tanúskodik, hogy a természet tárgyainak és jelenségeinek meg vannak a maguk belső ellentmondásai, „mert valamennyiüknek megvan a maguk pozitív és negatív oldala, multja és jövője, valamennyiükben vannak sorvadó és fejlődő elemek; hogy ezeknek az ellentéteknek a harca, az új és a régi, az elhaló és a születő, a sorvadó és a fejlődő között: ez a belső tartalma a fejlődési folyamatnak, ez a belső tartalma a mennyiségi változások minőségekké átalakulásának”.²¹

A természet és a társadalom minden törvénye az általános, egymást kölcsönösen feltételező jelenségek, a mozgás és a fejlődés gyakori példáját és számos sajátos megjelenési formáját tárja elénk. Ez a fejlődés minőségi átalakulás, amely az ellentétek harca folytán jön létre. Ilyen törvény például az általános kapitalista felhalmozás törvénye, amelyet Marx fedett fel: ha a kapitalista gazdagság megsokasodik a burzsoá társadalom egyik pólusán, úgy ez azt fogja eredményezni, hogy a másik póluson a nyomor fog megsokasodni. A gazdagság ebben

²¹ Sztálin: A leninizmus kérdései. Id. kiad. 637. old.

a rendszerben szegénységet, a szegénység pedig gazdagságot szül. Ez a törvény magában foglalja az ellentétek harcának azt a sajátos formáját, amely a kapitalista társadalomra jellemző. Ezért mondta Lenin, hogy a polgári társadalom dialektikája Marxnál — csupán a dialektika egy különös esete. Nem nehéz felfogni, hogy a materialista dialektika törvényei egyszersmind a megismerésnek, a kutatás tudományos logikájának törvényei is.

A dialektikus és a történelmi materializmus felfegyverez minket a világ megismerésének tudományos módszerével; azt követeli, hogy a világot olyannak tekintsük, amilyen az a valóságban, tehát objektíven. A marxista-leninista dialektikának ez a sajátossága azonnal szemünkbe ötlük, amint összehasonlítjuk az ellentétes, a metafizikai módszerrel. A metafizika a tanulmányozott jelenségeket kiragadja kölcsönös kapcsolatainak köréből. Mesterségesen elszigeteli, elvonatkoztatja őket a mozgástól, a fejlődéstől és azoktól az ellentmondásoktól, amelyeket e jelenségek magukban foglalnak. Ennek következtében a metafizika nem úgy tekinti a jelenségeket, mint amilyenek azok valójában: nem más jelenségekkel alkotott egységben, hanem összefüggéseiből kiragadva, elszigetelten és egyoldalúan vizsgálja őket.

A metafizikával ellentétben a marxista-leninista dialektika ezt állítja: ha meg akarjuk ismerni a környező világ jelenségeit, nem szabad a jelenségekhez úgy közelednünk, ahogy nekünk tetszik, vagy ahogy számunkra kényelmesebb, hanem úgy, amint azt maguk a jelenségek megkövetelik — összhangban objektív természetükkel. Sztálin elvtárs találoán fejezte ki a dialektikus módszernek ezt a rendkívül fontos sajátosságát:

„A dialektikus módszer azt mondja, hogy az életet éppen olyannak kell tekinteni, amilyen a valóságban. Láttuk, hogy az élet szakadatlan mozgásban van, tehát az életet mozgásában kell vizsgálnunk és fel kell tennünk a kérdést: hová halad az élet? Láttuk, hogy az élet az állandó pusztulás és keletkezés képét mutatja, kötelességünk tehát az életet pusztulásában és keletkezésében vizsgálni és feltenni a kérdést: mi pusztul és mi keletkezik az életben?”²²

A marxista dialektikus módszer alapelvei helyes tájékozódást nyújtanak a megismerésben és a gyakorlati tevékenységben. Utat mutatnak, tudományos példát szolgáltatnak, amelyek megismerésünk és gyakorlati tevékenységünk sikerének biztosítékai. Logikus, tehát következetes, összefüggő, bizonyító gondolkodás szükséges ahhoz, hogy az emberek gyakorlati ténykedése ne vak, hanem átgondolt, célszerű legyen. Ennek azonban szükséges előfeltétele az, hogy szem előtt tartsuk a marxista dialektika alapvető tételeit.

Látjuk tehát, hogy a filozófia tárgya és a tudományok rendszerében elfoglalt helyzete gyökeresen megváltozott. A filozófia megszűnt a „tudományok tudománya” lenni és valódi tudományos világszemléletté vált. És ez a változás, amit a marxizmus idézett elő, nemcsak, hogy nem csökkentette szerepét és jelentőségét, hanem éppen ellenkezőleg, vezető és irányító ideológiai erővé változtatta mind az elmélet, mind a gyakorlat terén.

A marxista-leninista filozófiával felfegyverzett szovjet tudósok sikeresen valósítják meg azokat a feladatokat, amelyeket a nagy Sztálin állított elé-

²² Sztálin Művei. 1. köt. Id. kiad. 313—314. old.

jük: utólérik és felülmúlják a kapitalista országokat az emberi tudás minden területén.

A dialektikus materializmus a marxista-leninista párt világszemlélete. A Bolsevik Párt az élenjáró tudományos világnézet hordozója. Azé a világnézeté, amelynek hatalmas jelentőségét a történelem folyása, a tudományos eredmények, a munkásmozgalom tapasztalatai igazolták, de igazolták a szocializmusnak azok a világtörténelmi jelentőségű sikerei is, amelyeket a Szovjetunió ért el Lenin és Sztálin pártjának vezetésével.

A MATERIALISTA TÖRTÉNELEMFELFOGÁS A FILOZÓFIA FORRADALMI VÁLTOZÁSÁNAK LEGFŐBB KIFEJEZŐJE

Marx és Engels hatalmas tudományos alkotása a materialista történelemfelfogás, más néven a történelmi materializmus felfedezése volt. Ezzel a felfedezéssel létrejött a *társadalomról szóló tudomány*, amely a marxizmus létrejötte előtt nem létezett. Lenin az alábbi szavakkal értékeli annak a fordulatnak jelentőségét, amelyet Marx és Engels idézett elő a történelemszemléletben: „Marx *történelmi materializmusa* a tudományos gondolkodás hatalmas vívmánya volt. A történelemre és a politikára vonatkozó nézetekben eladdig uralkodó zűrzavar és önkény helyébe bámulatosan egyöntetű és összhangzatos tudományos elmélet lépett, amely megmutatta, hogyan fejlődik a társadalmi életnek egyik formájából — a termelő erők növekedése következtében — egy másik, magasabbrendű forma, például a jobbagyrendszerből a kapitalizmus.”¹

¹ Lenin: Válogatott művek. I. köt. Id. kiad. 66—67. old.

Hogy megérthessük annak a történelmi fordultnak a jelentőségét, amelyet a materialista történelemfelfogás eredményezett, meg kell néznünk, milyen volt a társadalomtudomány Marx előtt.

A régi, Marx előtti materializmus csupán a természet magyarázatában volt materialista. Amint a Marx előtti materialisták rátértek a társadalom életének tanulmányozására, azonnal leléptek a materializmus talajáról és az emberek tudatát, cselekvésük eszmei motívumait tették a történelmi folyamatok legfőbb és döntő tényezőjévé. A Marx előtti materializmus metafizikusan magyarázta a történelmet és a társadalomra átvitte a mechanika törvényeit. Nem látta meg a társadalmi élet anyagi, gazdasági alapjait és így elkerülhetetlenül oda jutott, hogy idealista módon szemlélte a történelmet, és figyelmen kívül hagyta a nép társadalmi szerepét, gyakorlati, forradalmi tevékenységét.

Ennek az idealista történelemfelfogásnak jellegzetes példáját adták a XVIII. század francia materialistái.

Metafizikusan vizsgálták az emberiség történelmének folyamatát; úgy képzeltek el, mint különböző történelmi események teljesen alkalmoszerű egymásrahalmazódását. Azt hitték, hogy ezek az események egymást váltogatják anélkül, hogy a legcsekélyebb hatással lennének a szerintük megváltoztathatatlan emberi természetre.

A francia materialisták elismerték, hogy a társadalmi életben minden jelenségnek megvan a maga oka, nem tettek azonban különbséget lényeges és lényegtelen ok között. Szemükben minden ok azonos jelentőséggel bírt. Azt tartották, hogy a tengerparton hánykolódó bármelyik homokszem, a hadvezér becsvágya vagy az asszonyi szeszély egy-

aránt lehet hatalmas események elindítója országok és népek életében. A francia materialisták képtelenek voltak feltárni a történelmi események igazi okait és ez a tény a fantáziák, a képzelődések világába vezette őket. Azt állították, hogy a társadalomban nem történhet semmi másként, mint ahogy történik, mert az emberek ereje kevés ahhoz, hogy valamiféle tudatos hatást gyakoroljon a történelem menetére. Ezt az álláspontot nemcsak a francia materialisták vallották; magáévá tette a többi Marx előtti materialista, közöttük Feuerbach is.

Természetesen a történelemnek ez a téves értelmezése nem mutathatta meg a társadalmi élet átalakításának útját. Mindössze a tudat fejlesztését, a felvilágosítást, és az erkölcsi tökéletesedést hirdette. Minthogy a történelem folyásának irányt szab az emberek véleménye és elképzelése, — mondta Holbach — csak „saját természetének nem ismerése folytán válhatott az emberi nem leigázás áldozatává és csak így juthatott más hatalmak igája alá”. Lenin rámutatott arra, „hogy a régi materialisták elvontan értelmezték «az ember lényegét», nem pedig mint a (konkrétan, történelmileg meghatározott) «társadalmi viszonyok» «összeségét» s ezért a világot csak «magyarázták», holott annak «megváltoztatásáról» van szó, vagyis nem fogták fel a «forradalmi gyakorlati tevékenység» jelentőségét”.²

A társadalmi elméletek és a tudomány hosszú ideig csak az idealista filozófia védőszárnyai alatt fejlődhetett. Az emberiség történetének konkrét tanulmányozását az idealista filozófia azzal próbálta helyettesíteni, hogy elvont, elmélkedő elgon-

² Lenin: Marx, Engels, marxizmus. Id. kiad. 13. old.

dolásokat alkotott az ember természetéről, a társadalomról általában stb. A filozófusok a történelem konkrét, ténybeli tanulmányozásával szembeállították a „történelem filozófiáját”, amely arra törekedett, hogy egyszersmindenkorra meghatározza a történelmi folyamatok tartalmát, célját és értelmét. A természet filozófiájához hasonlóan „a történelem, a jog, a vallás stb. filozófiája itt is abban merült ki — írta Engels — hogy az eseményekben magukban kimutatandó valóságos összefüggést a filozófus fejében készült összefüggéssel helyettesítették, hogy a történelmet egészében és egyes részleteiben úgy fogták fel, mint eszmék megvalósulását és azok az eszmék, melyek így megvalósultak, természetesen mindig csak magának a filozófusnak kedvelt eszméi voltak”.³

Miután a természettudomány elvált az idealista filozófiától, a társadalom-elmélet maradt az idealizmus utolsó mentsvára. Innen csak Marx és Engels zseniális alkotása üzte ki. Jóllehet az egyes társadalomtudományi diszciplínák, (történelem, politikai gazdaságtan, jogtudomány, statisztika stb.) már a marxizmus létrejötte előtt is eltávolodtak némileg a filozófiától, mégis teljességgel megmaradtak az idealista történelemfilozófia fogságában.

Lenin azt írta a Marx előtti társadalomtudományokról, hogy „mindezek a történelembölcseleti elméletek mint szappanbuborékok keletkeznek és pattannak szét, és a legjobb esetben csak a saját koruk társadalmi eszméinek és viszonyainak tüneteinek voltak, anélkül hogy csak egy hajszálnyira is előmozdították volna akárcsak egyes, de legalább

---

³ Marx—Engels: Válogatott művek. II. köt. Id. kiad. 386. old.

valódi (nem pedig az «emberi természetnek megfelelő») társadalmi viszonyoknak *megértését*. Az az óriási lépés, melyet e tekintetben Marx tett, éppen az volt, hogy elvetette mindezeket az elmélkedéseket a társadalomról és a haladásról általában és helyébe *egyetlen* társadalomnak, a kapitalista társadalomnak, *egyetlen* haladásnak a kapitalista társadalom haladásának *tudományos* elemzését adta.⁴

A marxizmus-leninizmus klasszikusai nem egyszer mutattak rá a XVIII. és a XIX. század kiváló gondolkodóira, akik megpróbálták a tudományos történelemfelfogás színvonalára emelkedni, osztálytudatuk és elméleti korlátozottságuk azonban képtelenné tette őket arra, hogy végrehajtsák ezt a titáni feladatot. Ilyen kiemelkedő gondolkodók voltak a marxizmus előhírnökei, akiknek tanítása Marx számára elméleti forrásként szolgált.

Az angol politikai gazdaságtan klasszikusai leírták a társadalom *gazdasági* anatómiáját, képtelenségnek mutatkoztak azonban arra, hogy felismerjék a társadalom anyagi életében a közösség létének alapját. A gazdasági élet fejlődését az emberi ész folyamányaként, a „változatlan” emberi természet „természetes” követelményeként könyvelték el. Ebben a vonatkozásban a francia felvilágosodás képviselőihez hasonlítottak. A munkát csupán mennyiségi szempontból vizsgálták; pusztá eszközt láttak benne, amely az értéket létrehozza. Osztották azt a burzsoá nézetet, amely szerint a munka szükséges rossz, ami azoknak jut osztályrészül, akik másból, mint munkából nem tudnak megélni. A burzsoá politikai gazdaságtan klasszikusai nem ismerték fel, milyen döntő szerepet játszik a munka, az

⁴ *Lenin: Kik azok a „népbarátok” ... Id. kiad. 19. old.*

anyagi termelésben az ember létrejöttében és fejlődésében. Nem értették meg, hogy az anyagi termelés nemcsak értéket hoz létre, hanem meghatározott társadalmi viszonyokat is szül és megszabja az emberek tudatát, vallását, erkölcsseit, művészetét, stb. Minthogy metafizikai alapon állottak, képtelenek voltak történelmi távlatból szemlélni a társadalmat. Csak a társadalmat „általában” ítélték meg, szemük előtt egyforma, változatlan társadalom lebegett, olyan társadalom, amely összhangban áll a változatlan emberi természettel. Ilyen módon az angol politikai gazdaságtan klasszikusai, akik a kapitalizmus gazdasági alapjait keresték, nem tudtak tudományos történelemszemléletet alkotni.

A XIX. század utópista szocialistái nevéhez fűződik annak a fontos tételnek a lefektetése, amely kimutatta a kapitalista társadalom átmeneti jellegét. Ez már nagyon közel járt a társadalmi élet történelmi szemléletéhez. Távolságban állt azonban az utópistáktól, hogy a tudományos történelemfelfogás alapján állva meglássák azt a törvényszerű folyamatot, amelyben a társadalmi rendszerek különböző típusait a társadalom termelőerőinek meghatározott fejlettségi foka szabja meg. A kapitalista rendszert az emberi együttélés „természetellenes” formájának, az emberi természet „kiforgatásának” tartották. A történelem folyását nem azoknak az objektív feltételeknek szemszögéből ítélték meg, amelyek a történelmi fejlődés igazi mozgatóerői. A történelmet ideáljaik szemüvegén, saját zsenialitásuk szüleményeinek szemüvegén keresztül nézték. Ideáljaikat tartották hivatottaknak arra, hogy megmutassák az emberiségnek a szocialista átalakulás megvalósításának útját. Lenin rámutatott arra, hogy a „... korábbi szocialisták nézeteik megokolására elégnek

tartották, ha megmutatták, milyen elnyomottak a tömegek a fennálló rendszerben, ha megmutatták az olyan rend előnyeit, amelyben mindenki azt kapná, amiért ő maga dolgozott, ha megmutatták, hogy ez az eszményi rend megfelel az «emberi természetnek», az észszerű, erkölcsös élet fogalmának stb. Marx úgy vélte, lehetetlenség beérni az ilyen szocializmussal. Nem szorítkozott a modern társadalmi rend pusztá jellemzésére, értékelésére és elvetésére, hanem tudományos magyarázatát adta az-
 zal, hogy ezt a modern, a különböző európai és nem európai államokban különböző társadalmi rendet közös alapra vezette vissza — a kapitalista társadalmi alakulatra, amelynek működési és fejlődési törvényeit tárgyilagos elemzés alá vette (megmutatta, hogy e rendben a kizsákmányolás *szükségszerű*). Éppoly lehetetlennek találta, hogy megelégedjék azzal a pusztá állítással, hogy egyesegyedül a szocialista rend felel meg az emberi természetnek — ahogy a nagy utópista szocialisták és származékos utódaik, a szubjektív szociológusok, mondták. A kapitalista rendnek ugyanilyen *tárgyilagos* elemzésével Marx bebizonyította, hogy annak *szükségszerűen* át kell változnia szocialista renddé.”⁵

Hegel filozófiai tanítása, amelynek jellemzése e könyvben már szerepelt, ugyancsak nem mutatkozott képesnek arra, hogy létrehozza a tudományos történelemfelfogást.

Azt hihetnők, hogy a tudományos történelemfelfogáshoz azok a történelemtudósok jutottak legközelebb, akik nem alkottak elvont elképzeléseket arról, hogy mi a társadalom, mi az előrehaladás,

---

⁵ *Lenin*: Kik azok a „népbarátok”... Id. kiad. 32—33. old.

stb., hanem különböző okiratok és személyes megfigyelések alapján egyszerűen leírták a történelmi eseményeket. A dolog azonban valójában másként áll. A történelmi munkák az események és tények empirikus leírását adták. Ebben volt minden értékük. Amint azonban a történészek rátértek arra, hogy kiértékeljék a leírt eseményeket, hogy megmagyarázzák okaikat, feltételeiket és következményeiket — azon nyomban kitűnt, hogy hiányzik náluk a történelem tudományos elmélete, a történelem megértésének tudományos módszere. Minthogy az idealizmus hatalmában voltak, a történelmi események döntő tényezőinek a királyok és hadvezérek személyét tartották. Figyelmen kívül hagyták a népi tömegek történelmi szerepét és még csak nem is érintették az anyagi termelés kérdését.

Az 1816-tól 1848-ig terjedő időszak francia történelmi iskolája (Thierry, Mignet, Guizot) tett némi kísérletet arra, hogy kiküszöbölje a történelem-elméletnek ezeket a hibáit. A forradalomelőtti és a forradalmi Franciaország történelmét úgy tekintették, mint annak a küzdelemnek történetét, amelyet az úgynevezett „harmadik rend” (polgárok, parasztok, munkások) vívtak a feudális társadalomban uralkodó első két rend (a nemesség és a papság) ellen. Ezek a történészek leírták az akkori Franciaország osztályainak harcát. Kimutatták, hogy az 1789-es forradalom ennek a harcnak legfőbb megjelenési formája volt, s a harc alapjait gazdasági érdekek képezték: a „harmadik rendnek” az a törekvése, hogy megsemmisítse a feudális tulajdont és az uralkodó rendek privilégiumait. A restauráció korszakának történészei — burzsoá tudósok lévén — tagadták azt, hogy a „harmadik renden” belül ellentétek uralkodnak. Azt bizonygat-

ták, hogy a forradalom, amely megsemmisítette a rendeket, egyben megsemmisítette a társadalmi egyenetlenségeket és ennek folytán az osztályokat is. Határozottan elítélték a proletariátus osztályharcát a burzsoázia ellen a forradalom alatti időszakban. Azt állították, hogy a proletariátus idegen felbujtók sugalmazására indította meg az osztályharcot. Az osztályharc létjogosultságát csak a feudalizmus korszakában (a burzsoázia érdekében) ismerték el, de nem a kapitalizmus korszakában. A restauráció történészei nem kapcsolták össze az osztályok keletkezését a társadalom gazdasági fejlődésével; úgy magyarázták azt, hogy egyik rend legyőzte a másikat. A történelmi folyamatok hátterében — állították ezek a történészek, — nem gazdasági, hanem politikai erők vannak.

A marxizmus-leninizmus klasszikusai, amikor elismerték Thierry, Mignet és Guizot történelmi nézeteinek pozitív vonásait, egyszersmind kimutatták, hogy ezek a történészek megmaradtak az idealizmus álláspontján.

Lenin rámutatott arra a két alapvető hibára, amely jellemző volt minden Marx előtti társadalmi tanra: először is ezek a tanok legjobb esetben is csupán megállapították az emberek tevékenységének szellemi, lélektani motívumait, de nem látták meg, hogy alapjukat anyagi okok képezik. Másodszor, ezek a tanok nem vették észre a népi tömegek döntő szerepét, a történelem folyamatának irányításában. Ezek a hibák híven tükrözték, hogy osztályhelyzetük milyen korlátokat emelt a Marx előtti szociológusok elé, akik figyelmen kívül hagyták az anyagi termelés — a társadalmi fejlődés legfontosabb tényezőjének jelentőségét.

„Az egész eddigi történelemfelfogás — írta

Marx és Engels — vagy teljesen figyelmen kívül hagyta a történelemnek ezt a valódi alapját vagy csak mellékes dolognak tekintette, amelynek a történeti folyamattal semmiféle összefüggése nincs. Eszerint a történelmet mindig valami rajta kívülálló mérték szerint kell megírni; az élet valóságos eseményei náluk történelem előttinek látszanak, a történelmi elem elszakad a mindennapi élettől, mintha a világon kívül állana, mintha fölötte lebegne. Ezzel az embernek a természethez való viszonyát kizárták a történelemből és ezáltal jön létre a természet és a történelem ellentéte. Ezért az eddigi felfogás a történelemben csupán kiemelkedő állampolitikai akciókat, vallási és általában elméleti harcokat láthatott, minden történelmi korszak ábrázolásánál e *korszak illúzióját* is át kellett vennie.”⁶

A történelmi folyamatok tudományos megfogalmazásához az orosz filozófia klasszikusai kerültek a legközelebb. Ezek a filozófusok az oroszországi dolgozók felszabadító harcának ideológusai voltak abban a korszakban, amelyik a proletariátus felszabadító harcát megelőzte. Belinszkij, Herzen, Csemisevszkij, Dobroljubov, Piszarjev mélységesen megértették, hogy az igazi történelem — a népi tömegek történelme. Megértették, hogy a történelem nagyjai csak akkor igazán nagyok, ha a történelmi fejlődés vonalán állnak. A nagy orosz filozófusok és forradalmi demokraták, amikor a jobbagyrend-szer ellen emeltek szót, helyesen ismerték fel, hogy a rabság, a cárizmus rendőri önkénye bilincsbeveri a népi tömegeket és megakadályozza őket abban, hogy szabadon, hatalmuk teljes erejében lépjenek

⁶ MEGA. 1. rész. 5. köt. 28. old.

fel. Belinszkij, Csernisevszkij és a haladó társadalmi gondolat többi orosz képviselői azt hirdették, hogy a társadalom fejlődése a kizsákmányolás megszüntetése felé halad. Az oroszországi társadalmi viszonyok forradalmi átalakításának hívei voltak. Elméletileg alátámasztották a történelem társadalmi forradalmainak hatalmas jelentőségét. Az orosz filozófia klasszikusainál már megtaláljuk a materialista történelemfelfogásnak azokat az elemeit, amelyek a nagy orosz gondolkodókat az összes többi Marx előtti szociológus fölé emelik. Az orosz filozófia klasszikusai sem tudták azonban leküzdeni a történelem idealista szemléletét. Oroszország gazdasági és politikai elmaradottsága nem tette számukra lehetővé, hogy meglássák: kizárólag a proletariátus felszabadító harca eredményezheti a gazdasági ellentmondások és osztályellentétek megszüntetését; azokét az ellentéteket, amelyek a termelési eszközök magántulajdonának megszületése óta minden társadalomban megnyilvánultak. Az orosz filozófia klasszikusai elismerték, hogy a gazdasági körülmények és az osztályharcok játszanak bizonyos szerepet a társadalom történetében, de meg voltak győződve arról, hogy a tudományos ismeretek fejlődése és a tömegek felvilágosítása a társadalmi fejlődés *legfőbb* mozgatóereje. Nem vették észre, milyen *döntő* hatással van a társadalom anyagi élete a társadalom szellemi életére.

Ennek ellenére azonban, a Marx előtti szociológusok közül, senki sem jutott olyan közel a materialista történelemfelfogáshoz, mint az orosz filozófia klasszikusai. Példájuk a legjobb tanúbizonysága annak, hogy csak a proletariátus oldalán állva lehetett gyökeresen megváltoztatni a történelemről alkotott képet az emberek képzeletében.

Engels, Marx sírjánál az alábbi szavakkal jellemezte a marxi materialista történelemfelfogást:

„... Marx — ugyanúgy — (felfedezte. — A ford.) az emberi történelem fejlődési törvényét: azt az eddig ideológiai burjántól ellepett egyszerű tényt, hogy az embereknek előbb enniök, inniök, lakniök és ruházkodniök kell, mielőtt politikáivá, tudománnyal, művészettel, vallással stb. foglalkozhatnak; hogy tehát a közvetlen anyagi létfenntartási eszközök termelése s ezzel egy nép vagy kor szak mindenkori gazdasági fejlődési foka az az alap, amelyből az illető emberek állami berendezése, jogi felfogása, művészi, sőt vallási képzetek fejlődtek, így tehát ebből az alaptól kell ezeket magyarázni, nem pedig, ahogy eddig történt, megfordítva.”⁷

A társadalmi élet e döntő tényezőjének felismeréséhez Marx hosszú évek munkájával jutott el, amelynek folyamán megalkotta a dialektikus materializmust és alkalmazását kiterjesztette a társadalom életére. Már előtte megszületett a filozófia alapvető kérdésének materialista magyarázata: a tudat az anyag származéka és az anyag vetülete. Marx ezt a megállapítást a történelemre is kiterjesztette és felhasználta arra, hogy tudományosan döntse el a kérdést: hogyan viszonylik az emberek tudata társadalmi létükhöz. Kimutatta, hogy nem lehet egy történelmi korszakot tudata szerint megítélni, mint ahogy nem lehet egy embert sem aszerint megítélni, hogy az hogyan vélekedik önmagáról. Kimutatta, hogy az emberek társadalmi tudatát (tudományos, politikai, vallási, erkölcsi és egyéb elkép-

---

⁷ Marx—Engels: Válogatott művek. II. köt. Id. kiad. 163. old.

zeléseit) az emberek társadalmi léte szabja meg. A tudat a társadalmi lét visszatükröződése. Marx konkretizálta a „társadalmi lét” fogalmát; kiemelte benne minden emberi együttélés alapvető tényezőjét — a létfenntartáshoz szükséges anyagi javak termelésének módját. „Mi módon dolgozta ki Marx ezt az alapeszmét? Olyképpen — jegyezte meg Lenin — hogy a társadalmi élet különféle területeiből kiemelte a gazdaságit, a társadalmi viszonyok összességéből kiemelte a *termelési viszonyokat*, mint alapvetőket, elsődlegeseket, az összes többi viszonyt meghatározókat.”⁸

Marx előtt egyetlen szociológus sem tudta a társadalmi viszonyok ezerarcú és bonyolult rendszerében felfedezni ezt az egyszerű, elemi, de egyszersmind döntő tényezőt — mondta Lenin. Jogi és politikai viszonyokból indultak ki. Megállapították ennek vagy annak a — meghatározott politikai személységgel kapcsolatos — politikai eszmének létrejöttét és ennyiben is maradtak. Idealista következtetéseket vontak le és azt állították, hogy a történelem folyását uralkodó eszmék, politikai irányzatok és azok a kimagasló egyéniségek szabják meg, akiknek tevékenységével az eszmék és irányzatok léte kapcsolatban áll. Marx egyszersmindenkorra végzett ezzel a tudománytalan történelmi szemlélettel. Kimutatta, mennyire tárgyilagos lesz bírálatusunk, ha az ideológiai és politikai viszonyokat gazdasági viszonyokra vezetjük vissza. Csak ennek az objektív bírálatsnak a szellemében tudjuk helyesen megítélni a történelmi eseményeket, összehasonlítani a különböző történelmi korszakokat és észrevenni a köztük fennálló kapcsolatokat. A materialista történelem-

⁸ Lenin: Kik azok a „népbarátok”... Id. kiad. 12. old.

felfogás feltárta a társadalom fejlődésében mutatkozó törvényszerűséget. Bebizonyította, hogy az emberek nem tetszésük szerint, nem önkényesen formálják a történelmet, hanem megfelelően az adott objektív, anyagi, termelési feltételeknek.

A társadalmi fejlődés objektív (az emberek tudatától független) törvényszerűségét jellemezve Sztálin elvtárs ezt mondta: „... az emberek nem választhatják szabadon ezt vagy azt a termelési módot, mert minden új nemzedék, amikor az életbe lép, kész termelőerőket és termelési viszonyokat talál, melyek előző nemzedékek munkájának eredményei, minek következtében egyelőre el kell fogadni mindazt, amit a termelés terén készen talál és alkalmazkodnia kell hozzá, mert csak így kap lehetőséget arra, hogy anyagi javakat termelhesen.”⁹

A történelem objektív törvényszerűségének felismerése lehetővé tette, hogy a társadalmi élet jelenségeit tudományosan szemléljük a maguk keletkezésében, fejlődésében és pusztulásában. Ezen az alapon hozta létre Marx és Engels a társadalom progresszív fejlődésének fogalmát. Rámutattak arra, hogy a társadalmi haladás kritériuma a termelőerők fejlődése. A dialektikus materializmust alkalmazták a történelemre és úgy magyarázták a történelmet, mint törvényszerű, objektív feltételektől megszabott folyamatot. Ezzel a marxizmus tudományos talajra állította a társadalomtudományt. Lefektette azt a tételt, amely szerint a társadalmi berendezkedés — meghatározott termelési viszonyok láncolata. Megállapította, hogy a társadalmi rendszerek fejlődése és váltakozása (az ösközös-

⁹ Sztálin: A leninizmus kérdései. Id. kiad. 660—661. old.

ségtől a kommunizmusig) — természeti-történelmi folyamat. A materialista történelemfelfogás, Marx és Engels nagyszerű alkotása, lehetővé tette, hogy helyesen értelmezzük a magántulajdon, az osztályok és az államok keletkezését s az ezeknek megfelelő szellemi áramlatokat. Marx és Engels bebizonyították, hogy ezek a társadalmi viszonyok nem örökérvényűek s megalkották a tudományos szocializmus, a proletárdiktatúra elméletét.

Az osztályharc elmélete megadta a vezérfonalat ahhoz, hogy megértsük a történelem egész folyamatát a termelőeszközök magántulajdonának megjelenése óta: a társadalmi és osztályviszonyokkal magyarázni az egyéni viszonyokat, felfedni, melyik osztály a történelmi haladás hordozója, melyik fejezi ki a termelőerők fejlődésének érdekeit. Ez az elmélet feltárta a történelem igazi mozgatóerejét — az osztályharcot. Bebizonyította, hogy elkerülhetetlenek a társadalmi forradalmak, különösképpen a proletárforradalom. Elkerülhetetlenül el kell jönnie a proletárdiktatúrának, amely megteremti azokat a politikai feltételeket, amelyek mellett meg lehet szüntetni minden osztályellentétet, le lehet bontani az osztályok között fennálló válaszfalat. Egyedül a történelmi materializmus tette és tehette lehetővé, hogy tudományosan ítéljük meg a történelem „szubjektív tényezőjének” jelentőségét. A történelmi materializmus feltárta, mi az élen haladó osztályok és pártjuk szerepe, mi a legnagyobb eszmék szervező és történelemalkotó szerepe, mi a történelem kimagasló személyiségeinek történelmi jelentősége.

A marxizmus által létrejött társadalomtudomány eldöntötte a szabadság és a szükségszerűség kérdését. Kimutatta, hogy az élenjáró osztály, ame-

lyik felismerte a történelmi szükségszerűséget, képes arra, hogy öntudatosan, céltudatosan, alkotóan alakítsa át a társadalom életét. A történelmi folyamatok tudományos elmélete, a történelem magyarázatának tudományos módszere alkotja a marxista-leninista párt stratégiájának és taktikájának elméleti alapját. Lenin „Marx Károly” című cikkében, amelyben az osztályharc taktikájának és a történelmi materializmussal való kapcsolatának jelentőségét elemzi, hangsúlyozza, hogy a Marx előtti materializmus képtelen volt felismerni a gyakorlati forradalmi tevékenység jelentőségét. Az osztályharc stratégiájának és taktikájának elméleti megalapozása fényes tanúbizonysága volt a történelmi materializmus leküzdhetetlen hatalmának. „Enélkül a tulajdonság nélkül, Marx joggal nevezte a materializmust bizonytalannak, egyoldalúnak, pusztulónak”, — hangsúlyozta Lenin.

Sztálin elvtárs zseniális tudományos alkotása, „A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Rövid tanfolyam”, a Bolsevik Párt világtörténelmi jelentőségű tevékenységének nagyszerű képét tárja elénk. Megeleveníti előttünk a Bolsevik Párt győzelmes stratégiáját és taktikáját, amely a materialista történelemfelfogáson alapul.

A történelmi materializmus a társadalmi fejlődésnek azokat az általános törvényeit vizsgálja, amelyek különálló törvényszerűségek formájában jelennek meg a társadalmi fejlődés minden egyes szakaszán. Ilyenkép meghatározott fejlettségi fokon álló társadalmak, konkrét társadalmi-gazdasági rendszerek képezik a történelmi materializmus tárgyát, nempedig csupasz, tartalmatlan és elvont „társadalmak általában”, amelyek a kiöregedett, tudománytalan szociológia vizsgálódásainak tár-

gyai voltak. A történelmi materializmus materialista módon magyarázta a társadalmi életet és felfedte a történelmi folyamatok objektív dialektikáját. Ezek a körülmények tették a történelmi materializmust igazi történelemtudománnyá.

Sztálin elvtárs a „A dialektikus és történelmi materializmusról” című zseniális művében kimutatja, hogy a történelem megítélésében milyen hatalmas, forradalmi változást hajtott végre Marx és Engels történelmi materializmusa. A materialista történelemfelfogás, másszóval a történelmi materializmus, feltárja a társadalom anyagi létének feltételeit és mindenekelőtt annak döntő feltételét — az anyagi javak termelését. Úgy tekinti az emberek társadalmi tudatát, mint társadalmi létüknek, a társadalom anyagi életének visszatükröződését. A történelmi materializmus fényt vet a társadalmi tudat minden formájának — eszmék, elméletek — eredetére és materialista alapon, dialektikus módon, felfedi szerepüket a társadalmi élet fejlődésében. Annak elismerése, hogy az eszmék háttérében a társadalom anyagi léte áll, a legkevésbé sem csökkenti a tudat tevékeny szerepét. Az élenjáró elméletek, amelyek az élenjáró osztályok érdekeit és a társadalmi fejlődés követelményeit fejezik ki, hatalmas szervező, mozgósító és átalakító erőt jelentenek. Olyan erő ez, amely képes meggyorsítani a társadalom progresszív fejlődését.

A történelmi materializmus szemüvegén keresztül nézve a történelem — az évszázadok folyamán egymást váltogató termelési módok története, maguknak a dolgozó tömegeknek, az anyagi javak termelőinek története. A történelmi materializmus kezünkbe adja a történelem megértésének nyitját. Feltárja a társadalom fejlődésének törvényeit, el-

méletileg megalapozza a proletariátus pártjának gyakorlati tevékenységét és felfegyverezi a proletariátust a társadalom kommunista átalakításának hatalmas fegyverével.

„Tehát, a proletariátus pártjának gyakorlati tevékenységét nem véletlen indítóokok, hanem a társadalmi fejlődés törvényei, a belőlük levont gyakorlati következtetések kell, hogy irányítsák.

Tehát, a szocializmus az emberiség jobb jövőjéért való ábrándozásból tudománnyá válik.

Tehát, a tudomány és a gyakorlati tevékenység kapcsolata, az elmélet és a gyakorlat kapcsolata, ezeknek egysége — a proletariátus pártjának vezércsillaga.”¹⁰

A társadalmi fejlődés tudományával felfegyverzett lenini-sztálini párt hatalmas sikereket mutatott fel a szocialista építésben. Ezek a sikerek a marxista-leninista filozófia nagyszerűségének élő és megcáfolhatatlan bizonyítékai.

*

A filozófia tudományos története, mondotta Zsdanov elvtárs, „a tudományos materialista világnézet és e világnézet törvényei, születésének, keletkezésének és fejlődésének története. Mivel a materializmus az idealista áramlatok elleni harcban nőtt fel és fejlődött, a filozófia története egyben a materializmus és az idealizmus harcának története is”.¹¹

Materializmus és idealizmus — két filozófiai tábor, amelyek több, mint kétezer évvel ezelőtt keletkeztek. A köztük dúló harc a társadalomban dúló

¹⁰ A Szovjetunió Kommunista (bolsevik) Pártjának története. Rövid tanfolyam. Id. kiad. 123. old.

¹¹ Zsdanov: A művészet és filozófia kérdéseiről. Id. kiad. 8—9. old.

osztályharc tükörképe. Már a rabszolgatartó ógörög társadalom filozófiájában megnyilatkozott e két alapvető filozófiai irányzat ellentéte és harca — Démokritosz materialista irányzatának és Platon idealista irányzatának küzdelme. E két irányzat, e két tábor, e két filozófiai párt küzdelmében kifejezésre jut a filozófiai gondolat, a társadalmi tudat, a társadalmi ideológia történetének sajátos tartalma.

A reakciós osztályok mindig az idealista filozófiát támogatták, amely torz és fantasztikus képet alkotott a világról és — hasonlóan a valláshoz — elvonta a dolgozó tömegeket anyagi és politikai érdekeik megvalósításáért vívott harcuktól. A haladó osztályok a materialista tanítást helyezték előtérbe, amely közeledett a világ tudományos megismeréséhez és a társadalom fejlődésének ügyét szolgálta. A materializmusnak és az idealizmusnak a filozófia egész történetén keresztülvonuló harcát a marxista filozófia vitte a tudományos materialista világszemlélet teljes győzelméig. A marxista filozófia a valóság alkotó, forradalmi átalakításának elméleti fegyvere — a proletariátus filozófiája. Ez azt jelenti, hogy megszűnt a filozófia abban a formában, amelyben a marxizmus létrejötté előtt létezett. Átalakult tudományos világnézeté. Ennek következtében a marxista-leninista filozófia gyökeresen különbözik minden eddigi filozófiai tanítástól. A filozófia — minthogy tudományos világnézeté vált — vezető elméletté fejlődött, amely fegyvert adott a forradalmi munkásosztály kezébe, hogy társadalmi gyakorlatát a tudományos alkotás alapjaira helyezhesse. A marxizmus megszületésével a filozófia történetének új korszakába lépett — a tudományos filozófia korszakába.

A dialektikus és történelmi materializmus fennállásának száz éve — a tudományos marxista-leninista filozófia gyümölcsöző fejlődésének évszázada, annak a győzedelmes harcnak az évszázada, amelyet a materializmus a szétbomló és végkép elkorcsosuló reakciós burzsoá filozófia ellen vívott. Durva hiba volna, ha a filozófia történetének tanulmányozását csupán a Marx előtti időszakra korlátoznánk, minthogy a filozófia terén a leghatalmasabb felfedezéseket éppen a marxizmus-leninizmus klaszikusai tették az elmúlt száz év folyamán. Éppen ezért a szovjet történészek és a filozófusok elsőrendű feladata, hogy megalkossák a marxi-lenini filozófia tudományos történetét, megírják a Marx, Engels, Lenin és Sztálin által létrehozott filozófiai tudomány történetét.

A marxista-leninista filozófia története egyzersmind Marx, Engels, Lenin és Sztálin hatalmas eszméje fejlődésének és győzelmének története. Azé a győzelemé, amely a burzsoá ideológia minden válfaja ellen vívott küzdelemben született meg.

Marx tanítása nem egycsapásra hódította meg a munkásosztályt. Kezdetben, létezésének első időszakában — amint arra Lenin rámutatott — Marx tanítása „csupán egyike volt a szocializmus megszámlálhatatlan frakcióinak és áramlatainak”.¹²

A történelem további folyamata azonban (az 1848-as forradalmak, a munkásmozgalom fejlődése, az I. Internacionále megszervezése, a Párizsi Kommún), valamint Marx és Engels állhatatos harca a burzsoá és kispolgári ideológia ellen, feltárja, hogy mennyire ingatag és tudománytalan minden olyan

¹² *Lenin Művei*. XVIII. köt. 544. old. (oroszul).

társadalompolitikai áramlat, amely a proletariátus érdekeivel ellentétes. Marx és Engels alapjaiban ingatták meg ezeket a tanokat, amelyek igényt formáltak arra, hogy vezetőszeretpet játsszanak a munkásmozgalomban (proudhonizmus, lassalleianizmus, bakunizmus, stb.).

A Párizsi Komműn után a marxizmus uralkodó eszmévé válik a munkásmozgalomban. A marxizmus elméleti győzelme arra kényszeríti ellenségeit — mint Lenin megjegyezte —, hogy marxista jelmezt öltsenek. „A belülről korhadó liberalizmus szocialista *opportunizmus* képében próbál új életre kelni.”¹³ A marxizmus fejlődésének ebben a szakaszában a küzdelem középpontja a burzsoá ideológiákról áttolódik magába a munkásmozgalomba. Marx és Engels már a hetvenes években észrevették, hogy tanításaikat olyan személyek forgatják ki, akik magukat a marxizmus követőinek vallják. Marxnak „A góthai program kritikája” című műve, Engels kritikai megjegyzései a német szociáldemokrácia ehfrfurti programját illetően (1891), s a marxizmus megalapítóinak egész sor további megnyilatkozása — mind fényes tanubizonyságai annak a könyörtelen harcnak, amelyet a munkásmozgalomban felbukkanó *opportunizmus* ellen vívtak. Marx és Engels az álmarxista elméletek ellen folytatott szüntelen harcban vitte előre tanítását. Minden olyan elmélet ellen harcoltak, amely elsötétítette a proletariátus tudatát és távol állt a szocialista ideológiától. Az 1848-as forradalmak és az osztályharc elkövetkező időszakának tapasztalata, az I. Internacionále és a Párizsi Komműn tapasztalata, a termelőerők fejlődése és a termé-

¹³ Lenin Művei. XVIII. köt. 546. old. (oroszul).

szettudományok kimagasló sikerei — alapul szolgáltak arra, hogy továbbfejlesszék a dialektikus és történelmi materializmust és a rátámaszkodó többi marxista tudományt:

Új történelmi korszakhoz érkeztünk — az imperializmus és a proletárforradalmak korszakához. A kapitalizmus napja leáldozóban van. A burzsoá társadalom létének utolsó időszakához érkezett, ahhoz az időszakhoz, amelyben rothadásnak indul, amelyben korcsosodni kezd. Ebben a korszakban, amelyben a szocialista forradalom élő és gyakorlati lehetőséggé vált, Lenin és Sztálin, mint Marx és Engels ügyének továbbvivői léptek fel. Megőrizték a marxizmust az opportunisták elferdítésektől, szétzúzták a II. Internacionále reformistáit, a narodnyikokat, a „legális marxistákat”, az ökonomistákat, a men-sevikeket és ellenforradalmi utódait, a troc-kistákat, buharinistákat és a nép egyéb ellenségeit. Újtípusú pártot alkottak — a Bolsevik Pártot, a proletárforradalom pártját, a proletariátus diktatúrájának és a kommunizmus építésének pártját. Nem elégedtek meg azzal, hogy visszaállítsák eszmé tisztaságába Marx tanítását, amelyet a II. Internacionále opportunistái elferdítettek. Új tételekkel, új vívmányokkal gazdagították a marxizmust és ezzel új korszakot nyitottak a marxizmus fejlődésében.

Lenin és Sztálin új, magasabb színvonalra emelte a dialektikus és a történelmi materializmust. Továbbfejlesztették a marxista filozófiát, általánosították az új történelmi korszak tapasztalatait kidolgozták a proletárdiktatúra és a proletárforradalom elméletét; kimutatták, hogy a szocializmus győzelme egyetlen országban is lehetséges. Lefek-

tették a proletariátus diktatúrájának államformáját — a szovjeteket. Elméletileg megalapozták a győzelmes szocialista építés útjait és eszközeit.

A marxista filozófia alkotó fejlődésének ragyogó példája Lenin „Materializmus és empiriokriticizmus” című hatalmas alkotása, amely új magaslatra emelte a marxista filozófiát, a természettudománynak pedig olyan módszertani útbaigazítást adott, ami nélkülözhetetlen volt további fejlődéséhez. Sztálin elvtárs így jellemezte az alkotó marxizmusnak ezt a nagyszerű megnyilatkozását:

„Hogy milyen kimagasló jelentőséget tulajdonított Lenin az elméletnek, annak legvilágosabb jelét talán abban a tényben kell felismerni, hogy éppen Lenin vállalta azt a rendkívül komoly feladatot, hogy elméletileg általánosítsa a legfontosabbat abból, amit a tudomány Engelstől Leninig a materialista filozófia terén adott, s hogy a marxisták között mutakozó materialistaellenes áramlatokat sokoldalú kritikának vesse alá. Engels kijelentése szerint a «materializmusnak minden új nagy felfedezéssel új alakot kell öltenie». Ismeretes, hogy éppen Lenin volt az, aki a maga idejére vonatkozólag ezt a feladatot a «Materializmus és empiriokriticizmus» című kitűnő könyvével teljesítette. Ismeretes, hogy az a Plehanov, aki szeretett Lenin filozófiai «közömbösségén» tréfálkozni, mégcsak arra sem szánta rá magát, hogy komolyan hozzáfogjon e feladat megvalósításához.”¹⁴

Sztálin elvtárs 1906-ban írt „Anarchizmus vagy szocializmus?” című munkájában első ízben adta a marxizmus rendszeres elemzését. Kidolgozta és kézzelfoghatóvá tette a marxista dialektikus módszer, a

¹⁴ Sztálin: A leninizmus kérdései. Id. kiad. 25. old.

marxista filozófiai és történelmi materializmus alapvető vonásait. Általánosította azokat az alapvető politikai és társadalmi következtetéseket, amelyek a marxizmus filozófiai elveiből következnek. Megmutatta a marxizmus nagy jelentőségét a proletariátus felszabadító harcában.

A marxizmus-leninizmus élő, alkotó, fejlődő tanítás. „Mi egyáltalán nem úgy tekintünk Marx elméletére — írta Lenin —, mint valami befejezett elméletre, amelyet érinteni nem szabad; ellenkezőleg, az a meggyőződésünk, hogy ez az elmélet csak alapköveit rakta le annak a tudománynak, amelyet a szocialistáknak minden irányban tovább *kell* fejleszteniök, ha nem akarnak elmaradni az élettől.”¹⁵

Az alkotó marxista-leninista filozófia fejlődésének zseniális példája Sztálin elvtárs műve: „A dialektikus és történelmi materializmusról”. Ebben a munkában nemcsak a dialektikus és történelmi materializmus rendszerbefoglalását találjuk meg, hanem a marxista-leninista filozófia minden alapvető kérdésének továbbfejlesztését is.

Lenin és Sztálin pártjának irányításával a marxizmus-leninizmus a Szovjetunióban élő valósággá vált. Ma már nemcsak szocialista ideológiáról beszélhetünk. Megvalósult a szocialista társadalom is, a dolgozók évszázados álma.

A marxista filozófia elvei konkrét valósággá lettek a Bolsevik Párt politikájában. Ezek az elvek vezető eszmékké váltak az új életet alkotó szovjet emberek munkásságában. A népi tömegek életüket a valóság felismert törvényei szerint alakítják át, amelyeket a marxista filozófia állapított meg. A népi tömegek előrehaladása az új élet felé gazdag anya-

¹⁵ Lenin: Marx, Engels, marxizmus. Id. kiad. 102—103. old.

got nyújt a jelen tapasztalatainak általánosításához és a jövő tudományos előrelátásához; lehetővé teszi, hogy a marxista-leninista filozófia — az emberiség szellemi és anyagi felszabadulásának és a kommunista társadalom építésének nagyszerű fegyvere — egyre újabb és újabb magaslatokra emelkedjék.

A marxista-leninista filozófiának és történetének tanulmányozása a kommunista nevelés, a kommunista művelődés nagyszerű iskolája; a bolsevik pártszerűség iskolája, amely az elme és a jellem új, kiemelkedő tulajdonságait alakítja ki. A Lenin és Sztálin munkássága nyomán továbbfejlődött és meggazdagodott marxi-lenini tanítás az emberiség szellemi fejlődésének tetőfoka. Erről a tetőfokról tisztán beláthatjuk nemcsak az emberiség eddigi történetét, hanem a kommunizmus ragyogó jövőjét is.

TARTALOM

A marxizmus-leninizmus a munkásosztály szellemi fegyvere	3
A marxizmus keletkezésének társadalmi, gazdasági és elméleti előfeltételei	11
Marx és Engels nézeteinek kialakulása	38
A marxista filozófia gyökeres, minőségi eltérése minden előbbi filozófiai tanítástól	60
A dialektikus materializmus az egyetlen tudományos filozófia	84
A materialista történelemfelfogás a filozófia forradalmi változásának legfőbb kifejezője	123

Szerkesztő: Révész Magda.

4.50 Ft

